

**ACTA
ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS
NOVA SERIES TOM. XXI.**

**AZ ESZTERHÁZY KÁROLY TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

**REDIGIT -- SZERKESZTI
PÓCS TAMÁS, V. RAISZ RÓZSA**

SECTIO HISTORIAE

**TANULMÁNYOK A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY
KÖRÉBŐL**

**REDIGIT -- SZERKESZTI
NAGY JÓZSEF**

**EGER
1993**

**ACTA
ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS
NOVA SERIES TOM. XXI.**

**AZ ESZTERHÁZY KÁROLY TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

**REDIGIT -- SZERKESZTI
PÓCS TAMÁS, V. RAISZ RÓZSA**

SECTIO HISTORIAE

**TANULMÁNYOK A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY
KÖRÉBŐL**

**REDIGIT -- SZERKESZTI
NAGY JÓZSEF**

**EGER
1993**

ISSN 1216-4178

Felelős kiadó: dr. Orbán Sándor
főiskolai főigazgató

Készült az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola
nyomdaüzemében

TARTALOM

Bozsik Rafael: Az úriszéki fenyítőügyek az egri érseki uradalomban (1835--1848)	5
Misóczy Lajos: Gróf Széchenyi István emléke heves megyében	27
Suba István: Egy meghíúsult törvényhatósági területrendezési javaslat	39
Kriston Pál: A tőkés hitelrendszer kiépülése Heves megyében a XIX. sz. második felében.....	59
Cselényi Zsuzsanna: A vitézi rend	73
Nagy József: A Gömbös-féle telepítési törvény előzményei	85
Kozári József: Adalék 1956. október 23. és november 4. közötti időszak eseménytörténetéhez a 6. lövészhadtest-parancsnokság 1957. január 11-én kelt jelentése alapján.....	101
Makai János: Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikája.....	137
Kaló Ferenc: Visszhangok, kortárs-vélemények Liszt Ferenc oroszországi koncertjeiről.....	149

INHALTSVERZEICHNIS

Rafael Bozsik: Patrimonialgerichtsbarkeit im Erlauer erzbischöflichen Gut (1835-1848).....	5
Lajos Misóczki: Die Erinnerung an den Grafen István Széchenyi im Komitat Heves.....	27
István Suba: Ein gescheiterten Vorschlag zur territorialen Neuaufteilung des Landes (di Konzeption Szapárys und ihre öffentliche Aufnahme im Komitat Heves- Külső-Szolnok).....	39
Pál Kriston: Der Ausbau des kapitalistischen Kreditsystems im Komitat Heves in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts	59
Zsuzsa Cselényi: Die Organisation "Vitézi Rend".....	73
Jozsef Nagy: Die Vorgeschichte des Gömbs Ansiedlungsgesetzes	85
Jozsef Kozári: Beitrag zur Darstellung der Ereignisse vom 23. Oktober bis 31. Dezember 1956 in einer Meldung des 6. Schützenkorpskommandos vom 11. Januar 1957	101
János Makai: Die Kirchenpolitik von Andrej Bogoljubzskij.....	137
Ferenc Kaló: Meinungen von Zeitgenossen über Franz Lists Konzerte in Russland.....	149

AZ ÚRISZÉKI FENYÍTŐÜGYEK AZ EGRI ÉRSEKI URADALOMBAN (1835–1848)

ABSTRACT: (*Patrimonialgerichtsbarkeit im Erlauer erzbischöflichen Gut (1835-1848)*) Die vorliegende Studie untersucht das Leben der Gutsgesellschaft aufgrund einer speziellen Quellengruppe, der Urkunden zu Strafprozessen des Patrimonialgerichtes des erzbischöflichen Gutes, die zwischen 1835-1848 erhalten blieben. Es wird aufgezeigt, in welchen Angelegenheiten die Bevölkerung der Dörfer gegen das Gesetz verstößt, wie oft die verschiedenen Gesetzeswidrigkeiten vorkommen. Daneben kann man sich ein skizzenhaftes Bild über die wesentlichen Funktionsmechanismen des Patrimonialgerichtes verschaffen, welche Rolle es in der Gutswirtschaft spielte.

A magyarországi feudalizmus idején a jogszolgáltatás egyik legfontosabb bírói fóruma az úriszék volt az 1848. évi IX. tc. 4. szakaszában kimondott megszüntetéséig. Azóta is sok szakmunka foglalkozott múltunk eme sajátos intézményének történetével. A kutatási eredményeket rögzítő művek igen gazdagon adnak tájékoztatást az úriszék szerepéről, feladatáról, végzett tevékenységének sok érdekes részletkérdéséről.¹ Minthogy az úriszék kortárs jogtudománya kevés figyelmet fordított ezen bíróság részletesebb elemzésére, így érthető, hogy a későbbi kutatók körében jelentős eltérések tapasztalhatók az egyes jogesetek csoportosításában, főleg a fenyítő ügyek körében. Így a jelen dolgozat a teljesebb szakirodalmi konszenzus hiánya miatt sem vállalhatja fel a vizsgált jogesetek aggálymentes kategorizálását, hanem ehelyett csupán a praesens historicus korának a forrásokban megtalálható, egykorú kifejezéseit használja. Amiatt is célszerűnek tekinthető ez az eljárás, minthogy a jelen munka célja nem a szűkebb értelemben vett jogtörténeti vizsgálódás, hanem sokkal inkább egy helyi társadalom, egy feudális úradalom életében mutatkozó szociális konfliktus horizontális és vertikális metszetének bemutatása a jogszolgáltatás folyamatában keletkezett forrásanyag révén. Ez a forrás a fenyítő ügyek jegyzőkönyve 1835--1848 között.

Így egyfelől a földesúr és a jobbágy közötti összeütközések jogi elintéztét kapott formáinak, másfelől pedig a jobbágyok körén belüli törvénybe ütköző cselekmények sajátos típusainak feltárását tűzte ki, s a lehetséges szintig mindkét esetben az okok keresésére is kitérni szándékozik.

I. Az úriszéki büntetőbíráskodás szerepe az uradalomban

A felvállalt feladat végrehajtásához azért alkalmas az úriszéki iratanyag, mert mintegy fókuszba gyűjtve tárja fel az egykor volt élet leglényesebb társadalmi problémáit, a mindennapokban konkrét formában megjelent szociális-jogi konfliktus típusokat.

Azonban az úriszék nem járt el minden megtörtént bűnügyben, hanem munkáját megosztotta egy sajátos körüljáró egyesbírássággal. Ugyanis az egyre növekvő bűnözés arra készítette Pyrker érseket, hogy némi átalakítás révén meggyorsítsa az igazságszolgáltatás folyamatát. A reform lényege az volt, hogy már nem került minden bűnügy az úriszék elé, hanem a kisebb, az egyszerűbb ügyeket az elkövetés helyén, az egyes községekben bírálták el. Az érsek erre a célra egyfajta körüljáró bíróságot létesített. Az uradalom fő- és alügyésze kéthetente bejárta a falvakat, s az ügyek egy részében ott helyben ítéletet mondtak, illetve eldöntötték, hogy milyen bűneseteket utalnak az úriszék elé.²

Az ügyészek egyesbírássa elötte elintéződött ügyek közelebbi természetéről és mennyiségéről eddig semmilyen forrás nem került elő, s így lehetetlen megállapítani a valóságban végbement bűnesetek tényleges számát.

Azonban az úriszéki iratok mindezek ellenére hűen tájékoztatnak a bűnügyek rendszeréről, feltárva egymáshoz viszonyított arányait.

Az egeri érseki uradalom a "vizsgálódás" időszakában tizenhárom település jobbágyságát foglalta keretei közé. Az uradalom és népessége kapcsolatában a legsúlyosabb feszültségforrás a szolgáltatásoknak, leginkább a robotnak a teljesítése körüli bajokból adódott, s ezt a földesúri tulajdon sérelmére elkövetett lopások még tovább mélyítették. Ilyen állapotok között érdemes megnézni, hogy az úriszék milyen feladatot, szerepet kapott az uradalom és subditusainak életében.

Az uradalom vezetése látta a jobbágyfalvakban uralkodó állapotokat, s azok fölött igen őszintén botránkozott meg. Naidhart Antal, a birtokot hosszú időn át irányító jószágkormányzó különös igyekezettel törekedett a jobbágyok nevelése révén javítani a bajokon. Szerinte nem igazán jogos csak felháborodni a jobbágyok míveletlenségén, faragatlanságán. Igen önkritikusan fogalmaz: "De valljuk meg! Ezen romlott emberek a mi szemünk előtt nevedektek fel, és még nevendékek voltak, semmi munkára nem vehetvén hasznukat

ügyeltünk-e rájuk? Úgy láttam, keveset vagy semmit". Naidhart mindezek után a helyzet megjavítását, tűzi ki feladatként, megjelölve a legfontosabb jobbágynevelő módszereket is. A legfontosabb alapelvnek a személyes példamutatást tartja: "Amilyen erkölcsűnek kívánjuk lenni a jobbágyot, tettel mutassunk magunkat irántuk színtén olyannak".³ A nevelés legfontosabb elemének a gazdatiszteket tekintette. Az uradalom általa elkészített szabályzata az előbbi alapelvek szellemében igen részletesen írja le a gazdatisztekre váró feladatokat a jobbágyok nevelése terén. Hat igen fontos tevékenységet sorol fel: a./ Az iskolák meglátogatását, rendszeres beszélgetést a kisdíákokkal. b./ A helység árváinak rendszeres látogatását, pártfogását. c./ A hivatali ténykedés emberségesebb módját. d./ A beadott kérvények lelkiismeretes kezelését, a kérelmezők felvilágosítását. e./ A községi számadások vezetésének segítését, azok ellenőrzését. f./ Az istentiszteleteken való együttes részvételt és az utána való beszélgetést a predikációról.⁴

Ez utóbbit igen fontosnak tartja a jószágkormányzó, mert szerinte a legalapvetőbb erkölcsi parancsokat így lehet legjobban tudatosítani.

A gazdatiszteknek ilyen módon kell az erkölcsök javításán fáradozniuk igen kitartóan, mert "... romlott emberből rettenetes nehéz jó embert faragni ...". Azonban, ha így nem születik meg a kívánt eredmény, abban az esetben már a jog, a törvény szigora veszi át a szerepet a nevelésben. Naidhart összefoglalja a büntetőbíráskodás feladatát is: "A tiszt ortókapája a törvény, a fenyítő törvény, mely okosan és csak a kiszabott úton használva sokszor több rossz erkölcsű jobbágyot is megjobbíthat"....Ha pedig ... a törvénynek harmadszori fenyítése után az egész nép jelenlétében tudtára kell adni, hogy bizonyos idő alatt készüljön kivándorolni, mert minden megjobbíthatatlan végképp ki fog becsülnetni és születése helyéből kiutasíttatni".⁵ Naidhart a bírósági eljárást, a törvények alkalmazását nem tekinti a közrend, a közerkölcs egyetlen regulátorának. Mai szemmel tekintve is igen helytálló nézetet vall, hiszen a megelőzést tekinti elsődlegesnek, s a büntetésben a jobbítás, nem pedig a megtorlás mozzanatát hangsúlyozza.

A fenyítő ügyekben a jogszolgáltatás ügyrendi folyamata igen hasonló, mögöttük az úriszék már régen kijegecesedett gyakorlata áll rögzült sémaként. Az ügyészi hivatal által megindított nyomozati eljárás során az adott község vezetése "hivatalos tudósítás" címet viselő iratban számolt be a vád alá vont eseményről, cselekményről. Ez a dokumentum lényegében a tanúk elmondásából kikerekedett jegyzőkönyvnek minősült. Sokszor ezek mellett még a nyomozás során rekonstruált tényállás is benne foglaltatik. A bírósági tárgyalást megelőző napon a vádlottakat is vallomástételre szólították fel eskütétel kötelezettsége alatt. Az így kivett vallomást a tárgyalás során mindig felolvasták. A tárgyalás folyamatában először az írásos dokumentumok ismertetése történt

meg. Felolvasták a vádat, a hivatalos tudósítást, a vádlott és a tanúk vallomá-
sait. A bizonyításhoz két tanú eskü alatt tett vallomását mindig elengedhetet-
lennek tekintette a bíróság. Ezek után került sor ritkán a szembesítésre, majd
pedig az ítélethozatalra és kihirdetésére.

Az ítélet a különböző büntetési nemek között szinte mindig tartal-
mazta a testi fenyítést is. Ennek kiszabásakor az elítélt nemét, korát és egész-
ségi állapotát mindig figyelembe vették. Nem volt esetleges a testi fenyítés ki-
szolgáltatásának helyszíne sem. Ezt az eljáró bíróság mindig igyekezett társí-
tani az elrettentés, a visszatartás vagy más oldalról a nevelés közösségre irá-
nyuló hatásával. Így például az 1837. évi baktai bíróverőt a falu temploma
előtt húzták deresre, s a község lakóinak körében méretett reá kétszer a "viginti
solidos".

A jegyzőkönyvek tanúsítása szerint az úriszék körültekintően alkal-
mazta a büntetőbíráskodás korabeli alapelveit. Gondosan tették mérlegre a tör-
vényi tényállás megvalósultságát, odafigyelve a bűncselekmény tárgyi és ala-
nyi elemeire egyaránt. Minden alkalommal feltárták a büntethetőség korabeli
esetleges akadályait. Az ítéletek kimondása előtt vizsgálták, hogy az adott bűn-
ügy a megvalósulás melyik szakaszában került a bíróság elé.

A kísérlet büntethetőségének egységes kezelését nem lehet megállá-
pítani az úriszék gyakorlatában. Rendszerint igaz az, hogy a megkezdett, de
nem perfektuálódott cselekmény is büntetés alá esett. 1835. június 13-án Nyí-
ró Pál csizmadialegény megfenyegette mesterét, hogy meg fogja ölni. A vád-
lottonál találtak ugyan egy töltött pisztolyt is, de azt nem fordította gazdája el-
len. Ettől függetlenül a bíróság bűnösnek mondta ki és kettő hónapi fogságra
valamint 20 botütésre ítélte.⁶

A *részesség* megítélésében nehéz eldönteni a bíróságot vezető alapel-
vet. Kitudódás esetén büntették azokat is, akik nem vettek részt valamely bűn-
cselekményben tevőlegesen, de tudtak arról, magatartásukkal azt elő is segí-
tették vagy pedig nem fedték fel az elkövetőket.

1835. júniusában Bárdi István azért kapott húsz korbácsütést, mert tu-
dott egy lopásról, de azt nem jelentette.

1835. januárjában Saffrán Julianna szolgálólány 24 vesszőt kapott,
mert szeretőjét lopásra bújtotta fel. Ugyanakkor ítelték el Betskei Anna szüleit
is, az apát 40 vesszőzésre, az anyát két heti áristomra, mert lányuk az ő tud-
tukkal lopott pénzt a nagybácsitól.

Az úriszéki ítéletek azt mutatják, hogy a bűnösség elbírálásánál vala-
mint a büntetés megállapításánál nem csupán a bekövetkezett jogsérelmet, ha-
nem emellett az elkövető *szándékát* is vizsgálták. Minden ítélet meghozatalá-
nál figyelembe vették, hogy a szándékosság megállapítható-e, s gondatlanság-
ból történt-e a bűneset. Példaként említendő egy 1837. évi ügy. Csentes Mi-

hály gyöngyössolymosi lakos gyertyát vitt ki a gazda istállójába, majd lefeküdt aludni. Az égő gyertya eldőlt, s felgyújtotta az istállót, sőt még a házat is. Először szándékosságra gyanakodtak, azonban később bebizonyosodott a gondatlanság. Így a vádlottat kártérítésre kötelezték valamint egyszeri alkalommal 25 korbácsütést kellett elszenvednie. Egészen másképpen végződött volna az eset, ha a szándékosságot megállapították volna.

A büntetés kiszabásakor az úriszék a *beszámítást kizáró okokat* mindig figyelembe vette. Több esetben vizsgálták a vádlott lelkiállapotát, felindultságának okát és mértékét. 1835. december 5-én tárgyalták a börtönbüntetését töltő Árvai József ügyét, aki káromkodás vádjával került a bíróság elé. A vádlottat az orvosszakértő megvizsgálta, s a szakvéleményt a bírák messzemenően figyelembe vették. A vádlottat felmentve kimondta az ítélet, hogy a vádlott járványos betegség következtében "eszétől megfosztván" nem ítéltethető el, sőt a börtönből is szabadon eresztették. Az 1835. június 10-én Juhász József maklári lakos ügyében hozott ítélet is utal a beszámíthatóság körültekintő vizsgálatára. A nevezett vádlott éppen elhalt felesége koporsóját faragta, miközben súlyosan összetűzött a munkáját ócsárló anyósával. Antal dühödt káromkodását lelkiállapotával mentegette. A bíróság figyelembe vette a védekezést, s ezért "csak" 20 pálcaütés szerepelt az ítéletben.

Az úriszék bírái nem minden esetben sújtottak le a törvény vagy a saját szokásuk által kialakított büntetés alkalmazásával. A bevett gyakorlattól többször is eltértek az *enyhítés* vagy a *szigorítás* irányába, miután mérlegelték a vádlott körülményeit.

Minősítő, súlyosbító körülmény volt a vádlott visszaeső volta. Szuromi Mihály kápolnai jobbágy 1835. júniusában szabadult börtönbüntetéséből, és szinte azonnal verekedésbe keveredett. Társaira csak 40 botot rendeltek, ő viszont visszaesőként 50 ütést volt kénytelen elszenvedni.

1835-ben egy tolvajlással vádolt házaspár is állt az úriszék előtt. A férj 12 pálcaütésre ítéltetett, felesége azonban 24 korbácsot kapott, mint visszaeső. Az 1837. decemberi maklári lopás tettesét azért ítélték rabságra és 40 pálcára, mert "megrögzött gonosztevő" volt. A bíróság szintén súlyosabb ítéletet mondott, ha a vádlottat halmozati jellegű ügyben marasztalták el. 1837. december 17-én Kis Bálint megkötözte, bántalmazta és közben szidalmazta édesapját. Az úriszék félév vasban eltöltendő közmunkára, heti kétszeri böjtre valamint kétszer 30 botütés elszenvedésre ítélte. Az ítélet a súlyos büntetés indoklásában súlyosbító körülménynek tudta be a két bűncselekmény együttes elkövetését, s azt, hogy a szülővel szemben történt mindez. Szóban is megbélyegezték az elkövetőt, aki az ítélet szerint "mind az Isten törvényének, mely által ki-ki atyját tisztelni köteleztetik, megvetője s Istenkáromló." 1835. június 11-én a kápolnai Payer András és társát borlopás miatt ítélték el. A társ húsz palcát

kapott, Payer azonban harmincat, mert "... illetén lopásokért már másszor is fenyítetett és mégsem jobbult".

Azonban az enyhítő körülmények megállapítása is jellemezte a bíróság ténykedését. Ezek sorában a részegség, az egészségi állapot és az életkor szerepelt.

1837. december 13-án Sári István füzesabonyi kondás állt az úriszék elé, mert az őt szidalmazó és ütlegelő társát baltával megölte. A bíróság az elhalt sértett magatartását valamint a vádlott részegségét egyformán enyhítő körülményként tudta be annak javára. Így az ítéletben csak 6 hónap közmunka, heti kétszeri böjt és kétszer 30 pálca lett kiróva. Szintén ekkor volt tárgyalva egy deméndi gyilkossági ügy is. A két vádlott a sértettet halálra verte és szurkálta. Ítéletük azonban két illetve másfél év tömlőc lett kétszer 30 pálcával. A sértett fél provokáló magatartását enyhítő körülményként bírálta el az úriszék. 1836. márciusában Nagy László kocsmáros "erőszakosan megparáznásította" egy 13 éves vásárlóját. A testi fenyítést "nyavalyás lévén" elkerülte, s így három hónapi vasban töltendő közmunkára és hetenti kétszeri böjtre ítélték. Több eset azt is igazolja, hogy a tettesek fiatal életkora hatott igen jelentősen a büntetés mérséklésére. (Pl. 1835. június 12-én gyújtogatás miatt nyolc baktait ítélnék el: közülük két ember 15 botütést kapott, Sipos József azonban csak 12 vesszőt, fiatalága miatt).

II. A fenyítő ügyek típusai

Az egri érseki uradalom úriszékének "fenyítő ügyek" címszó alatt nyilvántartott periratai között lényegében a mai jogi terminológia szerinti büntető ügyeket találjuk meg.⁷ Ezek többségében jobbágyi sértettel jobbágyi elkövető áll szemben. Ezen típushoz viszonyítva csak töredéknek tekinthetők azok az ügyek, ahol a sértett fél valamilyen formában az uradalom volt.

A jelen vizsgálódás először a fenyítő ügyeknek csak azt a részét tekinti át, ahol a földesúri birtok, a magánföldesúri jog szenvedett sérelmet. Az úriszék korabeli gyakorlatában a büntető eljárás alá vont cselekményeknek ezt a típusát ellenszegülés, ellenállás elnevezéssel illették. Azonban a terminológia hallatára nem kell mindjárt véres parasztlázadások, forradalmi megmozdulások képét társítani. A képzeletet igen erősen korlátozni kell, ugyanis már az is ellenszegülésnek minősült, ha a falu mást kívánt bírónév megválasztani az uraság jelöltje helyett. Ezen megnevezés alá sorolták még az előljáróság, a földesúri alkalmazottak sértegetését, bántalmazását, a földesúri utasítások megszegését is. A gyakorlatban így igen sok, meglehetősen eltérő fajsúlyú bűnügy került azonos elnevezés alá. Az eltérés csak a büntetési tételekben jelenik

majd meg, a delikvensek oldaláról nézve egyáltalán nem elhanyagolható mozzanatként.

Mint utaltunk rá, az úriszék ítélkezési gyakorlatában az ellenállásnak történő minősítés igen heterogén bűnesetekre lett kimondva. Az ide tartozó ügyeket az hozta a megnevezés szintjén közös nevezőre, hogy mindegyikben megjelent a földesúr nevében eljáró személlyel szembeni erőszak mozzanata.

Így a következő esetekre találhatunk ellenállás megnevezés mögött:

- a bíróválasztási ügyekben szembeszegülés a földesúri akarattal,
- valamely földesúri alkalmazottal szembeni erőszak,
- a jobbágyok engedetlenségre való biztatása,
- falopási ügyek az uradalom erdeiből,
- tilalomtörések.

A törvény kevésbé rigorózus tisztelői a vizsgált időszakban a büntettek három nagy típusát követhették el jobbágyi állapotú társaik kárára. E körön belül a büntettek első nagy csoportját a tulajdon rendjét sértő esetek alkották. Ide sorolható az "egyszerű" lopás, a jószáglopások, a rablás és a tulajdonképeni gyújtogatás (INCENDIARIATUS) és a gondatlanságból okozott tüzeset (CASUALE INCENDIUM) is. A jogsértések második nagy típusát az élet és a testi épség ellen elkövetett büntettek adták. Az emberölési ügyek között a közönséges emberölés (HOMICIDIUM COMMUNIS) körébe vonható szándékos emberölés (H. QUALIFICATUM) közül a feleséggyilkosság (INFANTICIDIUM) volt megtalálható. A testi sértésnek minősülő esetek sorában a verekedés (VERBERATIO) a "megvérézés" (CRUENTATIO) és az eszközzel történő megsebesítés (VULNERATIO) szerepelt.

A büntettek harmadik nagy csoportját a család rendjét és a nemi erkölcsöt sértő ügyek tették ki. Itt két altípus fordult elő, a nemi erőszak (STUPRUM VIOLENTUM) és a házasságtörés (ADULTERUM). Érdekes módon azonban mindkettőt összefoglalóan paráznaságnak nevezték az íratok.

Külön önálló csoportba célszerű sorolni mint vallás elleni büntettet az istenkáromlást (BLASPHEMIA), aminek gyakorisága igen nagy volt.

A falusi bíróval szembeni erőszak:

A falusi bíróval szembeni erőszakos fellépéseket igen keményen megtorolta az úriszék. Ennek általuk is bevallott okát abban lehet látni, hogy a jobbágyság körében igyekeztek a hivatalos személyek tekintélyét fenntartani. Az uradalom robotteljesítési mechanizmusában szinte pótolhatatlan szerepe volt a falu bírójának, s ez a feladatkör ha valamint is csorbult, a földesúri gazdaság igen hamar érezhette a kárt. A vizsgálódás időhatárain belül az első

ilyen ellenállási ügy 1835. december 2-án Nagytályán történt meg. Egy Ritter Antal nevezetű lakos sértegette a falusi előljárást. Nem engedelmeskedett a bírónak sem, sőt bántalmazta is. A nevezett elkövető később részességét hozta mentségéül. Azonban a bíróság súlyos ítélettel marasztalta el őt. Büntetése egy év fogság lett vasban, hetente kétszeri böjttel és ötszöri alkalommal 25 bot kiszolgáltatásával súlyosbítva. Az indoklás szerint Ritter Antalnak "... részessége némi mentségére szolgál is azonban már több ízben büntetett gonosztevő..." 1837-ben Baktán került sor bíróverésre. A vádlott itt csekélyebb büntetéssel, 40 botütéssel "úszta meg". Viszont mindezt a falu lakosságának jelenlétében kapta meg.

A bíró elleni erőszakos fellépésre Kápolnán is sor került. Domoszlai Pál helybéli lakos ugyanis megverte a bírót, amikor az állítólag az ő felszántott földjére hajtotta lovait. Az úriszék a bűnöst "az előljárást közbeesben tartását lábbal tapodó, s másokat is kicsapongásra ingerlő vétkes cselekedéséért" 3 hónapi, vasban letöltendő közmunkára, kétszeri böjtre, valamint 22 ezüst pénzbüntetésre ítélte. A pénzbüntetést gyakran alkalmazták más bűneseteknél is. Verekedéseknél ez fedezte a sértett orvosi, ápolási költségeit és a fájdalomdját.

Bíróválasztásnál történő ellenszegülés

A falusi bíró bizalmi szerepe az uradalomrészéről nélkülözhetetlen volt. Ezért a földesúr különös figyelemmel kísérte a bíróválasztást, ahol a törvény kivételes előjogokat biztosított számára a jelöltállítás révén. A falvak lakossága is tisztában volt a bírói tisztség jelentőségével, s ezért sokszor a maga embereivel kívánta azt betölteni. A jobbágyság ilyen törekvése 1838-ban robant ki két községben is.

Füzesabonyban 1838. november 4-én került sor a bíróválasztásra. A földesúr négy jelöltet állított, akiknek nevét az eljárást felügyelő uradalmi főfiskális közölte. A szavazás nyílt módszerrel történt. A botrány a harmadiknak szavazó Zele Márton megnyilatkozásával tört ki. Ő kijelentette, hogy egyik jelölt ellen sincs kifogása, de helyettük inkább Hanyi Mihályt akarná látni a bírói székhelyen. A következő szavazó, Szabó Ferenc is Hanyi Mihályra voksolt. Ekkor a főfiskális már megelégedte a történetekkel. A gyűlés berekesztve az addigi bírót megerősítette tisztségében, s a hajdúkkal Szabó Ferencet elfogatta. Ezután a földesúri tisztviselők eltávoztak. Azonban a falusiak nem mentek haza. Ehelyett szidalmak özönét zúdították a bíróra és a földesúrra.

"Kend nem törvénybírónak, de kutyának se lesz jó" -- kiáltozták egyesek. Mások szerint: "Tegyen magának a fiskális úr bírót, akit akar. Mi is azt tesszük, akit szeretünk".

Az esetben a legkisebb büntetés a 24 pálca volt. Zele Márton 1 hónapi tömlöcöt és 25 palcát kapott mint az ügy közvetlen főszereplője. Azonban az úriszék kiderítette, hogy tőlük is nagyobb szerepet vitt ifj. Antal András. Benne az egyik legfőbb "malefactort" vélték felfedezni. Antal vétke lényegében nem is csak a bíróválasztás aktusában nyilvánult meg. Ő volt ugyanis az, -- aki a vizsgálat szerint -- már régóta a földesúri robotkövetelés megtagadására biztatta társait. "Nem kell tenni, nem kell cselekedni" -- szólította fel társait.

Így ifj. Antalt az ítélet "fő lázító"-nak nevezi, míg Szabó Ferenc "az ellenszegülés vakmerő és folytonos ingerlője" címmel lett ellátva. Igen érdekes jelenségre is fény derült. Az uradalom bizonyos fokig most akart törleszteni Hanyi Mihálynak is, akit a falusiak kívántak bírónak tenni.

Az uradalom vezetői őt is a robot megtagadására való szervezkedés miatt kívánták elmarasztaltatni. Állítólag arra próbálta rávenni a jobbágyokat, hogy "... az uraság parancsolatja ellenére ne menjenek a tárkányi erdőbe fáért..." Azonban semmi igyekezet sem vezetett célra, a vád nem lett bizonyított. Így Hanyi Mihályt felmentette az úriszék.

Hamarosan Makláron kellett az uradalomnak a bíróválasztás körüli indulatokkal szembenézni. Az eseménysor nagyon hasonlít a füzesabonyi ügghöz A candidatio megtörténte után ifj. Juhász József ragadta magához a szót. Kijelentette, hogy egyik jelöltet sem szabad megválasztani. Hozzá csatlakozott Nagy Ferenc is, aki agyonverés ígéretével rémisztgette azokat, akik ezután robotba mennek a földesúrnak. A jelenlévő uradalmi ügyész most is közbelépett: a lázítókat fegyveres hajdúival őrizetbe vétette. Az úriszéki ítélet elmarasztalta mindkét jobbágyot. Ifj. Juhász József, az "... uradalmi jussnak és a törvény rendeletének magát, ellene szegező vakmerő néplázító" és az "... uradalmi parancsok ellen szegülő" minősítést, valamint a velejáró 3 hónap tömlöcöt kapta büntetésként, kétszer 25 botütéssel. Nagy Ferencet engedetlenségre bujtogatásban találták vétkesnek, s büntetésként 25 korbácsütést kapott.

Az itt ismertetett két ügy jóval mélyebb gyökerű, mint azt a bírósági aktákból sejtenénk. Jelentőségük csak az uradalom korabeli eseményeinek kontextusában érthető meg.

Az uradalom életét megvilágító más források alapján megállapítható, hogy az 1836. évi törvényeket indokolatlanul nagy reménnyel várta a jobbágy-ság. A falvak lakossága először is a robotteljesítés módszerét kívánta megváltoztatni. Igen érdekes, hogy az uradalom is hasonló tervet fontolgatott, csak teljesen más tartalommal. A két szándék ütközése csak igen sokára csillapuló szervezkedést robbantott ki, amelynek eseménymenetét lényegében jól rekonstruálta a korábbi kutatás, azonban a megmozdulás résztvevőinek körét nem kellő pontossággal tárta fel. Az uradalom a mostani perben az említett mozgalomban kétes érdemet szerzett embereken kívánt "nemes bosszút" állni.

Egyértelműen ezt látszik igazolni az a törekvés, hogy az ő személyüket igyekezett összefüggésbe hozni a jelenlegi bűnessel. Erről árulkodik a perirat azon része is, ahol Juhász Józsefről kiderül, hogy egy éve, 1837-ben a vásáron Füzesabony jegyzőjét káromló szavakkal pocskondiázta, mert "mindig az uraság mellett fog..." A füzesabonyi Szabó Ferenc ügyében is akad ilyen mozzanat. Leírják, hogy már nyáron is izgatta a falu lakosságát a községi jegyző ellen. Akkor a íratok állítása szerint azért akart új bírót, mert az "...majd kiteszi az egész falu által gyűlölt nótáriust". Igen érdekes, hogy mindkét falu mozgalma igen erősen a jegyző eltávolításának szándékát is megfogalmazta távolabbi célként. Ennek a jegyzőellenességnek az oka abban keresendő, hogy a derék nótáriusok nem a jobbágyok, hanem a földesúr mellett kötelezték el magukat már a korábbi szembenállások idején.

Földesúri alkalmazottal szembeni erőszak

Baktán 1838-ban egyszerű kocsmai verekedésnek indult egy hétvégi jobbágyi békétlenkedés. A kocsmáros az urasági hajdút hívta. A megérkező urasági embert azonban két helybéli lakos alaposan helybenhagyta. Őket az úriszék 1-1 hónapi fogsággal valamint 40 vesszőcsapással, illetve 25 korbácsütéssel büntette. A tetteseket még káromkodás vétkében is bűnösnek találták. Ugyanis trágár szitkok közepette rótták fel a hajdúnak a robotoltatás során tanúsított ügymbuzgalmát.

A falopási ügyek

Az úriszék elé került, a földesúr sérelmére elkövetett gazdasági jellegű bűncselekmények sorában első helyen a falopások, az erdőpusztítások álltak. Ezek a bűncselekmények 1839-től kezdve minden évben igen magasszámban fordultak elő. Az esetek többségében nem magányos elkövetőkkel találkozunk a periratokban, hanem több férfi bűnszövetkezet jellegű vállalkozásával. A végrehajtásban két típus különült el ezen ügyeken belül. Sok esetben a falopók maguk döntik ki a szálfákat, de gyakran az is megtörtént, hogy a földesúr által kivágatott és berakatott fát elszállították. Az ellopott fát kétféleképpen hasznosították. A lopás egyik motívuma a tűzifa illetve az épületfa beszerzése volt. Emellett igen sok esetben azt látjuk, hogy a tolvajok vásárokon értékesítették az ellopott fát, s így az érte kapott pénz anyagi gyarapodásuk egyik forrása lett.

A falopások elkövetői kezdetben az uradalom hegyvidéki falvainak lakosai voltak, később azonban az egri hóstyák lakói törnek az élre. A legtöbb

vádlottat egri lakosok adják. Idővel az úriszéki jegyzőkönyvekben különálló, rendszeresen megtalálható melléklet lesz a falopások statisztikája. Ebben feltüntetik a lopások számát, az ellopott fa mennyiségét, a kár pénzben kifejezhető nagyságát, valamint az elkövetőkre kiszabott büntetéseket. A leggyakoribb büntetés a kártérítéssel egybekötött testi fenyítés volt. 1840-től azonban állandósul a szabadságvesztés büntetés. Az új büntetésnem megjelenés arra utal, hogy egyre erőszakosabb jelleget öltöttek a falopási cselekedetek. Az 1841 utáni iratokban már ellenállás a falopások egyik minősítése. Mindez amiatt történik, hogy a vagyonvédelemben egyre erősebben fellépő kerülőkkel szemben az elkövetők is egyre merészebben szálltak szembe.

A tilalomtörési ügyek

Az ide sorolható bűncselekmények eredményeként mindig gazdasági kár érte az uradalmat, mivel az elkövetők állataikat az uradalom tarlóján, sárjújában vagy vetésén legeltették. Az ilyen fajta konfliktus a vizsgált időszakban ez állandóan jelen van az iratokban. Emiatt az uradalom egy mezőrendészeti jellegű utasítást adott ki 1839. június 14. dátumozással. Ez a dokumentum elrendeli, hogy "... tilalmaztasson meg az ... egri érseki uradalom helységeiben a marháknak a lakosok által kint a mezőn külön-külön őrzése. Hathatósan köteleztessenek arra, hogy marháikat és lovaikat együtt és egy helyen őrizzék, s amidőn azokat kifelé viszik ... összekötve vigyék. A helységek bírói felvigyáznak mindezek betartására..."

Az utasítás kiadását követő perekben már sokkal súlyosabb ítéletek születtek.

1839. augusztus 27-én Makláron tíz ember állt a bíróság előtt "erőszakos, szántsándékos és készakaratu tilalomtörés" vádjával. A maklári uradalmi réten legeltették lovaikat, s így 105 váltóforint kárt okoztak. Súlyosbító körülményként értékelték, hogy az elkövetők már "... más évben is szántsándékos kártételben tapasztaltattak," s most pedig az intézkedő uradalmi kasznár felé sújtottak botjaikkal. A büntetés egy hónaptól négy hónapig terjedő szabadságvesztés volt testi fenyítés mellett. Mindezek mellett a kárt is kötelesek voltak megtéríteni a legeltetett állatok arányában. A makláriaknál gyakran tapasztalható volt erőszakos fellépés a kerülőkkel szemben is. Az ítélethirdetés után az úriszék megintette a maklári bírót, s utasította őket testi fenyítés alatt a "szoros felvigyázásra" s ennek meg is lett az uradalom által áhított következménye. Kápolnán a bírók jelentettek fel ezután hat embert tilalomtörés vádjával. A gyanúsítottak mindvégig tagadták a vádban megfogalmazott cselekmény elkövetését. Bizonyíték nem került elő ellenük, s így mindannyiukat felmen-

tette az úriszék. Igen érdekes, hogy a bíróság ezután hivatalosan figyelmeztette a községi előljárókat feladatuk pontosabb ellátására. Ebből az is kitűnik, hogy az úriszék következetesen tartotta magát az igazság elfogulatlan szolgálatához, nem helyezte ezt fölébe az uradalmi érdekeknek. Mindez az úriszék későbbi gyakorlatában is megfigyelhető a tilalomtörések elbírálásában. Ugyanis az ilyen ügyeket két csoportra osztották fel, szándékos és "eseményes", tehát az elkövetők által nem szándékolt, véletlen esetek csoportjára. Az uradalom korlátlan bosszúvágya ellen szól az is, hogy a jogszerűség betartására következetesen ügyeltek.

A jobbágyok engedetlenségre való biztatása

1839-ben a deménci törvénybíró állt az úriszék előtt "az Uraság parancsolatainak való ellenszegülés és a jobbágyágot engedetlenségre buzdítás" vádjával.

A jogi minősítés mögött itt sem kell vad osztályharcos politikai összeütközésre gondolnunk. A tények sokkal hétköznapibbak ennél. Az uradalom a robot teljesítésére június 21. napját jelölte ki. Azonban a bíró, Tasi Márton azt javasolta a jobbágyoknak, hogy csak másnap, 22-én menjenek. Talán nem is lett volna komolyabb baj, ha 22-én "... huzamos esőzés előállván" nem keletkezett volna tetemes kár az uradalom tavaszi búzájában. A vádlott büntetése három hónap vasban letöltendő fogság, heti kétszeri böjttel valamint kétszer 25 pálca. Mellékbüntetésként pedig kimondta az ítélet, hogy Tasi Márton, aki "... rossz oldalról ösmeretes ember, a törvénybírószágból kicsapatik". Lényegében ez az ügy sem egyszerű uradalmi bosszú volt. A vádlottról az uradalom más iratai szerint igen megalapozott az ítéletbeni rövid jellemrajz. Ismeretes, hogy rokonait is kiforgatta vagyonukból, s minden elérhető módon a maga anyagi gyarapodását hajszolta. Különböző próbálkozásai már az uradalomnak is soknak tűntek, s nem tartottak igényt az egyébként mindig alázatos ember szolgálataira. Az úriszék érzékeny reagálását mégsem csupán az erkölcsi ellenszenv magyarázza, hanem inkább az uradalom súlyos munkaerő problémái. Az érsekség birtokán ebben az időben már nem tudják a kívánt mennyiségű munkát roboterővel biztosítani, s a jobbágyok robotteljesítése is igen gyenge hatásfokú.

Ilyen körülmények között minden kiesett robotnap szinte pótolhatatlan veszteséget jelentett. A jobbágyi mentalitást pedig igen rossz irányban, de igen eredményesen befolyásolta, ha a robotkötelezettség alóli, kibújásra éppen az előljárószágból kaptak ösztönzést.

A konkrét ügyeket áttekintése, elemzése után megállapítható, hogy a jobbágy és a földesúr konfliktusában a gazdasági indíték valamilyen formában mindig kimutatható.

Mint láttuk, az összeütközések *egyik* típusának a lényegi tartalma tisztán tulajdon elleni bűncselekmény volt. Ezen esetekben a jobbágyi népeség jogosulatlanul sajátította el az uradalom valamilyen termelvényét, erdejének fáját vagy kaszálójának, legelőjének termését. Ide a falopási és a tilalomtörési ügyek tartoztak. Itt nagyon nehéz lenne indítékként bármilyen társadalmi törekvést megjelölni, pusztán csak az elkövetők haszonszerzési motívumával kell számolnunk.

A konfliktus *másik* nagy csoportjába azok a bűnügyek sorolhatók, amelyek közvetve vagy közvetlenül a robotszolgáltatással függtek össze. Itt a jobbágyság magatartása már igen tudatos, átgondolt cselekvéssorra vall. Nem a törvényesen követelhető robotot akarják nyíltan megtagadni, hanem a robotteljesítés rendszerében igyekeztek olyan pontra akadni, ahol az ő érdekük is érvényesülhet valamilyen formában. Ezt a lehetőséget -- mint az kitűnt az előzőekben -- a bírák személyében vélték felfedezni. Mindezzel azonban az uradalom is tisztában volt. Szűkös lehetőségei már nem engedték az igazgatás további személyi fejlesztését, s inkább a falusi bírákra építettek. Az uradalom igyekezett neki mindenben engedelmes embereket a bírói székbe ültetni, hogy így pótolja az adminisztráció elégtelen működésének hiányosságait. Tisztán látta az érsekség, hogy egy falusi bíró a törvényes lehetőségeken belül maradvá mennyire hátráltathatja a robotteljesítést. Így a bíróválasztási küzdelem nem csupán a jobbágyi önkormányzatra való törekvésként értékelhető, hanem erős gazdasági színezete is volt. Az úriszék nem a falu belső ügyeit akarta befolyásolni, nem a jobbágyok egymás közti ügyeinek ellenőrzési vágya vezette, hanem a hatékonyabb robotteljesítmény biztosítása.

A bűnügyeknek ezt a két csoportját azért kell egy típusba sorolni, mert sértettjeiket az úriszék egyformán fokozott büntetőjogi védelemben részesítette. Bennük látta ugyanis a közrend legfontosabb őreit, akik szinte állandóan a lakosság között vannak. Valóban ők kerültek közvetlen, mindennapi kapcsolatba a jobbágyokkal, a földesúri utasítások kihirdetése és végrehajtása során nagyon sok múlott rajtuk. Így tekintélyüket mindenképpen óvni, biztosítani kellett.

A jobbágyokat Deménden engedetlenségre biztató bíróban egyáltalán nem szabad a harcos népi hős vagy az osztályharc bajnokának alakját felfedezni. Pusztán csak a közösség háta mögé bújó, görbe utakon előre törekvő, gazdagodni vágyó parasztember egy sikertelen trükkjét kell látni ez esetben. Bizonyítja azt az is, hogy a bíróság egyetlen más falubelit sem marasztalt el, senki másnak a bűnösségét nem tárta fel, nem volt kollektív robotmegtagadás.

Az úriszéki ügyekből összességében az tűnik ki, hogy az uradalom keretei között nem volt mélyebb társadalmi összeütközés a vizsgált időszakban. A jobbágyok nem a földesúri hatalom megszüntetését kívánták, nem álmodoztak a szolgáltatások eltörléséről sem, sőt még a szolgáltatások esetenkénti nyílt megtagadását sem lehet kimutatni. A jobbágyság a rendszer keretein belül maradvá keresett jobb "modus vivendit". A robotterhek ésszerűbb elosztását kívánták, úgy hogy az saját gazdálkodásukat ne hátráltassa. Az erőszakos fellépések sem a robotteljesítés során történtek a túlbuzgó földesúri parancsteljesítőkkel szemben, hanem időben jóval később, a tettesek ittas állapotában.

A tulajdon elleni bűncselekményekben pedig legfeljebb néhány anarchista látva osztályharc értékű konfliktust, de nem a tárgyilagos elemzés.

Befejezőként megállapítható, hogy az úriszék az érseki uradalomban -- a vizsgálat korszakhatárain belül -- már nagyon kismértékben töltötte be a földesúr és a jobbágy konfliktusában a megtorlás eszközének szerepét. A felmerült ügyekben kétségtelenül a két társadalmi osztály az ellenérdekű fél, de nyílt, kíméletlen összeütközés ügye nem került elő. Az úriszék ebben a periódusban már sokkal inkább a jobbágyság belső konfliktusainak bírói fórumává lett az uradalom gyakorlatában.

III. A jobbági sérelemre elkövetett ügyek

Mint már említettük, az úriszéknek feladatot adó fenyítő ügyek sorában a döntő mennyiséget a jobbágyok egymás sérelmére elkövetett bűnesetek képviselték.

A vizsgálódás határain belüli időszakban a jobbágyfalvakat már a statisztika első áttekintése után sem mernénk a békesség idilli színtereként elképzelni, ahol csendben szunnyad a népi őserdő.

1835 és 1848 között a jobbági népesség körében a következő mennyiségben fordultak elő az egymás sérelmére elkövetett bűnügyek. Pontosabban szólva azonban a táblázat csak azon ügyekről ad kimutatást, amelyek az úriszék elé kerültek. A körüljáró bíróság működése miatt feltehetőleg igen sok büntett nem lett regisztrálva az úriszéki iratokban. Emiatt a táblázati összefoglalás adatait csak a bűnesetek mennyiségének alsó határát feltüntető adatsorként szabad csak tekinteni, s a valóságban végbement büntettek számát jóval az itt közölt adatok fölé kell helyezni.

Az egyes bűnügyek gyakorisága 1835–48 között

A bűntett		Az esetek előfordulási száma
1.	Verekedés	196
2.	Lopás, rablás	190
3.	Káromkodás	108
4.	Gyilkosság	69
5.	Orgazdaság	21
6.	Gyűjtogatás	15
7.	"Paráznság"	8

A tulajdon elleni bűncselekmények igen gyakoriak voltak az uradalom népeinek mindennapi életében. A redisztribucio ezen sajátos formáját igen sokan űzték.

A lopás eléggé előkelő helyet foglalt el magának. Hihetetlenül sokféle dolog keltette fel a tolvajok figyelmét. Leginkább pénzt loptak, de igen gyakran italféléket, búzát sőt állatokat is. A bor szeretete gyakran pincebetöréssé fajult. A vetés idején a terménylopások száma növekedett meg, hiszen a földbe került magról már nehéz bármit is megállapítani. Nagyon sokan így kívánták a vetőmagszükségletüket biztosítani. Füzesabonyban 1838-ban egy hétfős társaság állt össze búzalopásra. A kitervelő és fia egyhavi, vasban eltöltendő közmunkát, a többiek harminc botütést kaptak. Gyakran a háziállatok sorsa is az eltulajdonítás lett. Sokszor loptak juhot, sertést és lovat is. 1835 decemberében Kápolnán juhtolvajok kerültek kézre. Öten gyakorolták a lopást, mintegy kiegészítve kereseti forrásként, mert az állatokon pénzért adtak túl. A vezető egyhónapi fogság sújtotta míg a többiekre is kirót harminc botütésen túl.

Igen érdekes, hogy a juhászokat többször is vádolták állatok ellopásával, azonban bizonyítani nem sikerült. 1835. június 11-én Kerecsend számadó juhászát érte ilyen vád, 62 db sertést kértek tőle számon. Tanúk nem voltak, ő pedig azt állította mindvégig, hogy nem bűnös, hanem tőle lopták el az állatokat. Végül az úriszék felmentette. A lovakat vásárok idején lopták, hogy ott gyorsan túladhassanak rajtuk, hiszen a gazdák könnyen megismerték volna saját állataikat. 1836. február 3-án két baktai lótolvaj bűnhődött negyven és harminc korbácsütéssel, ami rendszerint tipikus büntetési tétel volt ilyen esetekben a kártérítés mellett.

Az úriszék iratai a rablást és a betörést "erőszakos tolvajlás"-ként emlegetik. Ezen típusból is akadt bőven. A cél itt leginkább pénz, vagy más érték tárgy megszerzése volt. Az erőszakot néha igen túlzott mértékben alkalmazták a rablók. 1835. júniusában Kápolnán olyan súlyosan bántalmazták áldozatu-

kat, hogy az 20 napig munkaképtelen volt. A tetteseket eltérően büntették. Az egyik testi "nehéz nyavalyája" miatt csak három hónap börtönt kapott, míg társa egy hónapi rabságot kétszer 25 pálcával. Igen érdekes, hogy a betörések között statisztikailag a pincefeltörés vezet, amit enyhébben ítélték meg más betöréseknél. 1835. júniusában négy fő tört fel egy pincét, ahonnan fél akó bort loptak el, s azt el is fogyasztották. Büntetésük fejéenként 24 pálcá és a kártérítési kötelezettség lett.

A *gyűjtogatások* száma nem túlságosan tűnik magasnak a periratok tükrében, pedig az uradalom gazdasági tanácskozásának anyagaiban ennél jóval többről történik említés. Az eltérés magyarázata abban áll, hogy bíróság elé csak olyan ügy került, amelyben valakit gyanúsítottként meg tudtak nevezni, s ez a rész lényegesen kisebb volt mint a valóságban véghezvitt gyűjtogatások száma. A gyűjtogatás mindig a bosszú eszközét jelentette. A jobbágyok általában így álltak bosszút az uraságnak túlzottan kedvét kereső társaikon, főleg a falusi bírúkon vagy az uradalmi alkalmazottakon is. Ez utóbbiak körében főleg a kerülők és a juhászok szenvedték el leginkább házuk, istállójuk vagy szénájuk felgyűjtását. Szinte minden esetben hatott a fenyegetés, a sértettek többsége gyanúsán hallgatott, nem látott, hallott senkit, nem is gondolt senkire. Emiatt a tárgyalt bűnesetek zöme csínytevésből, rendetlenkedésből fakad. 1835. júniusában hét fiatalember a hajdúhegyen lévő trágyadombot gyűjtotta meg, amiért 15 vesszőcsapást kaptak büntetésékként.

A bűnügyek sorában *negyedik helyen az élet- és testi épség* ellenes bűncelekmények állnak

Ebben a csoportban többféle típus található. Gyakori az amikor *verekedés* fajul el, megtalálható a házastárs megölése, gyermekgyilkosság és útonálló megölése is.

1837. december 13-án tárgyalta először az úriszék Sári István füzesabonyi zsellér ügyét "*halálos verekedés*" vádját emelve ellene. A bíróság által feltárt körülmények szerint az áldozat Istent káromolva ostorral támadott a vádlóra, mire ő baltával védekezett. A bíróság az enyhítő körülményeket figyelembe véve 1839. március 1-én mondott ítéletet. A tettes félév közmunkát, heti kétszeri böjtöt és kétszer harminc botütést kapott. A bíróság mindig igyekezett alapos nyomozással tisztázni az elkövetés körülményeit, ezért húzódik hosszú ideig több ügy is. Az említett füzesabonyi ügy mellett más esetekben is elég sok időt vesz igénybe az igazság kiderítése. Például egy másik gyilkossági ügy 1837. november 15-től egészen 1839. március 4-ig volt eljárás alatt. A gyilkossági ügyek vádlottainak ítéletét nagyban meghatározta a körülmények mellett

előéletük is. A baktai Gergely István a falu juhászának megölése vádjával került bíróság elé. Az 1837. november 17-én indult ügy 1839. június 15-ig tartott. Az ítélet négy hónap vasban letöltendő közmunkát, heti kétszeri börtönt és kétszer 25 botütést szabott ki. Az ügyész súlyosbításért fellebbezett halált kérve a vádlottra annak "... számtalan gonosz cselekedetei..." miatt. (rablás, lopás, káromkodás). A Királyi Tábla válasza 1841. március 15-én érkezett meg. Gergelyt kétévi rabságra, félévente huszonöt botra ítélték.

Igen magas a *gyermekgyilkosságok* száma. Az esetek sértettjei csecsemők, leányanyák gyermekei. Az elkövetők köre szinte kizárólag a "másnál szolgáló" lányok köréből került ki. Az egyes esetek konkrét vizsgálatánál megdöbbentő módon tűnik ki a vádlottak döbbenetes primitivitása. 1838. március 24-én tárgyalta a bíróság Nagy Mária bűnügyét. A vád szerint csecsemőjét az árnyékszékbe dobta az elkövető. A vádlott mindezt tagadta, s a véletlen, hirtelen szülés megtörténtét igyekezett állítani. Azonban a tanúk bizonyították, hogy a vádlott titkolta terhességét, sőt a szülést is. Az ítélet ellen az ügyész halálbüntetést kérve fellebbezett. Azonban a Királyi Tábla helybenhagyta az úriszék ítéletét a kétévi fogságról, heti kétszeri börtönnel és félévente 25 korbácsütéssel.

1839. június 14-én szintén egy kegyetlen "anya" ügyében hoztak ítéletet. Szeredi Erzsébet vádlott megszülte gyermekét megfojtotta, tarkón szúrta majd pedig a trágyadombba ásta. Terhességét a bíróság előtt is tagadta, még az orvosi látlevél ellenére is. A "kínzó kegyetlenség bebizonyosodván" halálbüntetést szabtak ki, amelyet a Királyi Tábla is helybenhagyott.

A házastárs meggyilkolásának vádjával is több személy állt bíróság előtt. 1838. novemberében egy kápolnai jobbágyot vádoltak felesége megfojtásával. Azonban elégséges bizonyíték nem került elő, így a döntés szerint a vádlott "...bővebb adatokig szabadon bocsájtatni rendeltetik".

1837. december 16-án Tisoczki Rozáliát férjének meggyilkolásával vádolták. A férj hirtelen elhalálózása keltette a gyanút, de más bizonyíték nem volt, s így a bíróság szabadon bocsájtotta az özvegyet.

1835. január 20-án Koszta Ignác ellen felesége sérelmére elkövetett gyilkossági kísérlet volt a vád. Tanú is jelentkezett, aki eskü alatt vallott a vádlott terhére. Azonban bebizonyosodott, hogy a tanú haragosa egy bírósági ügy miatt Kosztának, s most csak bosszúból vallott ellene. Így a bíróság felmentő ítélettel zárta az ügyet.

Az élet elleni bűncselekmények nagy száma a jobbágyság körében tapasztalható nagyfokú italozásnak, az iskolázatlanságnak az elhanyagolt nevelésnek volt köszönhető. A durvaság állandó jelenléte érzéketlenné teszi az emberek zömét, s a beállott helyzet fölött az uradalom csak sajnálkozott. Sajnos, a forrásokban semmi nyoma nem akad az elnevezésen túl annak, hogy a

birtok egyházi tulajdonban volt. A plébánosok más uradalmakban is meglevő népnevelő tevékenységén túl az egyházi gondviselés semmi más egyéb téren nem adta jelenlétének bizonyítékát.

A verekedés rendkívül változatos formában jelenik meg. Volt egyéni, csoportos sőt tömegverekedés is. Az esetek jelentős többségében nem pusztán kézzel, ököllel vívták harcukat a felek, hanem különböző eszközöket is -- kés, kapa, kasza, bot -- igénybe vettek. Nagyon sok alkalommal igen alaposan helybenhagyták egymást a küzdők, hiszen a periratok orvosi látéletei igen szemléletesen festik le néhányuk állapotát, s igen sok fájdalomdír, orvosi költségtérítés is szerepel az ítéletekben. A verekedési ügyek genezisükben egyéb konfliktustípusra mennek vissza. Ezek sorában igen gyakori a szóváltás, házastársi, családi veszekedés. Feltűnően sok eset történt "alkoholos befolyásoltság" állapotában, így gyakran a kocsmá vagy annak környéke szolgál a verekedés színteréül. 1838. novemberében sok családi ügyből kinövő verekedés szerepelt az úriszék előtt. Kristóf György zsellér úgy megverte állapotos feleségét, hogy az elvetélt. Az elkövető büntetése fogság és 24 bot lett. Az anyját megverő fiatalembert egy hét áristomra és pénzbüntetésre ítélték. Az apósát súlyosan bántalmazó Rendek Márton 3 hónap vasban eltöltendő közmunkát és kétszer 25 botütés erejéig lett elmarasztalva.

A verekedők nem kímélték az asszonyokat sem, erre is több példa akad.

Az elkövetők körét áttekintve megállapítható, hogy igen sok visszaeső akad közöttük. Őket fokozott szigorral kívánta a bíróság jobb belátásra bírni, igen csekélyke eséllyel.

Az úriszék a verekedési ügyekben a nyugalmat veszélyeztető, az indulatokat leginkább elszabadító esetet lát, ezért bünteti a tetteseket keményen. Igen érdekes megállapításokra is találhatunk. Az úriszék a nyugtalanság fő okozóiként többször megrója a birtokon lakó nemeseket, gyakran panaszkodik rájuk. Bennük a jobbágyokat is nyugtalanságra ösztönző elemeket lát, mivel azok többször is azzal kérkednek, hogy az ő ügyeikben nem parancsol az érsék-földesúr. Többször átiratban keresik meg a vármegyét "nyughatatlan lázítóknak" és "háborgóknak" nevezve ezen nemeseket.

A verekedési ügyek zöme indulatokon és nem pedig tudatos elhatározáson alapuló konfliktus típus volt a jobbágyi népesség körében. Társadalmi motivációt nehéz mögötte látni, így okként leginkább az alkoholfogyasztás és a személyi ellentét jelölhető meg.

A házasságtörés a periratokban paráználkodás címszó alatt szerepelt. 1835. január 15-én tárgyalták Tóth Márton (házas) és Barta Katalin (özvegy) ügyét. Mindkettőnek 3-3 gyermeke volt már törvényes házasságából. Tóth rosszul élt feleségével, ezért keresett máshol vigasztalást. Titkos viszonyukra a gyermek megszületése derített fényt. Az úriszék megtiltotta a kapcsolat további

folytatását, s a férfit 40 pálcat, az asszonyra -- a szoptatás letelte utánra -- 24 pálcat ítelt.

1835. júniusában egy férj in flagranti érte feleségét egy falubeli férfival. A tiltott viszonyt a nő elismerte, a férfi azonban részegségére hivatkozva nem emlékezett semmire. Az ítélet szerint 40 pálca büntetést kapott a férfi, míg a hölgy 2 hónapi fogságot.

Egy mai fogalmak szerinti apasági per is volt az írók szerint. 1836-ban Mayer Mária azzal vádolta Kocsmár Józsefet, hogy vele tiltott viszonyt folytatott, s ebből a kapcsolatból gyermek is született. A bíróság bizonyítékok híján elutasította a keresetet.

Két igen súlyos "erőszakos megparáznásítás", azaz nemi erőszak is felmerült vádként. 1836. márciusában Török Lászlót marasztalták el Kerecsenden egy kislány megerőszakolása miatt 3 hónapi elzárásra "testi nyavajájára" tekintettel. Mayer József szabólegény egy hétéves kislány megerőszakolásáért húsz vessző csapást kapott.

A káromkodási ügyek igen magas száma szervesen összefügg a verekedéssel. Zöme ilyen esetben történt, de van önálló káromkodási ügy is igen szép számmal. Az úriszék súlyosabb ítéletet szabott ki mindig, ha a káromkodás során hivatalos személy lett sértve. 1835. január 16-án mondtak ítéletet Kakuk Gergely káromkodási ügyében. A nevezett vádlott előző nap verekedési ügye miatt állt már a bíróság előtt, s a tárgyalás során szidalmazta az eljáró bíróságot. Később azzal védekezett, hogy a mondottakat ő valójában a falusi bírónak mondta. Büntetését úgy sem kerülte el, tizenkét botütést kapott. Külön érdekesség, hogy az anyósok szidalmazása igen gyakran káromkodási ügyévé nőtte ki magát.

Néhány eset kapcsán megállapítható az egyes inkriminált kifejezések pontos értéke testi fenyítésben kifejezve. Dobos Tamás, maklári juhászbojtár 1835. június 10-én harminc vesszőt kapott a "Krisztusát" szóért.

1836. március 14-én fejenként 40 vessző járt "Jézus, Isten, Mária" együttes káromlásáért Vincze Mihály és Varga András fedémesi jobbágyoknak.

A fenyítő ügyek második nagy csoportja fölötti áttekintésből kitűnik, hogy a jobbágyi népesség belső konfliktusainak száma igen magas. A körüljáró bíróság létrehozása mindezekén túl még azt is bizonyítja, hogy a jobbágyság a kisebb, az egyszerűbb összeütközéseket sem akarta, nem tudta saját körén belül rendezni, feloldani. Ezt a feladatot átengedték az uradalom tisztségviselőinek.

A népesség úgy tűnik, szívesebben vette, ha a vitás ügyek a földesúri jogszolgáltatás által válnak befejezetté. A "tyúkper" értékű, a szóváltás jellegű összetűzéseket is igyekeztek a hatóság tudomására juttatni. Nem az iránta való bizalomtól vezérelve, hanem inkább az ellenfélre mérendő megtorlás szándékával.

Ez a magatartás nem a jog iránti csillapíthatatlan tisztelettel, nem a fejlett igazságérzővel magyarázható. Ez a feltevés teljesen lehetetlen indíték a bűnesetek nagy számának árnyékában. A magas bűnözési arány nem fér meg a parttalan törvénytisztelettel.

Mindezek után nincs messze az igazságtól az a feltételezés, hogy okként a korabeli falusi népesség összetartozás érzésének, szolidaritás tudatának igen alacsony szintje jelölhető meg. Erre a megállapításra az is jogot ad, hogy a megtörtént bűnesetek zömét maga a falusi népesség juttatta az eljáró hatóság tudomására. Ugyanis az uradalomnak nem volt semmilyen ágens hálózata a büntettek jelzésére, s mégis bőven, az úriszék kapacitását meghaladó mértékben jutott elébük ügy.

Az eddig mondottakból a falusi mentalitásra helytállónak tekinthető következtetések levonására adódik alkalom. Látható, hogy az uradalom falusi subditusainak körében nem a megértés, az együttérzés, az összetartozás tudata volt a legáltalánosabb jellemző vonás.

Ez a mentalitás a korabeli falusi viszonyok reális alapján bontakozott ki. A differenciált jobbágytársadalomban minden faluban jelen voltak azok a rétegek, csoportok, amelyeknek élete, megélhetési lehetősége igen tartósan a kritikus szintet érintette vagy ennek közelébe jutott.

Voltak olyan családok, ahol a létszám húszon felül volt, messze túlőve azt a határt, ami még nem terheli a normális emberi együttélést. Az uradalom tudatosan óvta a telkiállományt a szétaprózódástól, védte a számára optimális fél telki nagyságrendet. Így a családok nem elsőszülött gyermekei nem juthattak földhöz. Emellett még zselléreként sem létesíthettek önálló háztartást, gazdaságot, hiszen az uradalom a zsellérek létszámát a telkesek legelőjének védelme érdekében nem engedte növekedni. Így, más választás nem lévén, sokan felnőttként, családot alapítva lettek kénytelenek a szülői háznál maradni az apa, vagy az örökébe lépő testvér "fennhatósága" alatt. Az ilyen kényszerközösségek körében törvényszerűen megnövekszik a feszültség. A marginalizálódott személyek körében a társadalmi együttélés szabályai törvényszerűen elhalványulnak, s így egyre több az erőszakos cselekedet, növekszik a konfliktusok száma. Ezeket az ellentéteket pedig csakis külső tényező, az uradalom bírálhatja el.

JEGYZETEK

1. Az úriszékről eddig két alapvető monográfia áll rendelkezésünkre Eckhart Ferenc és Kállay István tollából.
2. Pyrker érsek rendeletét hivatalos levélben közli az uradalom tisztségviselőivel 1835. júl. 16. Heves megyei Levéltár - Egri érsekség gazdasági levéltár XII-3/A 135. sz. (külön jelzet nélkül) (A továbbiakban HML XII/3/A. 135.)
3. "Némely általános Rendszabályok az Egri Érseki Uradalom gazdasági Tisztsége Számára" című uradalmi szabályzat V. fejezet "A jobbágyokra nézve" c.
4. Uo. 33. pont
5. Uo. 40. pont
6. Az uradalom fenyítő ügyeiről készült jegyzőkönyvi összesítések a HML XII-3/A 135--136. sz. alatt megtalálható külön jelzett nélküli íratok. Emiatt a következőkben nem történik külön utalás az iratokra. Minden hivatkozott ügy értelemszerűen az előbb megadott levéltári helyen található az adott évszám alatt.
7. Dr. Szántó Imre: Parasztmozgalmak Heves és Külső-Szolnok vármegyében a 19. század első felében. (Az Egri Pedagógiai Főiskola füzetei, 16. sz. Eger, 1955. 342. old.)

... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN EMLÉKE HEVES MEGYÉBEN

ABSTRACT: *(Die Erinnerung an den Grafen István Széchenyi im Komitat Heves)* Graf István Széchenyi - genannt der grossze Ungar - wurde vor 200 Jahren geboren.

Wir erinnern uns an ihn und an seine Verbindungen mit den Komitaten Heves und Szolnok.

Am 8. Dezember 1820 besuchte Széchenyi das erste Mal seinen guten Bekannten Baron Joseph Brudern im Komitat Heves. Es war mehr als ein höflicher Besuch Bei einem guten Freund. Sie unterhielten sich ja über Fragen der Wirtschaft. Dasselbe Thema beschäftigte sie in den folgenden Tagen bei László Orczy (Tarna Órs).

Am 27. September 1845 war Graf Széchenyi erneut im Komitat Heves zu Besuch, am 28. traf er in Eger ein, wo er im Namen der Stadt von dem Stellvertreter des Obergespans empfangen und am Abend mit Musik bei Fackelschein begrüsst wurde. Es war eine offizielle Reise, mit der er eine nationale Aufgabe erfüllte. Er leitete im September und Oktober Verhandlungen in den benachbarten Komitaten und auch in Szolnok über die Regulierung der Theissz. Das letzte Mal war er im Sommer 1846 in den Komitaten Heves und Szolnok - als er das zweite Mal die Theissz studierte.

Nach seinem tragischen Tod entstand im Komitat Heves ein Széchenyi-Kult, der bis heute überlebt hat.

Széchenyi születésének 200. évfordulójára a hazai és a külföldi magyarság rangos ünnepségekkel, rendezvényekkel emlékezett.

A hazai megemlékezések sorát felsorolni is nehéz lenne.¹ Koszorúzások, tudományos emlékülések, emléktábla avatások, műsoros életrajzi vetélkedők, emlékutak, kiállítások, rádió és televízió műsorok emelték a megemlékezések színvonalát.

Széchenyi kapcsolatai szűkebb hazánkkal, Heves megyével is emlékezetesek maradtak, és több kezdeményezését már életében követték. Illő, hogy mi is kegyelettel emlékezzünk rá.²

Széchenyi már ifjú ember, amikor első alkalommal Heves megyébe látogatott. 1820-ban -- túl a lipcsei csatán, itáliai, franciaországi, angliai és balkáni útjain -- kapitánya volt a 4. sz. Hessen-Homburg huszárezrednek, de a katonaelet mindinkább teher neki. Gyakran kért szabadságot a szolgálat alól.³ Gyarapodtak ismerősei, bár kevés az igaz barátja. Pesti barátai között találjuk br. Brudern Józsefet, akinek a Heves és Külső-Szolnok vármegyei Gyöngyösön is volt birtoka, kis barokk palotája.

Brudernnek nem volt nehéz rávennie Széchenyit, hogy december elején vidékre induljanak. Pest, Gödöllő, Hatvan, Hort útvonalon utaztak. Széchenyi új, üveges hintójában. Naplójában ezt írta az útról: "Az emberek bizonyára azt gondolják, azért van üveges kocsim, mert kényeskedem, pedig csak... amikor szakad az eső, ... szárazon maradvá olvasgathatok..."⁴ 1820. december 8-án érkeztek Brudern gyöngyösi kastélyába.

Széchenyi mindenre kíváncsi volt, és naplójába jegyezte a tapasztaltakat.

Érdeklődve hallgatta barátjának aznapi és másnapi, főleg a gazdálkodásával kapcsolatos ismertetéseit. A beszélgetés könnyen ment. Nemcsak azért, mert barátok között zajlott, hanem a vendég Brudern gazdaságának minden ága iránt érdeklődött. Széchenyi véleménye azonnal kész, de jellemző, nem barátját bírálta, vagy szólt meg, hanem a hibáin keresztül a hazai birtokosok elavult gazdálkodási módszereit. Ugyanakkor elismerte, vendéglátója a borait jól kezelteti, ellenben a ménesével mostohán bánik. "Szerettem volna tőle néhány akó bort és egy kétesztendő s tenyészcsikót vásárolni, de ezt már nem volt hajlandó áruba bocsátani -- jegyezte a naplójába. -- Ilyen ostobák a birtokosaink, ha nagyritkán sikerül a gazdaságukban valami, a világért el nem adnák."⁵ Széchenyi kérelhetetlenül fogalmazott: "Ahogy a legtöbb birtokos nemes, Brudern is képes lenne terményeivel becsapni, s bizonyára rossz visontait (visontai bort, M.L.) adna el még nekem is, ha pincemesterét külön meg nem jutalmaznám... Bizonyára hiába mondanám neki: Nézd, barátom, add el ezt a hordó bort, amennyiért akarod, és küldd el haza, Cenkre -- én bizony nem bíznék benne. Ennyire süllyedt még a nemesség is!"⁶

Amennyire ostorozta Brudernben a rossz gazdát, annyira elismerően szólt ízléséről, szép kastélyáról, annak berendezéseiről, lakályosságáról. "Brudern háza aranyos -- írta --, ilyet szeretnék én Cenken, amit kürtökkel fűtenek. A ház kandallói felejthetetlenek..., és közvetlenül az ablakok mellett épültek. hasas ablakok ezek, az ablaktáblák kettősek, egymáshoz közel levő üvegtáblákkal."⁷ Több újdonság is megragadta a figyelmét. Kis, spiritusszal világító, éjjeli lámpát látott és hőmérőt. Betekintett a kamrába is, ahol hólyaggal

fedett befőttes üvegeken akadt meg a szeme. (Valószínű azért, mert addig befőtten még nemigen ismert a katonai konyhák étkeit fogyasztó Széchenyi.)

Gr. Széchenyi István naplójának a Gyöngyösön eltöltött időről beszámoló sorai nemcsak a nézelődő ember, hanem a tapasztalatokat gyűjtő nagy reformer gondolatait is tükrözik.

December 10-én Gyöngyösről továbbindult (Tarna)Örsre, br. Orczy Lászlóhoz (akit Lencinek titulált). Orczyt a napló tanúsága alapján szintén barátjának tartott, de Brudernhez hasonlóan szintén maradnak: "(Akinék) az a legfőbb elve, hogy a gazdálkodásnál a legfontosabb a mennyiség és nem a minőség."⁸ "Tsak sok legyen!" -- idézte őt Széchenyi.⁹

Következő útja 1845-ben vezetett át Heves megyén. Amíg az 1820. évi útja egyéni, baráti látogatás volt, az 1845. évi hivatalos, nemzeti ügyet szolgáló.

1845-ben Széchenyi már országosan ismert. Alkotásai közül a lóverseny és a selyemhernyó-tenyésztés meghonosítása, az Al-Duna-szabályozás, a Kaszinó, a Magyar Borismertető Társaság, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülés, valamint az Állattenyésztő Társaság számos résztvevővel működött. Már elhelyezte a Lánchíd pesti hídfőjének alapkövét is.¹⁰ Olvasták írásait, közöttük a Hitelt. (A Hitel 1830. évi példánya még abban az évben bekerült a ferencesek gyöngyösi kolostorának könyvtárába.¹¹ A Hitel, Világ, Stádium könyve mind az egi, mind a gyöngyösi kaszinói könyvtárban megvolt, a gyöngyösiben saját névaláírásával.¹²) Széchenyi túl volt újabb franciaországi, angliai és kilencedik al-dunai útján is. Szerinte Magyarországon és Erdélyben Kossuth Lajos mondásával emlegették: "A Legnagyobb Magyar."

Példáján lelkesülve Egerben, már 1833. január 6-án kaszinót, 1834-ben pedig Gyöngyösön fiókkaszinót alapítottak, amelyet 1836. december 26-án önálló kaszinóvá szerveztek át.¹³ Az utóbbi igazgatója, Kelemen István Széchenyihez írt levelében számolt be az alakulás körülményeiről és a kaszinó ünnepélyes megnyitásáról.¹⁴ Különben Gyöngyös azon kevés hazai város közé tartozott, ahol Széchenyi arcképét még életében, középületben (a kaszinó épületében) ünnepélyesen elhelyezték, illetve leleplezték. Ez 1837. augusztus 22-én történt.¹⁵ Az arckép alatti feliratokról és Széchenyi alkotásait bemutató kisebb festményekről az egyik országos lap ekképpen tudósított: "Középen... Széchenyi mellképe vala látható ily aláíráttal: A nagy hazafi. Jobb oldalon a Vaskapu-szirtek közt egy iramló gőzös, s alatta: Vaskapu zárta Dunánk, jó Széchenyi, s felszabadítja, s két földrészszel nyit boldogulásra kaput. Balrul a buda-pesti állóhíd, jobbról a tiszt gróf katonai s írói pályája, soknemű jelképei. Alattuk: Szó, toll, tett által oktatsz... Végre a negyedik... a lóverseny ábrázolatát mutatá következő aláíráttal: hogy a magyar lova ma már becsesb vagyon, nagy férfiú, ez is csak általad vagyon"¹⁶

1845. augusztus 17-én V. Ferdinánd kinevezte a Helytartó Tanács közlekedésügyi bizottságának elnökévé, és megkapta a titkos tanácsosi címet. Immár kiemelkedő politikus, de éppen azok támadták, "akik az ő tüzénél gyúltak lángra, azok kegyelik, akik eddig nem győzték gáncsolni... Régi hívei elhagyják, új urai címet, rangot, munkakedvet adnak ugyan neki, de egy cseppet sem bíznak benne, mint eddig... Mint a közlekedésügyi bizottság elnöke, egy régi tervét valósíthatja meg -- a Tisza szabályozásának nagy munkájára nyílik lehetősége."¹⁷

Indulása előtt, 1845. szeptember 21-én a következőket jegyezte naplójába a tervezett útról: "Elértem az 54. évemet! rosszul aludtam... A legfurcsább álmok... Félek a Tisza-hátra menni."¹⁸ Kétkedett saját elképzeléseiben és a tervezett nagy munkában. Aggódott, vajon jól választott-e, és lesz-e ereje, hogy célját elérje. Ugyanis szándéka és törekvése megint az ország ügyével, nemzete életével kapcsolódott össze a polgári haladás szolgálatában. Kérdése nemcsak a nemzet jelenére, hanem a jövőjére is vonatkozott. Ezért is gyötrődött, és kétkedett nagy felelősségérzettel. Naplója elárulja fő aggályát: "Minek szabályozzam a Tiszát:...Hogy életet,... vagyis inkább egészséges mozgást plántáljak Magyarországba?"¹⁹

Pestről 1845. szeptember 27-én indult. Délben Aszódon pihent meg, este pedig már az Orczyaknál vendégeskedett Gyöngyösön. (Ott br. Orczyné gr. Batthyány Teréz fogadta, ahogyan Széchenyi írta, Resy.) Naplója most nagyon szűkszavúan, mindössze három szóban emlékezett meg.

Szeptember 28-án továbbment Egerbe. (Egerben akkor járt először, noha már évekkel korábban levelezett Udvardi-Cserna János földmérnökkel, aki bizonyára meg is hívta magához.)²⁰

A kettős megye székhelyén Lévay Sándor kanonok vendégelte meg. Kíséretében megnézte a líceum gyönyörű könyvtárát, amelynek vendégkönyvébe beírta a nevét. Felment az épület tornyába, a csillagdába is. "Üdvözlő beszédek és pohárköszöntők -- a városi tanács tiszteletét teszi. A líceum nagy-szerű" -- írta a naplójába.²¹ Az egri római katolikus érsek titkára, Tárkányi Béla szemtanúként lejegyezte még azt is, hogy Széchenyi a líceumon kívül a templomot (a bazilikát) és a várat is felkereste: "A lyceumban különösen a könyvtár ragadá meg a figyelmét. Soha nem hittem -- úgymond --, hogy hazám egyik provinciális városában ilyen szépen rendezett kincset találjak. Ezenkívül a könyvtár boltozatára festett krackeri freskót csodálta, miben Kazinczy Ferenc is elragadtatással gyönyörködött. Széchenyi most először volt Egerben, a jelenléte az egész város míveltebbjeit átrezzenté, és miután elment, ki őt hírből, vagy műveiből ismeri, szívből sajnálta, hogy nem láthatta a most élő legnagyobb magyar hazafit."²² Tény, hogy a város nagy tisztelettel üdvözölte Szé-

chenyit. Eger nevében Brezovai József főispánhelyettes fogadta. Este meg a lakosság fáklyás zenével köszöntötte.²³

Szeptember 29-én gyorsan továbbutazott. Ugyanis a Tisza-érintette megyéket előre idejében értesítette a megyeszékhelyeken tartandó tanácskozássokról, ezért sietett tovább Egerből:²⁴ Miskolcon, Szerencsen, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Nagykállón és Debrecenben tárgyalt a vármegyék küldöttjeivel a Tisza-szabályozás ügyében.

Első tiszai szervező útján, 1845. október 11-én érkezett Debrecen után Szolnokra. Még szeptember 6-án levelet írt, ezalkalommal a szabályozás ügyében érdekelt közép-tiszai vármegyék és a Jász-Kun kerület vezetőihez, hogy küldjék el képviselőiket az október 11--12-én tartandó szolnoki tanácskozásra.²⁵ (Ezen Heves megye küldötte Almásy Pál első alispán volt.) Széchenyi a megbeszéléseken éppen a körútján szerzett tapasztalatai alapján hangsúlyozta: "(A) Tiszával összefüggésben levő egyéb folyók is tárgyai lesznek a szabályozásnak."²⁶

Az úti tapasztalatok és a küldöttek hozzáállása, továbbá Vásárhelyi Pál tervei megerősítették Széchenyi elgondolásai helyességéről. Mindezek alapján az 1846. január 19-én, Pesten, az elnökletével megalakult Tiszavölgyi Társulat az egész Tisza-völgyre vonatkozó átfogó szabályozási tervét elfogadta.²⁷ A Tisza-völgy rendezésének szorgalmazása Széchenyi utolsó, kiemelkedően nagy alkotása. Megvalósításával az árvízvédelmet, az olcsó vízi szállítást és új termőföldek kialakítását akarta elérni.²⁸

Széchenyi a kettős megyében utoljára 1846 nyarán járt, a második tiszai tanulmányútja alkalmával. Miután augusztus 27-én (Tisza)Dobnán ünnepélyesen megnyitotta a Tisza-szabályozási munkálatokat, Tiszafüreden, (Kun)Madarason és Tiszabón is megfordult. Még elment a Pest-Szolnok közötti vasútvonal szolnoki ünnepi megnyitójára, azonban erre a vidékre többé már nem tért vissza.

A forradalom és szabadságharc leverése után gr. Széchenyi István alkotásai tovább buzdítottak Heves megyében is.

Emléke eleven az önkényuralom éveiben, nevének említése hitvallás a magyar tenniakarásról. "Az iránta megnyilatkozó tiszteletünk képpen", amint azt Károsi Simon, a gyöngyösi gimnázium '48-as szellemű igazgatója hangsúlyozta a városi előljáráshoz benyújtott névadományozó javaslatában, 1852. szeptember 21-én az Orczy-kastéllal szembeni térséget Széchenyi ligetnek nevezték el.²⁹ A Gyöngyösi Kaszinó kezdeményezésére pedig 1858. április 8-án tartott közgyűlésen a kettős megye birtokosai megalapították a Heves Megyei Gadasági Egyesületet, hogy ebben is "az Ó (azaz Széchenyi, M. L.) cselekvési élékíftendjék tetteinket" -- amint arra az egyesületi titkár is utalt visszaemlékezésében.³⁰

Az 1860. április 8-i döblingi tragédia hírére 10-én Egerben is döbbenet fogadták. Itt és a vármegye minden településén emlékező gyászünnepeket rendeztek. Az egri gyász-istentiszteletet Bartakovics Béla róm. kat. érsek főpásztor tartotta.³¹ Az Egri Kaszinó és a Gyöngyösi Kaszinó, valamint a gyöngyösi székhelyű Heves Megyei Gazdasági Egyesület tagjai egy hónapon át gyászoltak, gyászszalagot, vagy kokárdát viseltek. Egyesületi székházukra kitűzték a fekete zászlót.³² A Gyöngyösi Kaszinó április 19-i közgyűlésén pedig egyhangúlag elfogadták a következőket: 1. Négy hétre az egyesület helyiségeiből minden zajos mulatságot és zenét kiltanak. 2. Halála évfordulóján gyászmisét mondatnak (ezt 1872-ig minden évben meg is tartották, M. L.). 3. Második arcképét is megfestetik, és a kaszinó olvasószobájában kifüggesztik. 4. Bármely, Gyöngyösön élő vallásfelekezet által rendezendő Széchenyi-gyászünnepélyen a GYK tagjai megjelennek. 5. Részvétlevelet írnak Széchenyi özvegyének. Széchenyi emlékére alapítványt tesznek, amelynek kamatait a gyöngyösi gimnázium egyik szegény sorsú, a magyar nyelvet és történelmet kimagasló szorgalommal tanuló diákjának adják.³³

A vármegye a június 27-i, egri tanácskozásán emlékezett Széchenyire. Az akkor készített jegyzőkönyv ezeket rögzítette: "(A közgyűlés) emlékezetbe hozni kíváná a magyar haza legnagyobb fiának és polgárának, gróf Széchenyi Istvánnak halálát, kit az összes magyar hon a legmélyebb közfájdalom könnyeivel sirat, és gyászol, kinek halhatatlan érdemei dicsőítésében, nagy nevének, emlékezetének örökítésében -- úgy az összes hon, mint annak minden hatóságai, intézetei, testületei s közösségei buzgólkodva vetélkednek, hogy a képviselőtestületek az elhunyt nagy polgár árnyékába legbuzgóbb tiszteletének, örök hálójának kedves adóját csak némiképp kitüntethesse ennek jegyzőkönyvbe iktatása."³⁴ Ugyanakkor elhatározták, hogy Eger fő utcáját Széchenyiről nevezik el.³⁵

1861. január 1-jén a Magyar Tudományos Akadémia elnöke levélben kérte a városokat, adakozzanak Széchenyi pesti fémszobrának felállításához. Válaszul Eger és Gyöngyös is elküldte pénzadományát.³⁶

A későbbi évtizedekben kevesebb szó volt Széchenyiről Heves megyében is. Azonban emléke eleven maradt.

Halála 20. évfordulója évében, 1880-ban Heves vármegyében már hat volt a kaszinók száma, amelyekben kegyelettel ápolták emlékét.³⁷ 1891-ben a Heves Megyei Gazdasági Egyesület "emlékező, felolvasó ülésén" méltatták születése 100. évfordulóján "a nagy genius" életpályáját.³⁸

A 19--20. század fordulóján és az I. világháború előtti években községekben is neveztek el utcát Széchenyiről. Emléke az ifjúsághoz is közel került: Több cserkész őrs is felvette Széchenyi nevét.³⁹ A gyöngyösi Róm. Kat. Felsőmezőgazdasági Iskola Széchenyi születése 140. évfordulójának évében

tanulósegélyző alapítványt tett. Ugyanott, az 1934. szeptember 29-én tartott Széchenyi-megemlékezést követő alakuló gyűlésen létrehozták a Gr. Széchenyi István Önképzőkört.⁴⁰ A gyöngyösi M. Kir. Állami Koháry István Gimnáziumban, 1937. október 24-én a Gyöngyösi Öregdiákok Szövetségének 3. közgyűlésén Széchenyi István Gyöngyösön címmel tartotta előadását az iskola egyik, hajdani növendéke.⁴¹ A gyöngyösi Kalendárium 1938. évi száma közölte dr. Visontai György: Széchenyi István Gyöngyösön című tanulmányát.⁴²

Széchenyi születésének 150. évfordulóján a Heves Megyei Gazdasági Egyesület, a Gyöngyösi Kaszinó és a gyöngyösi Róm. Kat. Mezőgazdasági Középiskola közös ünnepélyen emlékezett "a nagy reformer hazafira". Ugyanakkor, 1941. szeptember 25-én lezajlott alakuló közgyűlésen megalapították a Gróf Széchenyi István Önképző Gazdakört, amelynek végzős diákok és már dolgozó gazdászok lettek a tagjai.⁴³

A 2. világháború után a megyében néhány helyen még megemlékeztek Széchenyiről 1948-ban, a forradalom és szabadságharc 100. évfordulóján. Ezután még a nevét is alig említették. Akadtak községek, ahol a róla elnevezett utcának más nevet adtak.⁴⁴

Az 1960–1970-es években ismét "emlegetni kezdték". Az emléke iránti tisztelet jeléül ismét újabb és újabb utcákat neveztek el róla. 1970-ben Heves megye harmincnál több községében volt már Széchenyi út, vagy utca. A legtöbb az egri járásban: Andornaktálya, Balaton, Bélapátfalva, Demjén, Egerszalók, Mátraderecske, Novaj, Ostoros és Parád -- a füzesabonyi járásban: Besenyőtelek, Dormánd, Füzesabony, Kál, Mezőszemere, Mezőtárkány, Porszló, Szihalom és Tófalva községben.⁴⁵

Hatvanban iskola választotta névadójául. Ebben, a Széchenyi István Közgazdasági és Közlekedési Szakközépiskolában tiszteletére 1985. november 25-én emléktáblát lepleztek le.⁴⁶

JEGYZET

1. V. ö.: Kovács Anikó (szerk.): Széchenyi emlékévk 1991. Programfüzet. Széchenyi Emlékbizottság kiad., Téka. Ny., Bp., 1991.
2. Kiemelkedő, nagy rendezvény, vagy ünnepi megemlékezés nem volt a megyében. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola honismereti szakköre (vezetője e sorok írója) belső, köri összejövetelen emlékezett Széchenyire,

- és részt vett a Széchenyi emlékév országos pályázatain. Széchenyire emlékező, helytörténeti írást a Heves Megyei Hírlap 1991. aug. 1. (Szecskó Károly: Széchenyi és Eger) és okt. 2. (Misóczki Lajos: Széchenyi és Gyöngyös) száma közölt.
3. Gazda István: Széchenyi István gróf élete és kora. Élet és Tudomány. 1990. 1515., 1558., 1588., 1622. (Gazda) és Gazda István--Szentkúti Károly--Vértes László: Széchenyi emlékek, emlékhelyek. A Tájak- Korok-Múzeumok Egyesület és a Széchenyi Kör kiadványa, Pannon Ny., Veszprém, 1990, 107.
 4. Vízota Gyula: Gr. Széchenyi István naplói alapján idézi Visontai György: Széchenyi István Gyöngyösön. A gyöngyösi M. Kir. Állami Koháry István Gimnázium Értesítője az 1937--38. iskolai évről. Ablaka J. és F. Ny., Gyöngyös, 1938, 27. Széchenyi Rousseau Vallomások c. könyvét olvasta a hűvös, esős úton. (Visontai és Koháry Gimnázium Értesítője)
 5. Visontai, 28.
 6. Oltványi Ambrus (szerk.): Széchenyi István -- Napló. Gondolat K., Bp., 1978, 183. (Napló)
 7. Uo. A hajdani kastély helyén ma az új kórház épülete áll.
 8. Uo.
 9. Uo. és Visontai, 28.
 10. Gazda, 1991, 47., 76., 150., 278., 342., 440., 570., 792.
 11. Bán Imre: A gyöngyös tudományos könyvtár. Kézirat, Gyöngyös, 1951, 4. és Misóczki Lajos: Fejezetek Gyöngyös művelődéstörténetéből a közgyűjtemények tükrében. Havassy Péter--Kecskés Péter (szerk.): Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös Város Tanácsa kiad., Borsodi Ny., Miskolc, 1984, 609.
 12. Szecskó Károly: Széchenyi és Eger. Heves Megyei Hírlap, 1991. aug. 1., 5. A gyöngyösi három könyv 1950-ben a városi tanács elnökének szobájába került, utána nyoma veszett. Molnár József: Adalékok Gyöngyös történetéből. Kézirat, Bp., 1969, 6. (Szecskó, valamint Molnár.)
 13. Breznay Imre: Az Egri Kaszinó százéves története 1833--1933. Egri Ny. RT, Eger, 1934, 13--16., 24. (Breznay) és Bachó László, Dezséri: A Gyöngyösi Kaszinó Egyesület története 1836--1936. GYKE kiad., Ablaka J. és F. Ny., Gyöngyös, 1938, 4., 6. (Bachó)
 14. Molnár, 6.
 15. Apróságok. Gyöngyösi Kalendárium, 1937, VIII. évf. Gyöngyösi Öregdiákok Szövetségének kiad., Kertész J. KNy., Karcag, 1936, 99.
 16. Jelenkor, 1837, 68. sz., 269.

17. Bóka László: A magyarság bölcsője. Tolnai Gábor (szerk.): Gróf Széchenyi István naplói. Magyar Századok. Ardói KK., Merkantil Ny., Bp., é.n., 335. (Széchenyi naplói)
18. Uo.,1084--1085.
19. Uo.
20. Breznay, 7--8. Szecskó írásából kitűnik, 1831. dec. 28-án Széchenyinek levelet írt Egerből Joó János rajztanár, amelyben Művész Társaság felállításának ügyében kérte támogatását. 1845. márc. 2-án meg Széchenyi küldött német nyelvű levelet Pyrker János László róm. kat. egri érsekhez.
21. Napló, 1084--1085.
22. Benkóczy Emil: Tárkányi Béla élete és költészete. Egeri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület kiad., Érseki Liceum Ny., Eger, 1910, 42.
23. Széchenyi naplói, 336.
24. Széchenyi az idevonatkozó értesítéseit elküldte az érdekelt megyeszékhelyekre a napok és az útvonal részletes feltüntetésével (Pest, Gyöngyös, Miskolc stb.) Így: Kárpátaljai Területi Levéltár, Ung vármegye Főispáni levéltár, 1845. évi iratok, 4. fond, 15. opisz, 2255. sz. ügyirat. Tárgy: Gr. Széchenyi István körlevele Ung megyének az Országos Közlekedési Bizottság elnökének kineveztetéséről és a megyei képviselők sátorlajújhelyi megjelenéséről a Tisza-szabályozások megvitatása érdekében. Beregszász--Beregove--Beregovo, Ukrajna.
25. Szolnok Megyei Levéltár, Jász--Kun kerület Levéltára, Nádori kegyes leírások, Hivatalos levelezések, 3. köt., 1655--1845. sz., Pest, 1845. szept. 6.
26. Heves Megyei Levéltár, Heves és Külső Szolnok Vármegye Nemesi Közgyűlése iratai, Lajstromozott iratok, IV-I-b., Orczy Béla főjegyző 1845. okt. 12-i jegyzőkönyve. (HML)
27. V. ö.: Sugár István: A Közép-Tiszavidék két kéziratos térképe 1790., 1845. Tiszai Téka I., Dobó István Vármúzeum kiad., Nógrád M. NyV., Balassagyarmat, 1989, 93.
28. V. ö.: Csorba László: Széchenyi István. Officina Nova kiad., Kossuth Ny., Bp., 1991, 154.
29. Molnár, 9., Forgács Ferenc gimnáziumi tanárra hivatkozik. Ekkor a névadás még "csendben", ünnepélyes külsőségek nélkül történt. Hírlapi tudósítás sem szólt róla. Másodszorra 1860-ban, ezúttal a GYK javaslatára; most már ünnepélyes rendezvényen is Széchenyi nevét kapta a tér. V.ö. Bachó, 22. A Széchenyi tér 1898-ig megvolt, akkor építették rá a gimnáziumot. Ma a Zöld-híd utca egy része.
30. Molnár, 7.

31. Lukács Lajos: A Vatikán és Magyarország 1846--1878. A bécsi apostoli nunciások jelentései és levelezése Magyarországról. Akadémiai K., Akadémiai Ny., Bp., 1981, 130. A nunciás 1860. máj. 7-i jelentése alapján.
32. Breznay, 75. és Bachó, 22., valamint Csomor Kálmán: A Hevesvármegyei Gazdasági Egyesület története 1858--1895. év végéig. Herzog E. Á. Ny., Gyöngyös, 1896, 18.
33. Bachó, 22. A GYK előterjesztésére a gyöngyösi képviselőtestület a Széchenyi liget, vagy tér előtti kis sétateret is Széchenyiről nevezte el, és Széchenyi-emplékfát ültetett a szélére.
34. HML, V-42-1. Eger Város Képviselői Gyűlésének iratai, Ülésjegyzőkönyvek, az 1860. jún. 27-i jk., 111.
35. Uo. Az utca azóta is Széchenyi nevét viseli. Az Egri Kaszinó épülete ebben az utcában volt. A mai Ifjúsági Ház.
36. HML, V-1-b-45. Gyöngyös Város Levéltára, Vegyes ügyek, LII-21. fasciculus, az MTA elnökének Pozsonyban, 1861. jan. 1-jén kelt levele és Molnár, 9.
37. Isaák László: Alispáni jelentés Heves megye 1880. évi állapotáról. Érsek Lyceumi KNY., Eger, 1881, 41.
38. Molnár, 10. A felolvasó ülést Gyöngyösön tartották.
39. HML, XXI-4-a. HA, Heves megye iskoláinak vallásos tevékenysége 1920--1948. c. nem iktatott iratok kötege. Letét. Cserkészlet c. iratok.
40. A gyöngyösi Róm. Kat. Felsőmezőgazdasági Iskola Értesítője az 1934--35. iskolai évről. Róm.Kat. Egyházközség kiad., Hungária KNY., Gyöngyös, 1935, 17.
41. Koháry Gimnázium Értesítője, 25. Az előadó dr. Visontai György volt.
42. 18--22. Csaknem megegyezik az előző adattal.
43. A gyöngyösi Római Katolikus Mezőgazdasági Középiskola Értesítője az 1941--42. iskolai évről. Ablaka J. és F. KNY., Gyöngyös, 1942, 19--20.
44. Az egri, 1968. ápr. 22-i honismereti tanácskozás hozzászólásaiból. A Hazafias Népfront Heves Megyei Bizottságának sokszorosított anyaga, 3.
45. Pelle Béláné--Papp László--Végh József (szerk.): Heves megye földrajzi nevei, I. Az egri járás. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiad., Akadémiai Ny., Budapest, 1970. és Pelle Béláné--Végh József--Papp László (szerk.): Heves megye földrajzi nevei, II. A füzesabonyi járás. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiad., Akadémiai Ny., Budapest, 1976.
46. Az emléktábla az iskola Bajcsy-Zsilinszky utca 6. sz. épületének falán található.

Rövidítések

c.	című
é.n.	év nélkül
jk.	jegyzőkönyv
K.	Kiadó
kiad.	kiadás
KK	Könyvkiadó
KNy.	Könyvnyomda
köt.	kötet
M. Kir.	Magyar Királyi
Ny.	Nyomda
sz.	szám(ú)
szerk.	szerkesztette
Uo.	Ugyanott
V.ö.	Vesd össze

EGY MEGHIÚSULT TÖRVÉNYHATÓSÁGI TERÜLETRENDEZÉSI JAVASLAT

(A Szapáry-féle területrendezési tervezet és Heves-Külső-Szolnok vármegye politikai közvéleménye)

ABSTRACT: *(Ein gescheiterten Vorschlag zur territorialen Neuaufteilung des Landes (di Konzeption Szapárys und ihre öffentliche Aufnahme im Komitat Heves-Külső-Szolnok))* Der Innenminister Graf Gyula Szapáry unterbreitete im Jahre 1873 der Regierung einen Vorschlag, wie man die Komitate und Städte neu ordnen sollte. Diese Vorstellung unterschied sich grundsätzlich vom feudalen System, und zielte darauf ab, eine neue Verwaltungsordnung auf rationaler bürgerlicher Grundlage zu etablieren. Der Vorschlag war politisch sehr umstritten. Es entfaltete sich eine heftige politische Diskussion. Die regionalen Interessen spielten eine immer stärkere Rolle. Külső-Szolnok strebte nach Unabhängigkeit; es gab Pläne: ein selbstständiges Komitat Jász zu gründen. Für den vom Komitat Heves übrig gebliebenen Teil wurde Gyöngös zur Bezirkstadt ernannt worden. Dies hatte aber zu radikalen Veränderungen nach sich gezogen. Auch die Komitate waren dagegen. Daher wurde die Frage auf der Ebene der Landesregierung nicht mehr behandelt.

A Habsburg ház nyugati irányú aspirációi, az 1850-es évek végétől egyre több kudarcot elszenvedve lassan, már-már a politikai ábrándok szintjére degradálódtak.

A realitással számot vető udvari körök és maga az uralkodó is kénytelen-kelletlen megértene kényszerültek az idők parancsoló szavát: a nagyhatalmi státusz csak a magyarokkal való viszony rendezése árán biztosítható.

I. Ferenc József el is indult ezen az úton. Így Ausztria császára 1865. december 10-re új országgyűlést hirdetett. A trónbeszédben és az arra adott válaszban szerepelt a kiegyezésre vonatkozó közjogi kérdések megoldása. Az országgyűlés többek között kívánta a "megyék, kerületek, városok alkotmányos visszaállítását"¹

Az egyezkedés közben keletkező rövid intermezzo a Solferinói vereség, Ausztria kiszorítása a Deutsche Bundból végképp elzárta őfelsége mögött a hátrálás kiskapuját. Most már semmi sem állt útjában a régóta esedékes kompromisszumnak.

A kiegyezés megkötésekor az Andrássy kormány 1867. február 25-én előterjesztette a képviselőházban a köztörvényhatóságok visszaállításáról szóló javaslatát.² A képviselőház március 7-én és 8-án tárgyalta a javaslatot, amelyet hosszú vita után elfogadott, kinyilvánítva, hogy a köztörvényhatóságok alkotmányos hatásköre visszaállt, és egyúttal elrendelte az újjászervezésüket is.

Így 1867-ben visszaállt Magyarország régi területi közigazgatási beosztása, amely tudvalevőleg állt 49 magyarországi, 8 erdélyi, továbbá 7 horvát megyéből, valamint 5 székely és 9 szász székéből, 1 magyarországi, 2 székely és 2 szász vidékből, ezenkívül 4 magyarországi és 2 horvát kerületből, valamint Királyföldből, amelyet 9 szász szék és 2 szász vidék alkotott. Mindezekhez járult még 7 katonai határőrvidék.³

E közigazgatási egységeknek más-más volt a jogállása, szervezete, hatásköre. Ebből eredően a közigazgatás egésze nehézkesen működött. E helyzetet az 1870. XLII. tc. annyiban "javította", hogy a szász székektől, vidékektől, a Királyföldtől, valamint a katonai határőrvidéktől eltekintve az 57 vármegyét, az 5 székely széket, a 3 magyar és székelyvidéket és a 4 magyar kerületet azonos szerkezetű territoriális törvényhatósággá nyilvánította.

E rendezéssel a törvényhatóságok száma 81 territoriális és 72 municipiális törvényhatóságra csökkent, de ezzel csak elnevezésükben homogenizálódtak az említett közigazgatási egységek, belső lényegüket tekintve nem váltak egyöntetűvé.

Nagyfokú különbözőségükhöz hozzájárult földrajzi elhelyezkedésük és területi szétszaktottságuk. Így például a nagyikindai, a szepesi XVI. városi kerület és a Hajdu kerület más törvényhatóságok területén feküdt. A Jászkun kerület egymástól elválasztott és távol levő 9 darabból tevődött össze, míg Dévaványa Heves megyei község pusztáival Békés vármegye és Nagykunság közé ékelődött, messze elszakítva a megye törzsterületétől.

Emellett még a földrajzilag összefüggő törvényhatóságok területe is szabálytalan volt, mivel történelmi hagyományoknak megfelelően alakultak ki. Így volt ez esetünkben is. Külső-Szolnok vármegye egyesítését Heves vármegyével először az 1569. LII. tc. mondotta ki: "Miután a török által elfoglalt Külső-Szolnok vármegyének sem alispánja, sem szolgabírái nincsenek, s több ellátni való ügyei vannak, ezentúl részére Heves vármegye szolgáltatassa az igazságot."⁴ A végleges egyesítést az 1765. XVI. tc. hagyta jóvá.⁵

A régi közigazgatási területek tehát nem mindig képeztek geográfiai egységet, és emellett a közlekedési viszonyok sem feleltek meg mindig a kívá-

nalmaknak. Emiatt a lakosság hivatalos teendőit nem tudta egy központban elvégezni, ezért más megyéket keresett fel.

A rossz területi beosztás miatt nem volt szinkronban a törvényhatósági beosztás, a választókerületek, a törvénykezési szervek, a pénzügyigazgatás, az adóhivatalok, az oktatási hatóságok, a postaigazgatóságok, az államépítészeti hivatalok, valamint a folyammérnökség és a hadparancsnokság beosztásaival. Emiatt az a helyzet állt elő, hogy a 81 territoriális és 72 municipiális törvényhatóság területén 1867 és 1873 között 106 törvényszék, 17 pénzügyigazgatóság, 34 államépítészeti mérnökség és 41 hadkiegészítő parancsnokság működött.⁶

A közigazgatási egységek között megmaradt eltérések számbavételkor okvetlenül említendő, hogy nagyfokú aránytalanságok mutatkoztak vármegyék között a terület és népesség számát illetően is. Pest-Pilis és Solt vármegye területe 188.87 négyzetmérföld, lakossága 775 ezer fő; Bács-Bodrog vármegyéé 178.73 négyzetmérföld, lakossága 576 ezer fő; ugyanakkor Torna vármegye területe 10.74 négyzetmérföld 23 ezer lakossal; Aranyosszék pedig 6.08 négyzetmérföld területtel és 19 ezer lakossal rendelkezik.⁷

Ezen aránytalanságok együttesen okozták a törvényhatóságok teherviselő és adózó képességének eltérő voltát. Emiatt az igazi önkormányzat egyik előfeltételét, az önadóztatás jogát életbe léptetni nem lehetett. Emiatt a magyar kormány a kiegyezés után szakított a neoabszolutizmus gyakorlatával, amely a közigazgatási egységek fenntartását államsegéllyel oldotta meg. Így az 1870. XLII. tc. 2. paragrafusa szerint: "a törvényhatóság ... az önkormányzat és közigazgatás költségeit megállapítja és fedezetéről gondoskodik".⁸ Ezt legnagyobb részben a törvényhatósági háziadóból kellett volna fedezni. A törvény végrehajtása esetén a háziadó kulcsa -- csak a szélsőségeket tekintve -- Pest vármegyénél az állami egyenesadó 5,7 %-a, Bács megyénél is 5,7 %, Aranyosszéknél pedig 51,8 % lett volna.⁹

Mivel a törvényt nem lehetett keresztülvinni, elsősorban a törvényhatóságok közti területi, népességi és gazdasági eltérések miatt, így a kisebb törvényhatóságok a költségeket nem tudták fedezni. Ezen a helyzeten a törvényhozás segített. Az 1872. V. tc. 1. paragrafusa szerint az önkormányzatok közigazgatásának költségeit az 1872. évben az állampénztártól kell kiszolgáltatni.¹⁰ Az 1873. XII. tc. hasonlóképpen rendelkezik az 1873 és 1874-es évekre.¹¹ Tehát így a törvényhatóságok költségeiket a kivetett állami egyenesadóból fedezték, amit a kormány ezen adó részleges átengedésével biztosított a vármegyéknek.

A területi aránytalanságoknak következménye volt az önkormányzati költségek aránytalansága. Bács-Bodrog vármegye központi költségeinek fedezésére a területére eső összes állami egyenesadónak 2,8 %-át, Heves-Külső-

Szolnok 4 %-át, Árva 15 %-át, Zaránd vármegye pedig 17 %-át költi el.¹² Továbbá Bács-Bodrog vármegye összes közigazgatási költségének fedezésére a területén fizetett évi összes egyenes államadónak 18-ad részét; Heves-Külső-Szolnok 13-ad részét; Zólyom 6, Torna és Árva vármegyék pedig 1/3 részét kénytelenek igénybe venni.¹³ Ennek következtében az évi közigazgatási költségekből -- ismét csak a szélsőségekre figyelve -- egy főre Pest-Pilis-Solt vármegyében 26,5 krajcár, Nyitrában 30 1/3, Esztergomban 65 3/4, Torna vármegyében pedig 86 1/2 krajcár esik.¹⁴

Tehát az önadóztatás életbe lépése, ami az önkormányzat alapvető kritériuma, csak úgy valósulhat meg, ha a törvényhatóságok adózó képességének és anyagi erejének aránytalansága megszűnik. A kiutat csakis a hasonló területű és népességű vármegyék alakítása jelentheti.

E viszonylag egyszerű megoldás roppant nehézségekbe ütközött. Ahhoz, hogy a magyar közigazgatást racionalizálják, a polgári igényeknek megfelelően átalakítsák, ahhoz kemény politikai csatákat kellett vívni.

Igaz ugyan, hogy a Deák párt, majd pedig a Szabadelvű Párt, valamint az ezekkel szembenálló parlamenti ellenzék egy modern nyugati mintájú közigazgatás megteremtését hangsúlyozták, de a gyakorlati megvalósításban már nézeteltérések merültek fel. Ugyanis amíg a Deák párt tagjai az állami centralizációt erősítették volna, addig velük szemben az ellenzék, a negyvennyolcasok, akik magukénak érezték a vármegyei intézményeket, széleskörű önkormányzat mellett foglaltak állást. Ez végülis egyfajta kompromisszumhoz vezetett. Az 1870. LXII. tc. "A törvényhatóságok rendezéséről" a megyei és törvényhatósági önkormányzatot megnyirbálta ugyan, de nem szüntette meg. Viszont változatlan maradt a megyék területi nagysága, amelynek tarthatatlan voltát már láthattuk.

Az Andrássy kormány lemondása után kibontakozó kormányzati válság, az egymást követő rövid életű Lónyay, Szlávy, Bittó illetve Wenckheim kormányok tevékenysége nem tett lehetővé egy "végleges" területrendezést. Nem jelenti azonban, hogy ezen időszak híjával lett volna az ilyen jellegű próbálkozásoknak. Ekkor született meg gr. Szapáry Gyula nevével jelzett törvényjavaslat a közigazgatás területi rendezéséről. Szapáry Szlávy József kormányában (1872. december 5. -- 1874. március 21.) a belügyminiszteri tárcát töltötte be 1873. március 5-től.

Gróf Szapáry Gyula a dualizmus korának egyik kimagasló államférfija. (1832. november 1. Pest -- 1905. január 20. Abbázia) Pályafutását Heves-Külső-Szolnok vármegyében kezdte. Ő alapította meg Külső-Szolnok vármegye gazdasági egyesületét 1856-ban, amelynek 1867-ig elnöke volt. 1860--61-ben Heves-Külső-Szolnok vármegye alispánja, 1860--1865-ben Szolnok város képviselője. Az 1865-ös országgyűlésen tagja a 67-es bizottságnak, s az első

delegációnak. 1867--1869 között Heves-Külső-Szolnok vármegye főispáni helytartója és 1869-ben királyi biztosa. 1869-ben belügyminiszteri tanácsos lesz. Majd 1870-ben közlekedésügyi államtitkár, 1873. március 5-től 1875. március 2-ig belügyminiszter. Közben 1872-es, 1875-ös országgyűléseken a Tisza-Abádi kerület képviselője. 1878. december 5-től 1887. február 11-ig pénzügyminiszter, 1880. április 14--24. között ideiglenes közmunka-közlekedésügyi miniszter, később 1889. április 29-től földművelési és kereskedelemügyi miniszter. 1890. március 15-től Tisza Kálmán lemondása után miniszterelnök és belügyminiszter. 1892. november 21-én lemondott erről a tisztségről.¹⁵

Első belügyminisztersége alatt készítette azt a törvényjavaslatot, amely radikálisan megváltoztatta volna Magyarország közigazgatási és politikai képét. Ezért heves ellenállást váltott ki és végül elutasították. Ennek ellenére mégis az ő javaslata alkotta minden későbbi területrendezésnek és törvényjavaslatnak eszmei bázisát.¹⁶

Gróf Szapáry Gyula az ország közigazgatási területeinek rendezésére vonatkozólag 1873. december 1-jén három törvényjavaslatot nyújtott be a képviselőházhoz.

Az egyik "A törvényhatóságok területének szabályozása és új beosztásáról" szólt. Ez a javaslat 114 paragrafusból, 30 oldal indoklásból és 327 mellékletből állt.¹⁷

A másik "A közigazgatási járások számának és székhelyeinek meghatározásáról" szólt. Ez a javaslat 55 paragrafusból és 44 oldal mellékletből állt.¹⁸

A harmadik tervezete "A községek rendezéséről szóló 1871. XVIII. tc. némely paragrafusának a szabad irányi és törvényhatósági joggal felruházott városokra való kiterjesztéséről".¹⁹

A törvényjavaslatok a közigazgatás racionalizálását, a területrendezést a következő alapelvek szerint kívánták megoldani:

1. A territoriális törvényhatóságoknak lehetőleg egyenlő legyen az adófizetési kapacitása. Ezt az értékhatárt a javaslat 500 ezer Ft-ban szabja meg.
2. A már fennálló, s ennél nagyobb terhet képviselő törvényhatóságokat csak kivételesen szabad kettéosztani.
3. A több területből álló törvényhatóságnál a széttagoltságot meg kell szüntetni.
4. A kisebb városi törvényhatóságokat meg kell szüntetni.
5. Az új közigazgatási egységek határait lehetőleg a természetes határokhoz igazodva kell megszabni.
6. A törvényhatóságok albeosztásait -- a járási beosztást és székhelyeket -- a törvényhozás szabályozza.

7. Az állami szakigazgatási szervek -- igazságszolgáltatás, honvédelem, pénzügy -- működési területét összhangba kell hozni a megyékkel illetőleg a járássokkal.

8. Azokat a törvényhatóságokat, amelyek a fenti követelményeknek nem tesznek eleget, meg kell szüntetni.

A javaslat szerint a 81 territoriális és 72 municipiális törvényhatóságunk 51-re illetve 25-re csökkent volna. Törvényhatóságaink száma 153-ról 76-ra, járásainké pedig 509-ről 370-re olvadna le, és így 30 központi tisztikar, valamint 40 főispáni állás lett volna felesleges.²⁰

A pénzügyigazgatóságok száma 17-ről 14-re; a törvényszékeké 105-ről 58-ra, az adóhivataloké 288-ról 271-re csökkent volna és csak a járásbírószám száma emelkedett volna 375-ről 391-re.²¹

Kortársak számára is látható volt, hogy a törvényjavaslat életbe lépése radikális változtatást hozna a magyar közigazgatásban. Így a törvényjavaslat elfogadása esetén lényegesen átalakította volna Heves-Külső-Szolnok vármegye életét is.

1874-ben Heves-Külső-Szolnok t. e. vármegye kiterjedése 114.600 négyzetmérföld, lakossága 332.613 fő, községeinek száma 148, székhelye: Eger. A megye javadalmazása 107.294 Ft, államadója 2,423.817 Ft.²² Így Heves az ország legnagyobb megyéinek egyike volt. Emiatt a törvényjavaslat elveiből következett, hogy a megyét meg kellett csonkítani.

A törvényjavaslat I. fejezetének 1. paragrafusa kimondja a Jászkun kerület mint önálló törvényhatóság megszüntetését és területét más törvényhatóságokkal egyesíti. A 2. paragrafusa szerint: "A Jászkun kerületnek Nagykunsági része, egyesítve Heves-Külső-Szolnok t. e. vármegyéknek a Tisza bal partján fekvő részével, Kun vármegye elnevezés alatt egy törvényhatósággá alakítottatik."²³ Székhelyének Karcagot jelöli meg. E megye területének kikerekítése érdekében idecsatolják Hajdúszoboszló várost, valamint 7 szabolcsi községet és Biharból további 11 községet.

A tervezett megye területe 79.66 négyzetmérföld, lakossága 204.658 fő, községei száma 41. Határai között rendezett 5 tanácsú város található: Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Túrkeve, Hajdúszoboszló. A megyeszékhely megválasztásánál a vasúti összeköttetést vették figyelembe, a névadásnál pedig a történelmi múltú vidék és nép elnevezését.

A javaslat 3. paragrafusa intézkedik a régi Heves megyei újjáalakításáról: "A jászkun kerületnek jászági része, Kara, Jenő és Kacsér puszták kivételével, Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyéknek a Tisza jobb partján fekvő részeivel egyesítetik és Heves-Jász megye elnevezés alatt egy törvényhatósággá alakítottatik. Székhelye: Eger."²⁴

A megye területét kiigazítják: A 38. paragrafus szerint Szolnok, Várkony és Vezenseny községet Pest vármegyébe kebelezik be, cserébe Jánoshida községet Heves-Jász megyéhez csatolják. Az 55. paragrafus szerint Czered és Pogony Nógrád menti községeket, az 56. paragrafus szerint pedig Magyar és Tóth-Zabor Gömör megyei községeket adják át Heves-Jász megyének. Az 58. paragrafus kimondja 10 Borsod megyei község: Szent-Márton, Apátfalva, Mónosbél, Felső-Tárkány, Noszvaj, Szomolya, Ostoros, Kistállya, Novaj és Andornak települések átcsatolását.

Heves vármegye területéből pedig a 78. paragrafus szerint Dévaványa község Cséfa pusztával Békés vármegyébe, a 79. paragrafus szerint pedig Czibakháza, Inoka, Kürth, Ugh, Sas, Csépa és Szelevény községek Csanád megyébe "kebelezetnek át".

Így Heves-Külső-Szolnok vármegyéből 32 község, 41 négyzetmérföld területtel, 122.895 fővel, 613.103 Ft államadóval lesz elcsatolva, "cserébe" viszont 21 négyzetmérföld 75.576 fővel, 25 községgel és 287.651 Ft államadóval "bekebelezetnek". Az új Heves-Jász megye területe 94.20 négyzetmérföld, lakossága 285.294 fő, községeinek száma 143, államadója 1.098.365 Ft.

A második törvényjavaslat a járásokat illetően 7 járást jelöl ki: Pétervásár, Eger, Gyöngyös, Árokszállás, Heves, Jászladány és Jászberény székhellyel. A megye törvényszéke Egerben lesz, de a távolság miatt Jászberényben egy másik is szükséges lesz.

A törvényjavaslatot kinyomtatták, hogy a képviselők tanulmányozni tudják, és így a sajtó is hamar leköszölte a javaslatot.²⁵ A törvényjavaslatot a törvényhatóságok és az országos sajtó ellenséges érzelmekkel fogadták. Ez tükröződik a képviselőházhoz és a belügyminiszterhez intézett feliratokból is.

Heves-Külső-Szolnok vármegye közgyűlése 1874. március 16-án Kubinyi Rudolf főispán elnökletével tárgyalta e kérdést. A közgyűlés csatlakozott a Hajdu kerület, Jászkun kerület, Csíkszék, Esztergom, Szabolcs, Bereg és Felső-Fehér megye valamint Esztergom sz. kir. város által benyújtott feliratához, amelyben elítéli a területrendezést. A közgyűlés elismeri a megyék kikerítésének szükségességét, de csak a Királyhágón túlra, Magyarországon "csak bizonyos mértékig". A közgyűlés elveti a gyökeres rendezést a megye egységére hivatkozva. Szerinte nem lehet, "hogy törvényhatóságok, amelyeknek lakói a közös múlt iránti kegyeletből és a százados együvé tartozást érezte, mint valami családi kötelék által kapcsolódnak össze, s amelyek a mai idők kívánalmaihoz képest is életrealitással s az önállás szükséges elemével bírnak, részint szétdaraboltatni, részben egészen más törvényhatósághoz csatoltatni szándékozzanak".²⁶ Miért nem; "Egy ilyen tervezet már csak azért is idegen a magyarok szívétől, mert az eddigi felosztáshoz kötött történelmi emlékek iránti kegyeletnek oly érzékeny megsértésével jár."²⁷ Azért mellékesen megjegyzik:

"inkább a jövő mint a múlt hívei lévén, a hagyományoknak sem lehetünk ma kacs védelmezői".²⁸

A törvényjavaslat indoklását elfogadják -- hogy az önadóztatási jog életbeléptetése az önkormányzat egyik fő feltétele és kifejezése --, de "amit egy kézzel megadunk, ne vegyük vissza ugyanakkor a másikkal". Egyúttal a közgyűlés axiómaként fogalmazza meg álláspontját. Az újítások pártolása helyett sokkal helyénvalóbbnak tartja: "A történelmi emlékek és nemzeti hagyományok védelmére kelni, amelyben még mindig több eleme és biztosítéka rejlik a szabadságnak mint azon recipiák alkotásában, melyek öröklött intézmények közé szervesen beilleszkedni nem tudnak s így a haza földjében meggyökeresedni nem képesek."²⁹

Ugyanakkor a közgyűlés elfogadta pártolás végett Borsod vármegye feliratát, amelyben Borsod vármegye egyet nem értését fejezi ki: "Az 1867 óta minden rendszer és program nélkül folyó kormányzással "szemben és követelte", hogy a jelen országgyűlés minél előbb oszlassék fel."³⁰ Így Heves-Külső-Szolnok vármegye áttételesen véleményt mondott a kormány egész politikájáról is.

A közvélemény heves ellenkezése arra kényszerítette a belügyminisztert, hogy kikérje a törvényhatóságok, az érintett vármegyék, városok és községek véleményét. A beérkező javaslatok igen tarka képet mutatnak, általában ellenzik a radikális változtatásokat, és különféle módosításokat "javasolnak". Ennek hatására Szapáry kénytelen átdolgozni a tervét és egy sor helyi érdekeltiséget figyelembe venni.

A módosítások közül kettő érdemel figyelmet. Egyik az önálló Jász megye megteremtése, amely létrejöttével a Jászság ismét önálló életet élne. A másik Heves-Jász megye megmaradása, de Gyöngyös székhellyel. Így 1874 tavaszán-nyarán már ezek a kérdések foglalkoztatták a megye lakosságát.

Az újonnan alakuló Heves-Jász megye élénk helyeslésre talált Gyöngyös város és környékének birtokosai részéről. Úgy találták, hogy az új megyében Gyöngyös lehetne a megyeszékhely.

Az ötlet szülőatyja Kovách László volt. Kovách László (Gyöngyös, 1827. október 26. -- Abbázia, 1889. május 7.) a kor jellegzetes, "másodvonalbeli" politikusa volt. Részt vett a szabadságharcban, majd bukása után vámosgyörki birtokán gazdálkodott. 1858-ban megalakítja a Heves megyei Gazdasági Egyesületet, amelynek elnöke haláláig. A kiegyezés egyik szorgalmazója, 1861-től Deák, majd 1875-től Szabadelvű Párti országgyűlési képviselő, előbb a gyöngyöspatai, majd a gyöngyösi kerület jelöltje. 1866-tól 1889-ig az országgyűlés háznagya.³¹

Kovách László 1873-ban a törvényjavaslat kidolgozásakor cikksorozatot tett közzé a megyék rendezéséről.³² Írásaiban kifejti a rendezés alapelveit,

utal azokra a veszteségekre, amelyek a törvényhatóságokat érik. "Csak egyet kérünk -- írja -- hogy a szabályozást tervező hivatalnokok ne tekintsenek semmi másra, csupán a nagy és szent cél valódi érdekeit."³³

Heves-Külső-Szolnok geográfiai helyzete sajátos, ugyanis a Tisza kettévágja a megyét, ezért Külső-Szolnok önállósuljon és viselje régi nevét.³⁴ Megállapítja, hogy a "régiszékhely nem alkalmas, mert határszélre kerül, akkor vételessék el tőle".³⁵ Egerről megállapítja, hogy "... papi fészek" és kéri, "... legyünk tárgyilagosak és igazságosak".³⁶

Kovách cikkére a válasz még ugyanebben a számban megjelent. A szerkesztő leszögezi, hogy "... más székhelyt mint Eger nem képzelhetünk el".³⁷

Kovách Lászlót támogatta Pulszky Ferenc, Gyöngyös országgyűlési képviselője, Főkövy Antal, a város polgármestere, Csomor Károly, a Gyöngyös c. újság szerkesztője, és más környékbeli megyebizottsági tagok, akik Vámosgyörkön 1873. október 6-án értekezletet tartottak a székhely kérdésében.³⁸

Felvetődik a kérdés, miért bírt oly nagy jelentőséggel e probléma? Tudvalevő, a megyék évszázadokon át maguk határozták meg székhelyeiket. Most a törvénytervezet szakított ezzel, és a székhelyet törvényben jelölte ki. Ennek oka, a törvényhatóságok "... az állami közigazgatást is közvetítik, és ennélfogva a székhelyük megállapításában az állam is érdekelt".³⁹

Helytálló volt e Kováchék érvelése? Ennek eldöntéséhez nézzük meg, hogy Heves vármegye eddig hol tartotta gyűléseit, hol őrizte levéltárát a történelem folyamán? E kérdéskört Kandra Kabos⁴⁰ dolgozta fel: Heves megye székhelyei cikkében,⁴¹ hogy fogódzót adjon a vita eldöntéséhez.

A kérdést vizsgálva két dologra kell felelnünk. Hol tartották a gyűléseket és melyik hely volt központja a megyének. Az Árpád-kori várispánság székhelye Heves volt. A tatárjárás után Heves megszűnt központ lenni, ez átkerült a Tarna völgyében birtokos nemzetségek -- Nánaiak, Kompoltiak -- váraiba. A gyűléseket Poroszlón 1261-ben, Kompolton 1346-ban, majd Verpeléten tartották -- szabad ég alatt -- egészen 1526-ig.

A török hódítás következtében a megye székhelyét és gyűléseit Fülekre tette át 1552--1682 között, utána Losonc (1683), Gács (1684), majd 1688--1702-ig Gyöngyös, 1710-ben egyszer, Eger, majd a közbeeső 20 év változó székhelyei után 1730-tól Eger város véglegesen a megye székhelye. A központ Egerben való maradásának az oka az volt, hogy Eger püspökei, majd érsekei Heves-Külső-Szolnok vármegyének örökös főispánjai voltak, s így a megyei kormányzati és egyházmegyei központ egybeesett. Az összekötő kapocs tehát az örökös főispán, az egeri püspök, majd az érsek személye volt.

A Gyöngyöst mint székhelyet akarók, mit hoztak fel e város javára Egerrel szemben? Azt kívánták: "A megye székhelye a határok körzetének pontjaitól lehetőleg egyenlő távra eső központot foglalja el."⁴² Ez tehát geográfiai szempont. Emellett szerepelt demográfiai természetű érv is: "Gyöngyös és vidéke nemcsak a birtokos, hanem egyszersmind az intelligens osztálynak oly számát és tömörségét képes feltüntetni."⁴³ Politikailag is alátámasztották véleményüket: "Mi függetlenek vagyunk, nem úgy mint Eger hol független nyilatkozatok sok családra és egyénre nézve kellemetlenségek egész árját idézheti elő."⁴⁴ Összefoglalva megállapítja Csomor Kálmán a cikk szerzője: "Azt hisszük, hogy a megye értelmiségét és birtokosságát erősebben képviselő alkalmasabb terepuma egy megyei székhelynek, mint olyan város, amelynek értelmisége a papság kivételével túlnyomó részt csak a megye tisztviselőségéből, részben ezek lekötelezettjeiből alakult."⁴⁵

Az idézetekből látható, hogy Heves vármegye politikai közönségének egy része meg akart szabadulni az egri érsekség és a káptalan ölelő, szorító befolyásától és fölényétől. Felhasználva az örökös főispánság megszűnését, politikailag is "szabad" akart lenni, hogy nyugodtan ellenzékiesszen.⁴⁶ A székhely kérdésében érvelését patetikusan fejezi be Csomor: "Ítéljen elfogulatlanul a kormány és az illetékes közönség".⁴⁷

A zsurnalista szónoki fogását azonban a politikusok nem tartották elegendőnek, ők nem bíztak a véletlenben. A törvényjavaslat megjelenése után Kovách László, és Gyöngyös képviselője, Pulszky Ferenc "akcióba léptek" arra hivatkozva, hogy az új vármegye középpontjába esik Gyöngyös. A két személy politikai befolyásában bízva sorakozott fel mögöttük a város vezetése.

Kérésük támogatása végett a képviselőházhoz kérvényt nyújtottak be. Indoklásukban kifejtették, hogy Gyöngyös városa a tervezett megye geográfiai középpontjában van. A tervezett székhelyek közül csak Pétervására van távolabb, a többi mind közelebb van Gyöngyöshöz, mint Egerhez. A Mátrai járások Gyöngyösön át is megközelíthetők, ebben a Mátra hegység nem jelent akadályt. A város rendelkezik megfelelő épületekkel. Vármegyeháznak a város laktanyája "jó lesz", átalakítása csekély összegbe kerül. Törvényszéki épülete van. Börtönnek a kápolnát rendezik be.⁴⁸

Mivel a törvényjavaslat Egert jelölte székhelynek, ezért Eger városa Zalár József vármegyei főjegyző megfogalmazásában ellenkérvényt nyújtott be a képviselőházhoz.⁴⁹ A rivális város elképzelését támadó aranytollú hivatalnok -- ki egyébként költőként is jeleskedett -- felháborodottan ír Kovách és Pulszky szándékáról. Elmarasztalás így szól a politikusi körről: "... egyedül városunk érdekét tekintő s annak Eger feletti előnyét, és így megyei székhelynek alkalmasb voltát annyi ferde és téves adattal támogató kérvényét hallgatással nem mellőzhetjük."

Eger városa kifejti: "A Jászkerület erős reménységet táplál, hogy képességét a törvényhatósági önállásra bebizonyítván ezt ha kell a közjó oltárán bírandó áldozattal is keresztülviendi, szerencsét kívánunk szomszédainknak e kísérletéhez."⁵⁰ Tehát Eger szeretné az önálló Jász megyét, mert így a pozíciója jobb lenne.

Eger város kérvénye alapos válaszáadás. Utal a földrajzi szempontokra is. Szerintük sem Eger, sem Gyöngyös nem esik a megye középpontjába. A mátrai járások közelebb vannak Egerhez. Pénzügyileg a gyöngyösi laktanya visszaszerzése a kincstártól és átalakítása költségigényes és emellett hosszú időbe is telik. Továbbá Gyöngyösön "tisztviselők részére alkalmas szállások nem található". Majd egy objektív kép következik Egerről, felsorolva, hogy mi minden található ott: "Egerben, van főgimnázium, papnevelde, kántor- és tanítóképző, felsőbb nőnevelő intézet, jogakadémia, lyceumi könyvtár és múzeum. Egernek van 4 pénzügyintézete, takarékpénztára, számos gyára, nagyhírű bortermelése, kórházai, jótékony egyletei, lövész- és tornatársulatai vannak. Egy sor tartalékezred parancsnoksága megfelelő legénységgel, egy zászlóalj honvéd, 81 ügyvéd, 70 tanár és tanító, 20 orvos és sebész, 17 mérnök, érseki egyházhatóság, főkapitány s két nagy uradalom jószágigazgatósága, könyv- és könyvnyomda tanyáznak van laknak a falai között."⁵¹

A székhelyek kérdése kapcsán a vármegye községei is hallattatták szavukat. 19 község Gyöngyös mellé sorakozott fel. Ezek: Alattyán, Tar, Vécs, Visonta, Karácsond, Zsadány, Méra, Nagyfüged, Zaránk, Felső-Nána, Hort, Detk, Halmaj, Domoszló, Hatvan, Apc, Ugra, Ludas, Ecséd. Viszont 84 község kérvényében Egert akarta székhelynek.

A községek kérvényei is napirendre kerültek. Főkövy Antal azt állította, hogy az Eger mellett kérvényező községek "a nyilatkozatokra a megyei tisztviselők pressziója által kényszerítettek".⁵² Eger erre így válaszolt: "Ha pressziót gyakoroltak volna, akkor a Gyöngyös környéki községeket is meggyőzték volna."⁵³

A belügyminisztériumban június 26-án értekezletet tartottak a vármegye kikerekítése ügyében. Ezek csak Kovách László és Pulszky Ferenc volt jelen és természetesen Gyöngyös székhely mellett agitáltak.⁵⁴ A többi Heves megyei képviselő nem kapott meghívást, úgy látszik, hogy az "audiatur et altera pars" szellemén ekkor már régen átrohant az idő.

A vármegye politikai közvéleményét élénken foglalkoztatta a kérdés. A székhely körüli viták hátterére, a kérdés igazi okára is rávilágít és emellett Kovách László ténykedésének mozgatórugóját is feltárja a helyi sajtó cikke: "A családi vasúthoz, még egy családi vármegyét szeretne ott a szomszédban szerezni."⁵⁵ Pulszkyról megjegyzik, hogy "... háládatos akar lenni Gyöngyösnek, amiért megválasztották" és "... okosabban tenné, ha egy jóra való főreáltnodát

szerezze számára".⁵⁶ Úgy látszik Kovácsh és Pulszky érvelése híján lehetett a meggyőzésnek, mivel velük szemben Szapáry Eger mellett szállt síkra.

Eger város és az azt támogató 84 község kérvényét július 27-én Tavassy Antal polgármester vezetésével a fővárosba egy küldöttség vitte fel, melynek tagjai voltak Nánássy Ignác, Csiky Sándor és Babics János.⁵⁷

Július 29-én fogadta Szapáry a küldöttséget, és kijelentette, "... hogy a törvényjavaslatot még tárgyalás előtt Heves megye közönsége elé bocsátja tárgyalás végett, hogy a többség nyilatkozatáról értesülést vegyen".⁵⁸

Ugyanekkor, július 29-én terjesztették a képviselőház elé a kérvényeket. Gyöngyös és az őt támogató 19 községét Kovách László, Eger és 84 községe kérvényét Csiky Sándor adta elő.⁵⁹

Közben a Jászkun kerület is, amelyet a beolvadás fenyeget, a cselekvés területére lépett. A Jászkun kerület 1874. március 10-én közgyűlést tartott, amelyen javasolták az önálló Jász megye tervét. A tervezett megyéről felterjesztést nyújtottak be a belügyminisztériumhoz, és pártolás végett megküldték a törvényhatóságokhoz, így Heves-Külső-Szolnok vármegye közönségének is.⁶⁰

A felterjesztés szerint a jelenlegi Jászkun kerület képesítve van mind szellemileg, mind anyagilag az önkormányzattal járó jogok és kötelességek gyakorlására. Az újonnan megalakuló megyével sem az államot, sem a polgárokat új kiadások nem terhelik. Jászberény -- mint székhely -- megfelelő épületekkel rendelkezik. A Jászkunság 20 községe a hozzá tartozó pusztákkal 28 négyzetmérföld területű, 81.553 lakosa 333.893 Ft államadót fizet. A törvényjavaslat értelmében a kiugró szigeteket és beszögelléseket el kell tüntetni. Ezért Pest megyétől kérik: Jánoshida, Szentlőrincváta, Ujszász és Rékos községeket. A kérvény szerint Heves megyéből Monostor (Kerekudvar pusztával), Alattyán (Mizse pusztával), Tarna-Örs, Besenszögh Jászmegyéhez csatolandók. A megye ily módon 40 négyzetmérföldre növekszik, lakosainak száma 130.483 fő, az államadó 536.268 Ft, ennek 10 %-át a megyei közigazgatóság fedezi. Ezzel átlépték azt a határt, amely a törvényhatóságokat életképesé tette a törvényjavaslat szerint.

Mindazonáltal, hogy a tervezett Jász megye szélesebb kikerekítést nyerjen, ezért Heves megyéből kérik még a fenti községeken és pusztákon kívül Szolnok, Alcsi puszta, Derzsigát, Szanda, Palotás-Szt. Ivány, Szászberek, Fakuru, Szt-Ivánszög, Hamarszög, Nagy-Körü, Kőtelek, Visznek, Pély, Sülly, Tizsakürt, Göbolyjárás, Hatrontgyos, Fogas községek és puszták "átkebelezését". Az így kikerekített Jászmegye életképes lenne.

A közlekedési, helyrajzi viszonyok, a községek csoportalakulása lehetővé tenné -- még a nagyobb kikerekítés nélkül is -- a törvényszéki, adózási, katonai (újoncozási) központok kialakítását. Jászberény is megfelel egy me-

gyeközpontról alkotott elképzelésnek. Van törvényszéki épülete, tisztképző iskolája, adóhivatala, laktanyája. Továbbá csaknem az új megye közepén van, az egész környék közlekedési csomópontja. Az objektív tények mellett a történelmi múlt is az önálló Jász megye mellett szólt. Az önálló Jász megye megteremtésének meg voltak a feltételei és hagyományai, de a kérdés a politika síkján dőlt el.

Szapáry a módosítások közül elfogadta az önálló Jász megye gondolatát, mivel maga is érezte, hogy tervezetének ez a leggyengébb pontja. Két egymástól, természeti, gazdasági és történelmi múltban különböző vidéket egyesíteni nehéz dolog.

Jász megye nagyobb kikerekítését nemcsak a mohóság vezérelte -- ami furcsa egy olyan terület esetében, amit egy másik terület elnyelése fenyeget --, hanem racionális okok. Egyes községek átcsatolása a határvonalak kiigazítását szolgálta. A Külső-Szolnok megyei községcsoport átcsatolása a megye életképességét, az államadóösszeg nagyságának emelését szolgálták. Továbbá a "sokat kell kérni, hogy keveset kapjunk" elv is motiválta a Jászkun kerület vezetőinek a véleményét, akik harcot kezdtek az önálló Jász megyéért. (Az önálló Jász megye tervét egyébként az 1876-os területrendezés elvetette.)

Mint említettük, Szapáry elfogadta az önálló Jász megye tervét, és 1874. augusztus 6-án kelt 32922. sz leiratában ezt tudatta a megye közönségével, és utasította a megyét, hogy szeptember 15-ig tegyen jelentést. Ez a leirat egyébként Heves megyére nézve is új tervet adott. A leirat szerint a törvényhatóságok rendezése kapcsán Monostor, Alattán, továbbá Süly, Kőtelek, Besenyszögh, Nagykörü és Szolnok községeket az újonnan alakítandó Jász megyébe; Dévaványa községet és Cséfa pusztát Békés vármegyébe, továbbá a Tiszai járásnak a Tisza bal partján fekvő községeit az újonnan alakítandó Kun megyébe, és végül Várkony és Vezenseny községeket Pest megyébe "kebelezetetik át". Azonban, hogy a megye csorbát ne szenvedjen, ezért 10 Borsod megyei községet Heves megyéhez csatolnak, és Felsőtárkány községet is "bekebelezheti" a megye.⁶¹ Így a belügyminiszter által tervezett Heves megye területe 70.41 négyzetmérföld lenne, lakossága 209.546 fő, államadója 862.902 Ft. Ennek 10 %-a a költségek fedezésére 86.920 Ft lenne.

Az egyre terebélyesedő területrendezési vitába egy új érdekelt fél hangja is beleszólt. Történt ugyanis, hogy Szolnok városa, Heves és Külső-Szolnok megye Tiszai járásának székhelye is önállósulási törekvéseit kezdte hallatni. (Tudott dolog, hogy a tiszai járás 65.66 négyzetmérföld területtel és 142.648 lakossal tulajdonképpen a régi Külső-Szolnok vármegye volt.) A Tiszai járás községei már 1870-ben kérvényezték, hogy Külső-Szolnok vármegye önállósuljon.⁶² Azonban ez nem sikerült. A Szapáry-féle tervezet Szolnokot

Pest megyéhez kívánta csatolni, a döntéshez a város státuszának a rendezetlensége játszotta a fő szerepet. Szolnok ebben az időben nagyközség volt.

Szolnok képviselőtestülete 1874. február 28-án tárgyalta a kialakult helyzetet. A polgármester Hubay Ferencz kifejtette, hogy: "Szolnok város fekvése, szárazföldi, vasúti, víziútjai s összeköttetéseinél, kereskedelmi ipari fejlettségénél és szellemi előrehaladottságánál fogva teljesen jogosult, s hivatva van arra, hogy egy megyének a székhelye legyen". Javasolta, a város küldjön kérvényt az országgyűléshez, melyben kéri Külső-Szolnok megye önállósítását Szolnok székhellyel.⁶³

Ugyanis az említett leiratban közölt módosított törvénytervezettel sem járt jobban a város polgársága. Nem értettek egyet az önálló Jász megyével, mivel akkor Szolnokot e megyéhez csatolták volna, ezért tiltakoztak ellene: "a kiváltságok és szabadalmak idején kifejtett különállást, mint hazánk politikai életére veszélyest, nemcsak névleg, de területileg is fenntartani akarják, miután mi megelégszünk azzal, hogy magyarok vagyunk és nem óhajtunk ezen felül még jászok lenni".⁶⁴

1874. szeptember 2-án megismétlik a külön megyére vonatkozó kérvényüket.⁶⁵

Kérésük indoklásában kifejtik, hogy a tervezett Jász megye Heves területét is megcsonkítja, így annak háziterhét növeli, valamint tekintettel az "olcsó adminisztrációra", csak egy olyan rendezés felelhet meg, amely helyreállítja Külső-Szolnok megyét Szolnok székhellyel. Az újjáalakított vármegye magába olvasztaná a Nagykunságot teljesen, a Jászságnak pedig három községét: Jászladányt, Alsószentgyörgyöt, Jászkarajenőt, valamint Pest megyéből Nagy Abony, Tószeg, Rékas és Ujszász községeket. Heves megyét pedig a Jászkerület egyéb részének, valamint Külső-Szolnok megye Tiszáninneri községeinek Tarnaszentmiklósig bezárólag terjedő átadásával kompenzálná.⁶⁶

Láthatjuk, hogy a területrendezési javaslat és módosításai mindenütt megmozgatták a helyi politikai közvéleményt. Mindegyik csoport partikuláris érdekeit akarta győzelemre vinni, persze általános érdekek feltüntetve. Gyöngyös mint megyeszékhely, Külső-Szolnok önállósulása, az önálló Jász megye elképzelésében mindenütt helyi érdekek kerültek előtérbe.

Hogyan reagált erre a vármegye publicisztikája? Azt mondhatjuk, hogy a problémák közül csak az Eger-Gyöngyös viszály jelentkezett a sajtóban. Főként a két város hetilapjában dúlt a polémia, kezdve a sértegetésektől a szerkesztői nyílt levelekig.⁶⁷ Azonban Jász megye és az önálló Szolnok megye tervei csak híradásokban jelentkeztek. Megállapíthatjuk, hogy ez nem érdekelte a megye politikai közvéleményét. A Jászság messze volt, Külső-Szolnok önállósítására pedig lehetett számítani, de a területrendezéskor a megye törzsterülete ennek ellenére változatlan maradt volna.

A tervezetések felíratok formájában történtek. E feliratokat, a belügyminiszter leiratát, Jászkun kerület és Szolnokváros feliratát a megye közigazgatási szakosztálya tárgyalta, és mondott véleményt, de úgy, hogy közben kikérte a községek véleményét is.⁶⁸ A szakosztály 1874. szeptember 6-án ülésezett Lipcsey Péter elnökletével és dolgozta ki javaslatát a megtartandó meggyengülésre.⁶⁹

Heves és Külső-Szolnok vármegye 1874. szeptember 15-én tartotta közgyűlését Kubunyi Rudolf főispán elnöklete alatt. A területrendezési javaslat tárgyalásán sokan megjelentek. A gyűlésen felolvasták a belügyminiszter 1874. augusztus 6-i 32932. sz. leiratát az új Heves megyéről, a Jászkun kerület kérvényét és Szolnok város feliratát, és az ezekre adott közigazgatási szakosztály véleményét.⁷⁰

A közgyűlésen parázs vita bontakozott ki. Az első felszólaló, Rády Endre gyöngyösi ügyvéd kifejtette, hogy a tervezett három megye (Jász, Heves, Kun) a törvényjavaslat céljain túlmegy. Az ország anyagi helyzete nem engedheti meg ezt a "luxust". Ő az eredeti javaslattal, a Heves-Jász megye létrehozásával ért egyet, továbbá ellenzi a kért községek átadását a leendő Jász megyének, s végül kéri, hogy Szolnok Hevestől elválasztassék és önálló megyévé alakuljon. Kijelenti, hogy az így létrejött Heves megyének székhelye Gyöngyös legyen. Ezért ő határozati indítványt terjeszt elvarátaai nevében a megyebizottság elé. Beszéde közben zajos ellenvetések hangzanak el.

Utána Horánszky Nándor fejtette ki álláspontját az önálló Szolnok megyéről. Erre reflektálva Horthy István kijelenti, hogy a megbeszélés tárgya a megye kikerekítése, s nem a székhely kérdése, ami szóba sem jöhet. Babics István nyíltan megfogalmazza, hogy a fő kérdés a székhely problémája, megállapítva, hogy mindegyik képviselő "hazabeszél". Csiky Sándor kinyilatkoztatta, hogy ő és követői semmilyen áldozattól nem riadnak vissza.

Végül Kubunyi Rudolf főispán feltette a kérdést: Elfogadja-e a megye közönsége a közigazgatási szakosztály jelentését a vita alapjául. A szavazás során 205 "igen" és 95 "nem" szavazat számláltatott össze.

A 95 "nem" szavazatot főként Gyöngyöst -- mint székhelyt -- támogató tagok és a Szolnoki bizottsági tagok adták le, akik "fájlalták", hogy nem lehet önálló Külső-Szolnok megye. A többséget nyert közigazgatási szakosztály véleményét néhány módosítás után emelték közgyűlési határozattá, és felírat formájában felterjesztették a belügyminiszterhez.⁷¹

Ebben a vármegye kifejtette, hogy egyetért bizonyos határkiigazításokkal, de gyökeres területkiigazítást ellenez. Heves megye esetében a Tisza nem képez elválasztó vonalat -- mutattak rá -- és ezért a folyó két partján fekvő községek egy törvényhatósághoz tartozhatnak. "A vármegye a szélek kiigazításáért" kényszerűségből áldozatot hoz, de ezeket feltételhez köti: Egy külön Jász

és egy külön Kun megye alakuljon, továbbá csak a "szükséges minimum" községeket adják át, hogy ezen megyék életképesek legyenek, és végül kárpótlást kérnek: még 11 községet akarnak Borsod megyétől.

Heves megye átadja Jász megyének Monostor, Alattyán községeket, de a többiek már nem.

A Tiszántúli községeket átadják Kun megyének, de kérik, hogy Tiszafüred, Tiszaörvény, Tiszaszőlős, Tiszaigar, Tiszaörs, Nagyiván, Tiszaszentimre, Tiszaderzs, Tiszaabád, Tiszaszalók községek maradjanak meg a megyében.

Kompenzálásként az elveszett területekért kérik Mezőkövesd, Zsérc, Cserépfalva, Bogács, Szihalom, Szemere, Farnos, Lövd, Ivánka és Balaton községet, "amely a minisztériumi leiratban csak tévedésből vagy feledékenységből hagyatott ki".

Az így létrejött Heves megyének a területe 91.46 négyzetmérföld, népességszáma 269.277 fő, államadója 2.091.060 Ft, ennek 10 %-a a költségek fedezésére 109.106 Ft lenne.

Tehát a vármegye közönsége így képzelte el a rendezést, minél kisebb "amputálással" kívánta végrehajtani.

A székhely kérdésében a megyegyűlés támogatta Eger város kérvényét, amelyet a város június 14-i ülésén fogalmazott meg 2068. szám alatt és terjesztett a megyegyűlés elé. "Mert megyénk közösségét Eger városához oly kegyeletre méltó történeti emlékek s az alkotmányos életnek a szabadelvűséget diadalra juttatott oly nevezetes küzdelmei, és érdekes mozzanatai kötik, hogy e várostól fájdalom nélkül nem lehetne megválnunk, s megválva oly idegen találnák magunkat, mintha megyénk történeti folytonossága, s a lelkesítő emlékeknek hazafiúi munkára s ha kell újabb alkotmányos küzdelmekre hívó varázsa szakadt volna meg."⁷²

Heves megye közvéleménye támogatta az önálló Jász megyét, hogy a két terület ne egyesüljön, de kevés községet kíván átengedni, nehogy Gyöngös kerüljön a geográfiai középpontba, emellett elutasítja Szolnok aspirációit, továbbá kompenzációt kért Borsod megyétől.

A felírat elküldése után a területrendezési javaslat -- tekintve az önkormányzatok, a sajtó, a politikai közvélemény heves ellenkezését, elutasítását -- lekerült a napirendről. A magyar közigazgatás és politika közvélemény nem volt hozzászokva ily gyökeres radikális átalakításokhoz, amelyek évszázados formákat racionalizált volna.

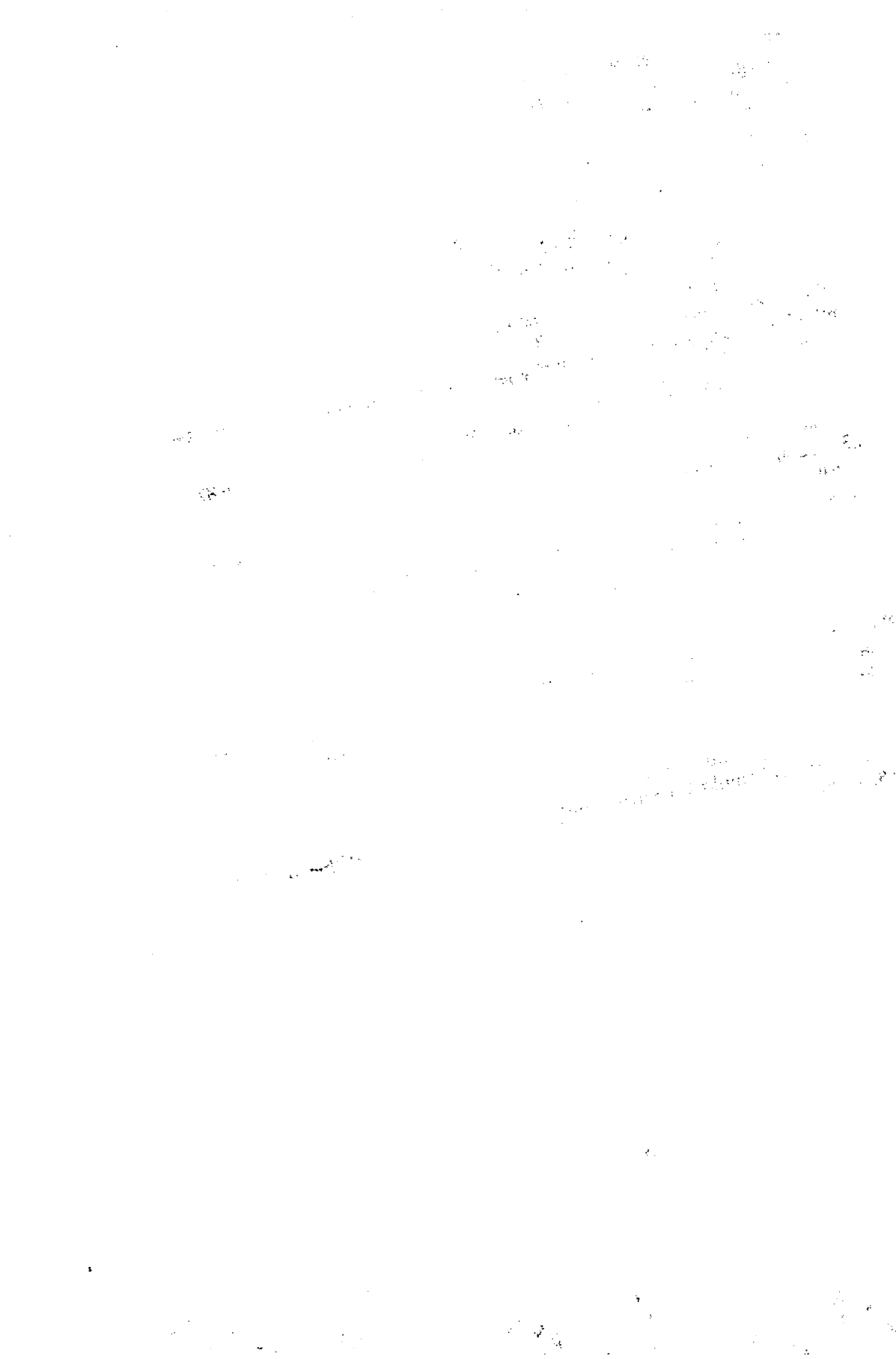
Az új területrendezést Tisza Kálmán hajtotta végre, okulva Szapáry kudarcaiból. Így csak az 1876. XXXIII. tc. teremtette meg a polgári Heves vármegyét.⁷³

JEGYZETEK

1. 1865--68. évi Országgyűlés Képviselőházi Irományok (továbbiakban: Ogy. Kép. Ir.) II. 29. sz.
2. 1865--68. évi Ogy. Kép. Ir. II. 29. sz.
3. 1872--1875. évi Ogy. Kép. Ir. X. 101. sz.
4. Magyar Törvénytár 1526--1608. évi tc.-k. 611. l.
5. Szederkényi Nándor: Heves vármegye története II. köt. 318. l. Eger 1893. ill. Magyar Törvénytár 1740--1835. évi tc.-k. 113. l.
6. 1872--1875. évi Ogy. Kép. Ir. X. 51. sz.
7. A Szapáry javaslatában szereplő hossz- és területmértéket bécsi mérföldben adták meg. Az átszámítás alapja: 1 mérföld = 7,568 km. 1 négyzetmérföld = 10 ezer kat.h. = 57,55 km². 1849-től ez a hivatalos mértékegység Magyarországon a méterrendszer bevezetéséig, 1876. január 1-jéig. Mi nem számítottuk át a mérföldeket!
8. Magyar Törvénytár 1869--71. évi tc.-k, 211. l.
9. Erekly István: A magyar helyhatósági önkormányzat. Vármegyék és községek I. köt. 86. l. Bp., 1908.
10. Magyar Törvénytár 1872--74. évi tc.-k. l.
11. Magyar Törvénytár 1872--74. évi tc.-k. 141. l.
12. 1872--75. évi Ogy. Kép. Ir. X. 103--104. l.
13. 1872--75. évi Ogy. Kép. Ir. X. 105--106. l.
14. 1872--75. évi Ogy. Kép. Ir. X. 105--106. l.
15. Főbb életrajzi adatai: Bölöny József: Magyarország kormányai 1848--1975. Bp. 1978.
16. Szapáry javaslatának pozitív, Tisza javaslatának negatív kritikáját lásd: Erekly István: A magyar helyhatósági önkormányzat. Vármegyék és községek I. köt. 67--154. old. Bp., 1910. II. kiadás.
17. 1872--1875. évi Ogy. Kép. Ir. X. 536. sz.
18. 1872--1875. évi Ogy. Kép. Ir. XI. 537. sz.
19. 1872--1875. évi Ogy. Kép. Ir. XI. 538. sz.
20. A főispánok száma nemcsak a területi beosztás egyszerűsítésével csökkent volna, hanem azért is, mert Szapáry az 1870. XLII. tc. oda akarta módosítani, hogy a vármegyei főispán a megye területén fekvő szabad királyi és törvényhatósági jogú városok főispánja is lehet.
21. 1872--1875. évi Ogy. Kép. Ir. X. Az 536. sz. törvényjavaslat indoklása.

22. A területrendezés kapcsán említett adatok idézete a törvényjavaslathoz mellékelte statisztikából.
23. 1872--1875. évi Ogy. Kép. Ir. X. 536. sz.
24. 1872--1875. évi Ogy. Kép. Ir. X. 536. sz.
25. Így az Eger c. lap 1874. január 1-jei és a Gyöngyös c. lap január 10-i számában.
26. Heves megyei Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban: HmL. Közgy. jkv./1874.
27. HmL. Közgy. jkv. 5/1874.
28. HmL. Közgy. jkv. 5/1874.
29. HmL. Közgy. jkv. 5/1874.
30. HmL. Közgy. jkv. 6/1874.
31. Életrajzi adatait lásd: Galgóczy Károly: Kovács László OMGE Évk. VI. Bp. 1891.
32. Kovách László: Új területi beosztásunk. Eger, 1873. 36, 37, 38, 40, 41. sz.
33. Eger, 1873. 37. sz.
34. E kívánsága teljesült. Az 1876-os Országgyűlésen a XXXIII. tc. tárgyalásakor ő javasolta, hogy Jász-Nagykun megye nevébe kerüljön be Szolnok neve. Így lett Jász-Nagykun-Szolnok megye. (1875--78. évi Ogy. Kép. N. VII. sz.)
35. Eger, 1873. 40. sz.
36. Eger, 1873. 41. sz.
37. Eger, 1873. 41. sz. Válasz Visontainak.
38. TGyöngyös 1873. 40. sz.
39. Ereky István: A magyar helyhatósági önkormányzat. Vármegyék és községek I. köt. 107. I. Bp., 1910. II. kiadás.
40. Kandra Kabos (1843--1905) történész, az egri káptalan levéltárosa, plébános. Történelmi, helyrajzi, heraldikai cikkeket írt elsősorban a káptalani levéltár forrásai alapján. Főbb művei: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1885; A váradi retgesztrum. Bp., 1892; Irod: Bartalos Gyula: Kandra Kabos emlékezete. Eger, 1906.
41. Eger, 1874. 34. sz. Heves megye székhelyei.
42. Gyöngyös 1874. 3. sz. A megye székhely
43. Gyöngyös 1874. 4. sz. A megye székhely
44. Gyöngyös 1874. 5. sz. A megye székhely
45. Gyöngyös 1874. 4. sz. A megye székhely
46. Heves megye ellenzékiiségét részletesen tárgyalom; Heves megye politikai közvéleménye a dualizmus első éveiben c. tanulmányomban. (Kézirat)
47. Gyöngyös 1874. 5. sz. A megye székhely
48. Gyöngyös város felírata. Gyöngyös 1874. 30., 31. sz.

49. Eger város felírata. Eger 1874. 26. sz.
50. Eger város felírata. Eger 1874. 26. sz.
51. Eger város felírata. Eger 1874. 26. sz.
52. Gyöngyös 1874. 31. sz.
53. Eger 1874. 32. sz.
54. Eger 1874. 29. sz. Vészes mozzanatok
55. Eger 1874. 29. sz. Vészes mozzanatok
56. Eger 1874. 29. sz. Vészes mozzanatok
57. Eger 1874. 31. sz. Eger város kérvénye
58. Eger 1874. 32. sz. Eger város kérvénye
59. 1872--75. évi Ogy. Kép. N. VIII. k.
60. HmL. Közigazgatási Szakosztály jegyzőkönyvei (továbbiakban: Köz. Szak. jkv.) 102/1874.
61. Heves-Külső-Szolnok vármegye közgyűlése az 1870. június 21-i közgyűlésen bizottságot küldött ki Berecz Ferenc vezetésével, hogy e kérdést tanulmányozzák.
63. Szolnok megyei Levéltár. Szolnok város közgyűlési jegyzőkönyvei 18/1874.
64. Szolnok megyei Levéltár. Szolnok közgy. jkv. 61/1874.
65. HmL. Közgy. jkv. 254/1874.
66. HmL. Köz. Szak. jkv. 102/1874.
67. Eger 1874. 20, 30, 31, 33, 37, 38, 39. sz. és Gyöngyös 30, 31, 35, 37. sz.
68. HmL. Alispáni iratok 8790/1874.
69. A közigazgatási szakosztály tgjai: Bánoczy József, Ecsedy László, Eisenman János, Heillebronth Béla, Tavassy Antal, Tóth Lajos, Zalár József.
70. HmL. Közgy. jkv. 261/1874.
71. HmL. Közgy. jkv. 261/1874.
72. HmL. Közgy. jkv. 261/1874.
73. E témáról lásd tanulmányomat: A polgári Heves megye kialakulása 1876--1877. (Kézirat)

A TÖKÉS HITELRENDSZER KIÉPÜLÉSE HEVES MEGYÉBEN A XIX. SZ. MÁSODIK FELÉBEN

ABSTRACT: *(Der Ausbau des kapitalistischen Kreditsystems im Komitat Heves in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts)* Die Studie untersucht die Herausbildung des modernen kapitalistischen Kreditsystems im Kontext der industriellen Revolution und des zur Entfaltung der kapitalistischen Grossindustrie nötigen Ausbaus einer entsprechenden Infrastruktur.

Der Verfasser analysiert die Hindernisse im Land und im Komitat, die vor der bürgerlichen Revolution, aber auch noch in den 50-er und 60-er Jahren Kapitalmangel und Kreditschwierigkeiten verursachten.

Die Sparkasse im Komitat Heves war eine der bedeutendsten Geldinstitute, die in der Folge der politischen Konsolidierung und der beschleunigten ausländischen Geldinvestitionen entstanden. Die Studie analysiert die Geschichte dieses - lange Zeit einzigen-lokalen Geldinstituts auf Grund von Archivquellen und zeitgenössischer Presse.

Der Verfasser beschäftigt sich weiter mit den um 1860/70 gegründeten Geldinstituten im Komitat, wobei die entscheidende Rolle der Stadt Gyöngyös betont wird.

Nach einem zusammenfassenden Blick auf die Auswirkungen der Kreditkrise im Jahre 1873 werden die Voraussetzungen für die Gründung der zahlreichen Geldinstitute zwischen 1880-90 und 1900-1910 untersucht. Es werden die Bilanzen, die Wachstumsrate des Grundkapitals, die Gewinn- und Anteilsommen der grössten Banken sowie das Verhältnis zwischen den verschiedenen Bankgeschäften innerhalb des Komitats und des Landes dargelegt.

Schliesslich wird die Rolle der Geldinstitute bei der Entwicklung der Industrie innerhalb des Komitats analysiert.

A rendszeres gazdasági növekedés, az ipari forradalom, s vele a tőkés átalakulás társadalmi, jogi, intézményi kereteinek megteremtése után a legfon-

tosabb előfeltétel a modern, tőkés hitelrendszer kiépítése volt. Az infrastruktúra s a mezőgazdaság tőkés átalakítása, modernizálása mellett a pénzügyi hálózat kiszélesítése, a tőkeforgás meggyorsulása nélkül a gazdaság, benne elsősorban az ipar fejlesztése elképzelhetetlen.

Magyarországon az 1848 előtti évtizedekben a feudális társadalmi-gazdasági berendezkedés válságával, s a tőkés tendenciák megjelenésével egyidejűleg hiába volt tőkefelhalmozódás a terménykereskedők kezén, a Habsburg-gazdaságpolitika, az elavult ősi törvények és szokások az 1840-es évekig meggátolták a hitelezést, a pénzügyi intézetek létrejöttét. Csak az 1830-as évek második felében megszületett hiteltörvények, s az 1840-es váltótörvény változtatja meg a korábbi helyzetet. A Regulativum¹ 1844-es kiadása már a hitelügy kedvező változását jelzi, hiszen a szabályzat kiadására a Habsburg kormányzatot az egymás után születő takarékpénztárak ösztönözték. 1848-49-ig 36-ra emelkedett a takarékpénztárak száma², s működött már a hitelintézetek másik fajtája, egy bank is.

Az előzmények alapján természetes, hogy az 1848 előtti pénzügyi intézetek nem tudták kielégíteni a tőke iránti egyre növekvő igényt, sőt 1849 után is sokáig alig enyhül a pénztőkehiány. Bár a feudális termelési mód forradalmi felszámolása megteremtette a tőkeáramlás szabadabb feltételeit, sőt lehetőségei is növekedtek a vámok megszüntetése, a jogviszonyok, pénzügyi-gazdasági normák egységesítése, s a "magyar tartományok"-nak az egységes, nagy birodalmi piacba való betagozása révén.³ Az előnyöknél azonban számosabbak a gátló tényezők. Így a centralizált abszolutisztikus hatalom osztrák ipart védő politikája, vagy, a "rebellis tartományok"-ok megbüntetésének a szándéka. Az új hitelintézetek alapításának akadályozása az egyleti törvény érvényesítése révén, vagy a kamat mértékeinek megszabása, s végül az a bizonytalan politikai helyzet, amely visszatartotta a Lajtán túli, de a nyugat-európai tőkésekkel is pénzük magyarországi elhelyezésétől.

Mindezek okozták, hogy 1860-ra haladja túl az 1848 előtti: Csak a növekvő mezőgazdasági konjunktúra, a kiegyezéshez közeledve a belpolitikai helyzet észrevehető konszolidálódása eredményezi, hogy az 1850-es években jóformán nem alapítanak pénzügyi intézetet Magyarországon. A meglévő néhány takarékpénztár és bank alig hitelez, számuk csupán 1860-as évek második felében a hitelintézetek számának gyors növekedését, a külföldi tőke megjelenését, a betétállományok megtöbbszöröződését. E folyamat a kiegyezést követően felgyorsulva az 1870-es évek elejének krízise után elvezet a modern, széles körű tőkés hitelrendszer kialakulásához.

A pénzfelhalmozás, hitelintézet alapításának lehetőségei Heves megyében

Ami országos viszonylatban kedvezőtlenül befolyásolta a hitelélet kibontakozását 1848 előtt és a tőkés korszakra való áttérést követően, természetesen Heves megyére is érvényes, sőt hatványozottan érvényes. Ugyanis a megye kifejezetten agrár jellegű, illetve éppen a késői feudalizmus és a tőkés termelésre való áttérés időszakában válik igazán azzá. A kézműipar és a kereskedelem különösen a megye székhelyén és környékén a XVIII. század végén és a XIX. század elején esik vissza, s a tőkés ipari vállalkozások csak nagyon lassan terjednek el. Ez a helyzet magyarázhatja a hitelélet lassú kibontakozását is a megyében, hiszen az ipar lesz mindenütt a tőke elsősorú igénylője. Ugyanakkor az is biztos, hogy a kereskedelem visszaesése a tőke felhalmozódását, s ezáltal a hitelintézetek létrehozását is lassította.

Az első megyei hitelintézet létrejöttének körülményei. A Heves megyei Takarékpénztár története a kiegyezésig.

A hitelintézetek egyik fajtája a takarékpénztár, -- igaz, hosszú ideig csak egy, -- már az 1840-es években megalakult Heves megyében. Ha nem is teljesen a "régii jó táblabírák"-nak köszönhető létét, mint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, létrehozásában a megyei nemesi előkelőségek fontos szerepet játszottak. *Almásy Pál* megyei alispántól, országgyűlési képviselőtől származott az ötlet,⁴ kinek a kivitelezésben is meghatározó szerepe volt. Almásy az országban kibontakozó folyamatot gyorsan érzékelve már 1845-ben felveti a pénzügyintézet létrehozásának szükségességét. A vármegyei közgazdasági viszonyok javítására hivatkozva rövidesen számos pártfogót és támogatót szerez. Pártfogásába veszi a tervet a vármegyei közgyűlés és *Pyrker László érsek*, főispán is.⁵ Így jön létre a megye első pénzügyintézete 1846-ban részvénytársasági alapon, 40.000 Ft alaptőkével, 400 db 100 ezüst forintos részvényre alapítva, 10 éves időtartamra.

A pénzügyintézetet az elnökön kívül a két alelnök és előbb 24, majd 40 tagú választmány vezeti. A választmányi tagok között megtalálható *Keglevich Miklós* gróf, *Csiky Sándor* majdani országgyűlési képviselő, de már a későbbi pénzügyintézetek alapításában egyre nagyobb szerepet játszó zsidó kereskedő elem egyik képviselője (*Simondies Ignác*, *Tschögl József*, *Lieb Károly*) is. Az országban is egyedülálló módon a Heves megyei Takarékpénztár alapítási tőkéjének csak felét fizettette be részvényeseivel, "a másik felerész befizetésének kényszerítő helyzete 50 év alatt nem fordult elő".⁶

Az alapszabály értelmében a pénzüintézet a nála elhelyezett pénzösszegek után 5, illetve a nagyobb betétek után 4 % kamatot fizetett, a kihelyezett kölcsönök kamatait pedig 1 %-kal magasabban, 6 %-ban állapították meg. Kölcsönt nyújtott -- eleinte kizárólag Heves megye területén -- a megyei birtokosok és lakosok részére kézi zálogra, a nemesi és polgári javakra, az úrbéri telkekre jelzálogkölcsön formájában és váltóra három kezes esetén.

Az intézet első mérlege 1848 júniusában készült el. E szerint 1846--47-ben kibocsátott 71.960 Ft jelzálogkölcsönt, 14.659 Ft kézi zálogkölcsönt és 9.800 Ft értékben váltót számított le. Az évi bevétel összesen 251 Ft-ot tett ki.⁷ Az intézet vezetőinek az 1848--49-es forradalom és szabadságharcban játszott szerepe miatt Világos után a pénztár császári biztosi felügyelet alá került. Az 1850-es választmányi ülésen a győztes hatalom számára nem kívánatos Almásy helyett Babics Istvánt választották elnökké, s Csiky Sándor is kimaradt a választmány tagjai közül is.

Az 1850-es években jelentősen emelkedik az ingatlanokra kihelyezett jelzálogkölcsön összege. Az 1847-es 72.000-ról, 1852-ben 131.787 Ft-ot tett ki. Az első négy-öt év alatt mégis legnagyobb arányban a váltó-tárca növekedett, megnégyszereződött a váltóleszámitolás összege.

Az 1853-as polgári törvénykönyv a kölcsönök kamatát 5 %-ra szállította le, ami belső feszültséget idézett elő az intézet anyagi egyensúlyában, sőt az 1854-es külpolitikai események belpolitikai hatásai is visszavetették a korábbi gyorsütemű növekedést.

1855--56-ban azonban ugrásszerűen megnő a váltóforgalom: 120.690 Ft-ról, 195.110 Ft-ra, mely jelzi a lakosság anyagi helyzetének jelentős romlását, összefüggésben a megelőző év rossz termésével.

1856-ban a takarékpénztár már 8 Ft osztalékot fizetett részvényenként. 1860--61-ben olyan nagyarányú volt a betét, közel 438.000 Ft, hogy a pénztáros panaszkodott a "gyümölcsözetlenül heverő" 18.000 Ft miatt. Először 1860-ban ad az intézet kisebb összeget (68 Ft-ot) jótékony célra a nyereségből, egy Egerben felállítandó kisdédóvó javára.⁸ Fennállása óta a legjobb üzleti évet 1861-ben zárta az intézet. Tiszta nyeresége 88.000 Ft volt, melyből egy részvényre 21 Ft jutott.⁹

Az alkotmányos újjárendezési kísérlet bukása, s a provizórium bevezetése erőteljesen visszavetette az intézet pénzbetét-állományát. Nyeresége is visszaesett. Ennek ellenére 1863-ban került sor a későbbiekben rendszeres nagyobb összegű jótékonyági adomány közgyűlési megszavazására. Az akkor tervezett pest--miskolci vasút előmunkálataira 200 Ft-ot, az irtalmas kórházra 50 Ft-ot, a Heves megyei szegényeknek 100 Ft-ot, kisdédóvóra 50 Ft-ot adományozott. Ettől kezdve minden évben jelentős összeget biztosít ilyen célra.

1864--66 között az intézet forgalma visszaesett, sőt 1867 februárjától az alkotmányos korszak kezdetéig rendőri felügyelet alatt állott.

A megye második pénzüintézetének létrejötte és további alapítások a kiegyezés utáni években.

1867-ig tart a Heves megyei Takarékpénztár igazi "egyeduralma". A kiegyezés évében születik meg ugyanis a megye második pénzüintézete, a *Gyöngyösi Takarékpénztár*, hosszas előkészítés után. *Visontai Kovách László*, mint a Gyöngyösi Takarékpénztár ideiglenes elnöke 1864-ben arról számol be az Eger c. napilapban, hogy az intézet már a múlt évben, azaz 1863-ban ideiglenesen megalakult, miután az engedélyt a Helytartótanáctól megkapta. Azt is leírja ugyanakkor, hogy *"a Helytartótanács a részvények 100-ról 200 Ft-ra való felemelését kívánja"*, s ezért *"a részvényeket már korábban aláírók azóta nem nagyon nyilatkoztak"*¹⁰

1864 októberében előzetes közgyűlést hívott össze az elnök, melynek döntenie kellett a megalakulásról. A döntés bizonyosan a megalakulás elodázásáról szólhatott, mert a Gyöngyösi Takarékpénztár csak három év múlva, 1867-ben kezdte meg tényleges működését.

A második hitelintézet megalakulása csak a nyitánya volt a kiegyezés után kibontakozó pénzüintézet-alapításoknak. A szabadabb, konszolidálódó politikai légkör, a konjunkturális tényezők, kedvező termékek fölszabadították az addig visszatartott tőkét,¹¹ másrészt a lakosság növekvő pénzkészletei is az alapításokat ösztönözték.

Heves megyében 1867 és az 1873-as túltermelési és pénzügyi válság közötti fél évtized alatt hat pénzüintézet jött létre. Ezek a következők az alapítás sorrendjében:¹²

Gyöngyösi Takarékpénztár	1867
Gyöngyösi Népbank	1869
Gyöngyösi Takaréék és Hitelintézet	1870
Heves Város és Vidéke Takarékpénztár	1870
Hatvan Vidéke Takarékpénztár	1872
Egri Kereskedelmi és Ipar Hitelintézet	1873

Feltűnő, hogy Gyöngyös az alapítás ütemében jóval megelőzte a megye többi települését. Miként az is, hogy Visontai Kovách László a Heves megyei Gazdasági Egylet elnöke milyen gyorsan reagált a pénzforrások újfajta összefogásának -- még az országban is csak a kiegyezés táján fölvetett eszméjére --: a kisbirtokosok és kisiparosok hitelszükségletének kielégítésére szolgáló, s az önszegély elvén alapuló népbankok és kölcsönös hitelegyletek alapításának lehetőségére.

Az Eger c. napilap arról tudósít, hogy a Heves megyei Gazdasági Egylet Kovách László elnöklete alatt egy bizottságot hozott létre *"a kölcsönösen segélyező népbankok különféle szabályainak vizsgálat alá vétele, s Gyöngyös vidéke részére az ottani viszonyokhoz alkalmazkodó alapszabálytervezet elkészítésére"*¹³ A bizottság a tervet 1865 májusában elkészítette, mely szerint a Gyöngyösön felállítandó népbank a környező 19 községre terjedne ki, s minden hónapban 40 kr-t kellene betenni azoknak, akik az intézet tagjai kívánnak lenni.

Ez a Schulze--Delitsch-től származó elképzelés, melynek célja tehát a kis tőke szervezése, összefogása a nagy tőkével szemben,¹⁴ ha országosan nem is elsőként valósult meg Heves megyében, de 1869-ben és 1870-ben a *Gyöngyösi Népbank* és a *Gyöngyösi Takarékos Hitelintézet* már ezen elvek gyakorlati megvalósulását jelentik. Igaz, a Népbank talán csak egy évtizedig létezett, az 1880-as statisztikák már nem említik.

Miközben a falusi kisipart és kisbirtokot kölcsönrel támogatni szándékozó intézetek sora alakul, létrejön Egerben 1873-ban az "Oroszlán" fogadóban tartott alakuló közgyűléssel az *Egri Kereskedelmi és Ipar Hitelintézet*, amely már jórészt a városban erősödő zsidó kereskedő tőkések összefogásából születik.¹⁵ Olyan kereskedők, vállalkozók alapítják, akik a 80--90-es évtizedben már a tőke igazi monopolistái lesznek a megyében: *Imre Miklós, Hartl Ede, Stern Alajos, Gröber Ferenc, Schwartz Adolf, Kohn Soma, Weisz Sámuel, Polatsik Hermann, Greiner Arnold, Schwartz Dávid*.

A két egri pénzügyintézet, a Heves megyei Takarékpénztár és az Egri Kereskedelmi és Ipar Hitelintézet rivalizálása hamarosan megindult. Már 1874-ben a tőkecsábítás céljából emelik a betéti kamatot. A takarékpénztár 7 %-ot, a kereskedelmi és ipar hitelintézet 8 %-ot ad a nála elhelyezett tőke után.¹⁶ A konkurencia harcban ez utóbbi bukik majd el.

Az 1873-as hitelválság és következményei

Az 1867 utáni jó féltized megyei hitelintézet-alapítási láza az 1873-as válság hatására lelohad. Az országos viszonylatban nagy méreteket öltő

csőd hullám ugyan nem jellemző Heves megyére -- nem szüntette be tevékenységét egyik pénzügyintézet sem az addig meglévő héttől -- inkább az alapítások számának csökkenésében, majd teljes megszűnésében "érzékeltető a pénzügyi válság. Másrészt a betétek, illetve a forgalom radikális visszaesése figyelhető meg. Még az addig minden nehézségen könnyen túljutó Heves megyei Takarékpénztár üzleti forgalma is 1874--75-ben 1.000.000 Ft alá esett vissza, az 1871-es 2.003.635 Ft-os éves forgalomról.¹⁷

Leginkább talán abban érezhető a pénzügyi válság és közvetlen következménye, hogy az 1874--1888 közötti másfél évtizedben mindössze egyetlen pénzügyintézet jött létre a megyében, az *Egri Takarékpénztár* 1876-ban részvénytársasági alapon a korábbi önszegélyező egylet továbbfejlődéséből.¹⁸ Ebben a tekintetben jóval elmarad Heves megye az országos átlagtól, mert míg hazánkban az 1884-ben meglévő hitelintézetek közel 22 %-a 1874--84 között alakult,¹⁹ a megyében mindössze csak a 8 %-a.

A hitelintézetek számának további gyarapodása az 1880–90-es években

Az 1880-as évek elejétől lassan kibontakozó újabb konjunktúra hullám nyomán a hitelélet ismételt fejlődésnek indul. Heves megyében ez az 1880-as évek második felében, de különösen a 90-es évtizedben érződik. A 80-as évek végén még két új pénzügyintézet szerveződik: a *Tiszafüredi Takarékpénztár Részvénytársaság* és a *Gyöngyösi Bank Részvénytársaság*.²⁰ A 90-es években viszont gombamód szaporodnak a nagy alaptőkével, kizárólag részvénytársasági alapon szerveződő takarékpénztárak, bankok. Most már a takarékpénztárak is letéti bankoknak tekinthetők.

Az 1890-es évtizedben alakul:²¹

Hatvani Népbank RT	200.000 K alaptőkével	1893-ban
Heves Megyei Agrár Takarékpénztár	400.000 K alaptőkével	1894-ben
Pásztói Takarékpénztár	100.000 K alaptőkével	1894-ben
Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank RT	300.000 K alaptőkével	1896-ban
Hatvan Városi Takarékpénztár	80.000 K alaptőkével	1899-ben

Az 1890-es évek új jelensége a községi hitelszövetkezetek és takarékpénztárak megjelenése és gyors térhódítása. Jóval korábban, már az 1870-es évek végén

megszületett az elképzelés, mely valójában a városi pénzüzetek falusi kisgazdákat mellőző, nekik csak "szabadalmaztatott" uzsorások közvetítésével kölcsönt biztosító tevékenysége elleni reakcióból táplálkozott.²² Mégis, csak az 1890-es évek közepén, 1894-ben jönnek létre az első hitelszövetkezetek *Kömlőn* és *Verpeléten*,²³ majd még ebben az évtizedben 9 további községben alakul hitelszövetkezet, egyben takarékpénztár.

Ahhoz képest, hogy az Eger c. lap már 1877-ben az iskolai takarékpénztárakra hivatkozva agitál a községi takarékpénztárak elterjesztése mellett, a megvalósulásra sokat, mintegy két évtizedet kellett várni.²⁴

Ugyancsak az 1890-es évtized új jelensége a *postatakarékpénztárak* megjelenése. Ez az ismét csak a kistőkék összegyűjtését célzó gyakorlatias kezdeményezés szintén több mint egy évtizedes késéssel ér el Heves megyébe, hiszen már az 1880-as évek elején terjed az országban.²⁵ A postatakarékpénztári hálózatba a megyéből Bátor község kapcsolódott be először.²⁶

Pénzüzeteink az első világháborút megelőző másfél évtizedben

A XX. század első évtizede a takarékpénztárak, ipari és kereskedelmi bankok, községi takarékpénztárak és hitelszövetkezetek számának további jelentős emelkedését hozza. 1902-ben 13 takarékpénztár és bank működik a megyében. Számuk egy évtized alatt 28-ra emelkedik. Az 1902-es és 1912-es mérlegadatok az évi nyereség megsokszorozódását bizonyítják:²⁷

1902

Ssz.	A pénzüintézet neve	alaptőke	tartalék- tőke	évi nye- reség
1.	Heves Megyei Takarékpénztár	40.000	263.184	71.508
2.	Heves Megyei Agrártakarékpenztár	400.000	110.000	58.244
3.	Egri Takarékpénztár	500.000	24.810	40.062
4.	Gyöngyösi Takarékpénztár	160.000	208.000	62.713
5.	Gyöngyösi Takaréék és Hitelin- tézeti	300.000	240.000	74.532
6.	Gyöngyösi Bank RT	250.000	250.000	60.802
7.	Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank	300.000	164.000	46.897
8.	Heves-Vidéki Takarékpénztár	200.000	64.318	28.014
9.	Tiszafüredi Takarékpénztár	200.000	62.434	22.507
10.	Hatvan Városi Takarékpénztár	80.000	9.524	15.504
11.	Hatvani Népbank	173.000	47.000	25.110
12.	Hatvan Vidéki Takarékpénztár	160.000	55.000	33.237
13.	Pásztói Takarékpénztár	100.000	18.400	11.071

A pénzintézet neve		alaptőke	évi nyereség	részvény utáni osztalék
1.	Heves Megyei Takarékpénztár	800.000	160.350	120
2.	Heves Megyei Agrártakarékpénztár	1.200.000	150.000	30
3.	Egri Takarékpénztár	250.000	52.503	12
4.	Heves Megyei Hitelbank	200.000	30.289	14
5.	Heves Megyei Népbank	250.000	35.129	13
6.	Heves Megyei Általános Bank	400.000	-	-
7.	Gyöngyösi Bank RT	1.000.000	131.065	22
8.	Gyöngyösi Takaréék és Hitelintézet	340.000	114.035	42
9.	Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület	1.000.000	139.101	50
10.	Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank	200.000	107.036	75
11.	Magyar Hitelbank (Gyöngyös)	400.000	77.687	30
12.	Gyöngyösi Forgalmi Bank	100.000	51.685	5
13.	Gyöngyösi Népbank	800.000	123.143	12
14.	Mátra Bank	400.000	40.955	14
15.	Agrár Bank	500.000	24.016	8
16.	Hatvan Városi Takarékpénztár	500.000	-	-
17.	Gazdasági Bank	100.000	24.730	10
18.	Hatvani Népbank	400.000	39.943	12
19.	Hatvan-Vidéki Takarékpénztár	300.000	45.227	9
20.	Hatvani Munkáshitel	20.000	695	-
21.	Pásztói Takarékpénztár	200.000	35.309	7
22.	Heves Város és Vidéke Takarékpénztár	300.000	55.148	25
23.	Hevesi Népbank	100.000	17.127	8
24.	Tiszafüredi Takarékpénztár	200.000	41.354	10
25.	Tiszavidéki Bank	100.000	10.049	5
26.	Tiszanánai Takarékpénztár	110.000	3.114	-
27.	Pétervásárai Takarékpénztár	100.000	10.203	6
28.	Füzesabony és Vidéke Takarékpénztár	200.000	16.532	12

A 100.000 Korona fölötti évi nyereséget már egész sor pénzüintézet eléri, de az egy részvényre jutó osztalék tekintetében nem is mérhető a többi a Heves Megyei Takarékpénztárhoz. Még a második legnyereségesebben működő Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank is csak 75 K-t fizet egy részvény után.

A másik feltűnő jelenség, hogy Gyöngyös tovább növeli vezető pozícióját a pénzüintézet-alapítások ütemét tekintve. 1912-ben már 10 pénzüintézet működik, míg Egerben csak 5, Hatvanban pedig 4.

Az első világháború előtti évtized további új jelensége a pénzüintézetek életében a részvénytársasági forma kizárólagossá válása, valamint ezzel is összefüggésben az alaptőkék rendkívül magas értéke. Nem ritka az 1.000.000 K feletti alaptőke. Az új alapítások már eleve ilyen magas alaptőkékkel indulnak, de a korábbi hitelintézetek is óriási mértékben felemelik alaptőkéjüket, így a Heves megyei Takarékpénztár, a megye első pénzüintézete 40.000 Ft-ról 1912-re 800.000 K-ra.²⁸

A községi hitelszövetkezetek is egyre-másra alakulnak a megye szinte minden részén, de Gyöngyös környéke e tekintetben is élen jár: Domszló, Ecséd, Gyöngyöshalász, Gyöngyöspata, Gyöngyös--Visonta, Csány, Nagyréde, Verpelét, Visonta hitelszövetkezetei a megye 19 hitelszövetkezetének közel 50 %-át teszi ki már 1902-ben.²⁹ Ha e zömében községekben alakuló hitelszövetkezetek nyeresége nem is mérhető a városi nagy takarékpénztárak évi jövedelméhez, néhány hitelszövetkezet 1000--1500 K-ás bevételt könyvelhetett el, fontos továbbá, hogy taglétszámuk is elég magas volt, tehát a falusi kistőkét mindinkább hatáskörükbe vonták.

A megyei pénzüintézetek tevékenységének sajátos vonásai

Pénzintézetek váltó és jelzálogforgalma 1903–1911-ben³⁰

Koronában

Pénzintézet neve	Betétek összege		Váltókölcsönök összege		Jelzálog kölcsönök összege		Folyószámla kölcsön		Értékpapír üzlet	
	1903	1911	1903	1911	1903	1911	1903	1911	1903	1911
Heves megyei Agrár Takarékpénztár	1367665	3527602	6393419	5617175	850465	4710097	-	-	-	-
Egri Takarékpénztár	1840724	2285918	3142890	1289517	1107145	1206694	-	-	-	-
Heves megyei Takarékpénztár	5934968	10283575	4451777	3460143	2509964	6437943	764279	-	24882	-
Gyöngyösi Bank Rt	2106102	4173511	2004604	4184413	414308	1391492	377239	-	58509	-
Gyöngyösi Takarékos és Hitelintézet	2024628	3331430	5436015	4044435	551632	847381	8380590	-	-	-

A fenti táblázat is bizonyítja, hogy a megye hitelintézetei a dualizmus időszakában alapvetően váltóleszámítolással és jelzálogkölcson-ügylettel foglalkoztak. E két terület mindössze a folyószáma -- illetve az értékpapír --üzlettel gyarapodott az 1900-as évek elejétől, de csak néhány pénzüintézet foglalkozott a fenti két új üzletággal, s ennek forgalmi értéke is elenyésző volt.

A váltókölcsonök és a jelzálogkölcsonök arányát vizsgálva az öt nagy bank mérlegadatai alapján, az a megállapítás kívánkozik, hogy ahány pénzüintézet, annyi változat. Öt pénzüintézetből négyben csökkent a váltókölcsonök összege 1903--11 között, egyben viszont több mint duplájára növekedett, kétfőben alig valamit emelkedett. Az is szembetűnő, hogy a váltókölcsonök összege sokszorososa a jelzálogkölcsonöknek mind 1903-ban, mind 1911-ben. De ez az arány 1911-ben jelentősen csökkent 1903-hoz képest, sőt a Heves megyei Takarékpénztár mintegy megháromszorozta jelzálogkölcson-állományát, s a váltókölcson itt csak fele a jelzálog összegnek. Ez az egy eset azonban természetesen nem változtat azon a tényen, hogy Heves megye pénzüintézeteire semmiképpen nem jellemző az agrárcentrikusság. Még az egy, neve után ítélve agrárhitel nyújtására alakult Heves megyei Agrár Takarékpénztár sem elsősorban jelzálogkölcson nyújtással foglalkozott, hiszen összforgalmának még 1911-ben is csak 40 %-át tette ki a jelzáloghitel.

Ennek ellenére Heves megye, igaz, hogy 1884-es kimutatás áll csak rendelkezésre, de a jelzálogkölcsonnel (a terület arányához viszonyítva) közepesen megterhelt megyék közé tartozott, hiszen a 100 és 2.000 Ft/km² szélső értékek között az 1.000 Ft/km² kategóriájába tartozott. Tehát a hitelintézetek viszonylag jelentéktelenebb jelzálogüzlete lényegében kielégítette a közepes igényeket.

A megyei hitelintézetek tőkét összefogó szerepét, annak mértékét jól érzékelteti az egy betéti könyvre eső átlagos forintösszeg. E szerint Heves megye 1884-ben a 7. helyen áll a megyék sorrendjében 841 Ft-os átlaggal. Beszterce vármegye 1.308 Ft-al az első.³¹ Az egy lakosra eső forint összeg 10 év múlva, 1894-ben 28 Ft, míg az országos átlag 44 Ft³². Vagyis az egy betétkönyvre eső összeg tekintetében előkelőbb helyet foglal el a megye mint az egy főre eső összeget tekintve.

A hitelintézetek szerepe a megye iparának fejlődésében

Már az első megyei pénzüintézet, a Heves Megyei Takarékpénztár is gyümölcsöztette úgy tőkéjét, hogy bekapcsolódott alakuló vagy alakulóban lévő ipari vállalkozásokba. Nem mint alapító, illetve kezdeményező, hanem mint részvényvásárló. Igaz arra is találunk példát, hogy maga a pénzüintézet,

jelesen a Heves Megyei Takarékpénztár és elnöke Babics István lép fel szervezőként amikor felvetődik egy Eger vagy Dormánd vidékén alapítandó gőzmalom részvénytársaság gondolata.³³ Közvetve a megyei ipar fejlődésének ügyét támogatja a Heves Megyei Takarékpénztár 1863-ban is, amikor jövedelméből 200 Ft-ot felajánl az akkor tervezett pest--miskolci vasút előmunkálataira.³⁴

A részvényvásárlások mellett természetesen elsősorban hitelek révén tehették a legtöbbet a megye iparának előmozdításáért. Tőkéjüket biztos helyre akarták elhelyezni, ezért támogatták az 1860--70-es években még virágzó, a város tulajdonát képező, s attól Schwartz István által bérelt gőzmalmot. Ez a hitelezés azonban nem gyümölcsözött igazán, mert 1883-ban csődbejutott a gőzmalom, s a helybeli három pénztintézet mint főhitelezők, hiába próbáltak az 1887-es árverésen 116.000 Ft-ig licitálni -- kb. követelésük is ennyi lehetett --, a gőzmalmot nem sikerült megvásárolniok.³⁵

Az 1890-es évek iparvállalatai is élvezik a pénztintézetek támogatását. 1893-ban az alakulóban lévő bútortársasági gyár részvényeiből a Heves Megyei Takarékpénztár 50, az Egri Kereskedelmi és Ipar Hitelintézet 30 részvényt jegyzett,³⁶ hogy a részvénytársaság igazgató tanácsában ülő megbízottja képviselje a két pénztintézet érdekeit kölcsönnyújtások stb. esetében.

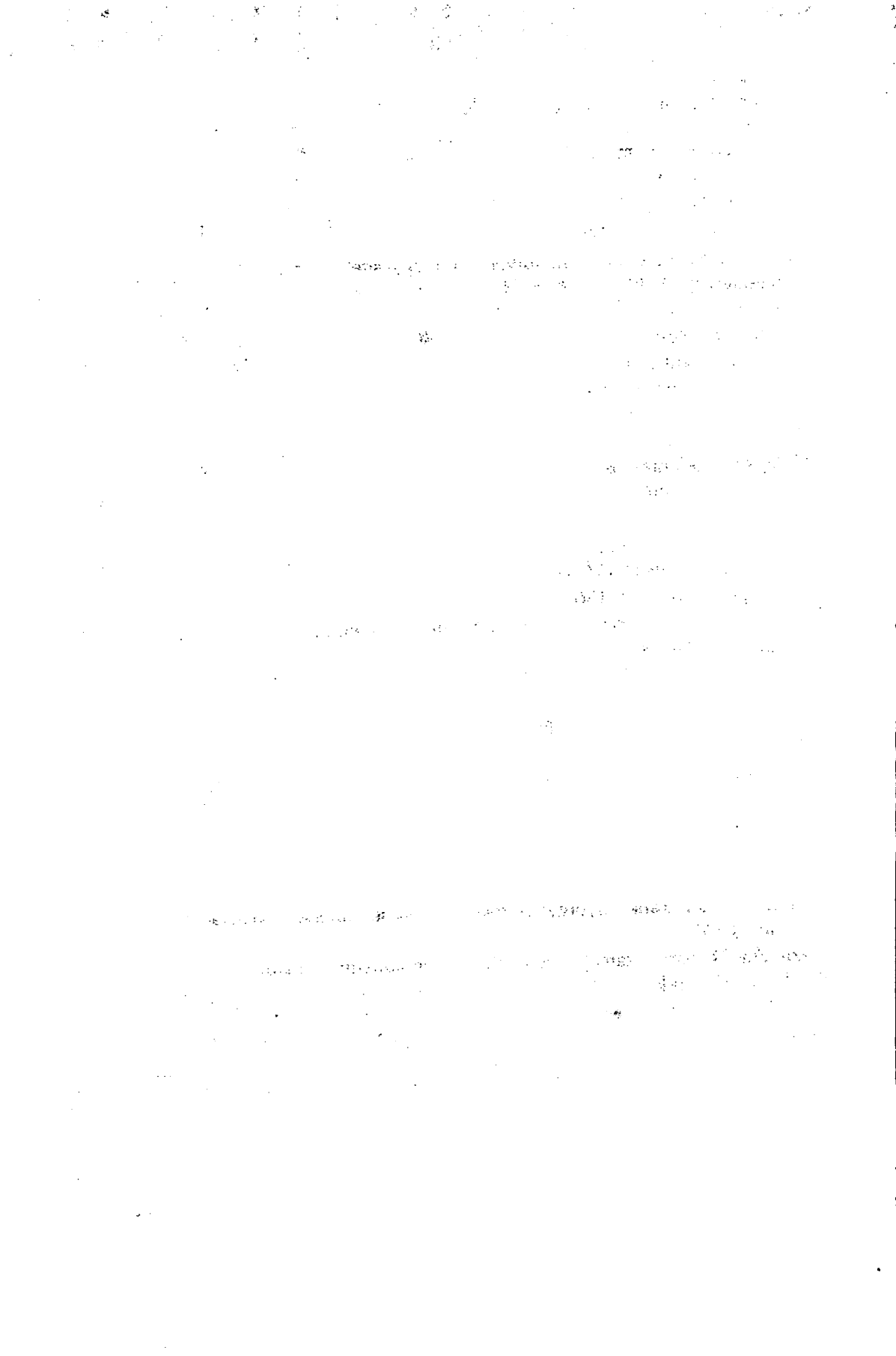
JEGYZETEK

1. "Regulativ über die Bildung, Errichtung und Überwachen der Sparkassen" -- közli: Jirkovsky Sándor: Takarékpénztáraink és a Regulatívum. Tébe Könyvtár. Bp., 95. sz. 33. l.
2. Jirkovsky Sándor: i.m. 29. l.
3. Magyarország története 1848--1890. I. köt. Bp., 1979. 552. l.
4. Szederkényi Nándor: A Heves megyei Takarékpénztár ötven éves működésének története (1846--1896). Eger, 1896. 3. l.
5. Szederkényi: i.m. 5. l.
6. Szederkényi: i.m. l. l.
7. Szederkényi: i.m. 16. l.
8. Szederkényi: i.m. 47. l.
9. Szederkényi: i.m. 49. l.
10. Eger 1864. 39. sz.
11. Vargha Gyula: Magyarország pénztintézetei. Bp., 1885. 100. l.
12. Ethei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története

13. Eger 1865. 23. sz.
14. Vargha Gyula: i.m. 90. l.
15. Eger 1873. 14. sz.
16. Eger 1874. 21., 33. sz.
17. Szederkényi: i.m. 58. l.
18. Eger 1876. 16. sz.
19. Vargha Gyula: i.m. 127. l.
20. Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesített vármegyéek alispánjának jelentése az 1888. évi közzgazdasági viszonyokról. (Továbbiakban: Alispáni Jelentés.)
21. Alispáni Jelentés 1903.
22. Vargha Gyula: i.m. 119. l.
23. Alispáni Jelentés 1903.
24. Eger 1877. 33. sz.
25. Vargha Gyula: i.m. 120. l.
26. Alispáni Jelentés 1897.
27. Alispáni Jelentés 1902.
28. Alispáni Jelentés 1912.
29. Alispáni Jelentés 1902.
30. Alispáni Jelentés 1903. 1911.
31. Vargha Gyula: i.m. 156. l.
32. Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek Bp., 1896. 150. l.
33. Eger 1867. 48. sz.
34. Szederkényi: i.m. 49. l.
35. Eger 1887. 4. sz.
36. Heves vármegyei Hírlap 1893. 7. sz.

IRODALOM

- Berend T. Iván--Ránki György: A tőkés gazdaság története Magyarországon Bp., 1978.
- Jirkovszky Sándor: Takarékpénztáraink és a regulatívum. Budapest
- Szederkényi Nándor: A Heves Megyei Takarékpénztár 50 éves működésének története. (1846--96) Eger, 1896.
- Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Bp., 1896.
- Vargha Gyula: Magyarország pénzüintézetei. Bp., 1885.

A VITÉZI REND

ABSTRACT: *(Dir Organisation "Vitézi Rend)"*Die Studie behandelt die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Voraussetzungen für die Gründung des Vitézi Bundes (Degenstand) und die Gesetze und Anordnungen, die die Rolle der Organisation bestimmten. Bei seiner Analyse benutzte der Verfasser die entsprechende Fachliteratur sowie einige ausgewählte Tageszeitungen. Die Studie beschäftigt sich auch mit den Merkmalen und der Satzung der Vitézi-Rend. Dieser Arbeit kommt umso grössere Bedeutung zu, als über dieses Thema bisher keine umfassende Monographie erschienen ist.

Ismeretes Magyarország katasztrofális helyzete az első világháború befejezése után. A trianoni dekrétum megpecsételte az ország sorsát. Az elszakított területekről az anyaországba menekülők tömegei, a forradalmak tapasztalatai, a parasztság mindig kielégítetlen földéhsége, a háborúból hazatérő leszerelt katonák haditetteinek elismerése mind-mind a megoldások keresését sürgették. A revíziós külpolitikához, a belpolitikai stabilitás megteremtéséhez olyan rendszerhű társadalmi réteg szükségeltetett, amely a tehetős polgári életformát reprezentálta.

Ezen paraszti-polgári réteg megteremtésének szándéka hívta életre a Vitézi Rendet (VR). A VR alapját a 6650/1920. sz. miniszterelnöki rendelet teremtette meg. Ez intézkedett a vitézi telek adományozásáról és a Vitézi Szék (VSZ), mint felügyeletet gyakorló szerv létrehozásáról. 6650/1920. sz.: M.E. rendelet a vitézi telekről:

1. § A magyar állam védelmében kitűnt fedhetetlen honfiak részére a haza el nem múltó hálája jeléül ingatlanok adományozhatók akképpen, hogy az adományozott ingatlanhoz meghatározott közszolgálatok teljesítésének kötelezettsége fűződik és ez ingatlan a jelen rendeletben meghatározott szükséges jogi minőséget nyert. Az ilyen ingatlan neve: vitézitelek. A vitéziteleknek ezt a minőségét az adománylevél alapján a telekkönyvbe is be kell jegyezni. Vitézitelket adományozhat az államfő azokból az ingat-

lanokból amelyeket magánszemélyek, köz vagy magántestületek e végből felajánlanak vagy amelyek erre a célra egyébként rendelkezésre állnak. A tulajdonos a saját kizárólagos tulajdonából alapíthat akár maga, akár lezármazottja részére vitézitelket. Az eljárás megindításához a VSz előzetes engedélye szükséges. Az ilyen vitézitelek -- alapítás akkor érvényes ha azt az államfő megerősíti.

A vitézitelek tehát egyrészt adományozás, másrészt alapítás útján keletkezett.

10. § A vitézitelkek, valamint azok tulajdonosai feletti és a felügyelet gyakorlására, a köteles közszolgálatok irányítására és számonkérésére, a fegyelem, a hazafias érzés és az együvértartozás ápolására megfelelő szervezetet kell létesíteni. A szervezet élén áll a VSz elnöke. Az elnök megválasztásáig az elnöki tennivalókat az államfő megbízottja látja el. A vitéziszék tagjai:

-- miniszterelnök, belügyminiszter, földművelésügyi miniszter, honvédelmi miniszter, igazságügyi miniszter, egy-egy képviselője.

-- Magyar Földintézetek Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója.

-- Az államfő által kinevezett nyolc tag.¹

A magyar királyi igazságügyminiszter 1920. évi 46000. sz. rendeletében határozta meg a 6650/1920. M.E. sz. rendelet végrehajtásához szükséges részletes szabályokat. Ezek szerint az ingatlanok felajánlását a VSz-nél vagy bármely közhatóságnál kellett bejelenteni, ahonnan a legrövidebb időn belül továbbítani kellett a VSz-hez. (Budapest, I., Vár, Kormányzóság.) Az adományozás céljára felajánlott ingatlant a felajánlás feljegyzésének telekkönyvi foganatosítása végett a községenként nyitandó új telekkönyvi betétbe tehermentesen át kellett jegyezni.²

Az 1920. évi 36. tc. is közérdekű földbirtokpolitikai célnak nyilvánította az Arany vagy Ezüst Vitézségi Éremmel kitüntetett földművelők, földműves hadirokkantak, a munkaképes földműves hadiözvegyek és felnőtt földműves hadiárva földhözjuttatását, amely családonként 600 négyszögöl házhely és legföljebb három katasztrális hold törpebirtok lehetett. E törvény biztosította, hogy az állam az ingatlant közérdekből megváltás útján is megszerezhesse, amennyiben szabadkézből, árverésen, elővásárlás jogán nem tudta biztosítani.³

A vitézi telek hitbizományi jellegű volt azzal a különbséggel, hogy a birtokot nem az elsőszülött, hanem az örökölte, aki egyéniségével biztosítékot nyújtott arra, hogy a vitézitelekhez fűződő közszolgálatot teljesíteni tudja. Amennyiben az örökhagyónak a vitézitelek átvételére alkalmas fiúivadéka nem volt, vagy a vitézitelket nem igényelte, az örökhagyó a vitézitelekre végrendelettel örökösül kijelölhette női lezármazottjának a vitézitelek átvételére alkalmas férjét vagy leendő férjét is. Ha a házasság felbomlott, akkor a vitézitelek a leány házasságából származó fiúra szállt át. A végrendeletet a kormányzó erősítette

meg. A végrendelettel biztosítani akarták, hogy a vitézitelek a megadományozott nevével és a leszármazottal állandó összefüggésben maradjon. Az eskü letétele után köteles volt:

1. teljes tudásával résztvenni -- az illetékes hatóságok irányításával -- a munkás és parasztmozgalmak felszámolásában,
2. lázadás, sztrájk stb. alkalmával az államrendészet mellett karhatalmi szolgálatot ellátni,
3. az előjáróik által szervezett megbeszéléseken, oktatáson, szemlén vagy gyakorlaton résztvenni,
4. gondoskodni a vitézitelek korszerű, jó megműveléséről.¹⁴

A hatalom a vitézitelek adományozásával az utódokat apáik erényeinek ápolására kötelezte. Tulajdonosa a VSz oltalma alatt állt, bármikor anyagi vagy erkölcsi támogatásra szorult a VSz támogatásán túl a többi vitéz segítségére is számíthatott.

A jó gazdálkodás elősegítése érdekében a VSz pénz és gazdasági felszerelés gyűjtési akciót szervezett. 1922. októberében létrehozták a Vitézek Mezőgazdasági Szövetkezetét.

A magyar királyi honvédelmi miniszter méltányolva a VR tagjainak háborús érdemeit, 1925-ben elrendelte a teljes vitézek lóval való ellátását, amelynek értelmében 20 kh holdig 2 db, minden további 40 kh után további 2-2 db lovat kaphattak kedvezményesen. E rendelet 1930-ban azzal egészült ki, hogy a honvédségi szolgálatra alkalmatlan lovakat a vegyes dandár területén lévő vármegyei VSz-nek becsült áron történő megvásárlására ajánlották fel. Méltányolást érdemlő esetekben az OVSZ hozzájárult a vitéziteleknek öt-hat évre történő bérbeadásához. Ezzel is elő kívánta segíteni a vitézi családok gazdasági helyzetének megalapozását. Előírta, hogy a teljes bérhozamot hasznos beruházási célokra kell fordítani mindaddig, amíg a telek a megfelelő gazdálkodáshoz szükséges felszereléssel nem rendelkezik. E rendelet értelmében a vitéziteleket csak úgy lehetett bérbe adni, hogy a bérösszeg legalább az évi járadékot fedezze. A három évnél nem hosszabb időre szóló bérszerződést az illetékes Törzsszék, az ezen túlit az OVSz hagyta jóvá.

A teletulajdonosok körét folyamatosan bővítették. Horthy felhívással fordult az ország földbirtokosaihoz, hogy birtokaikból vitézitelek céljára ajánljanak fel földterületet. A felhívás eredményeként 1925. december 31-ig 10.953 katasztrális hold felajánlás történt.

Az egi káptalan például 500 katasztrális holdat ajánlott fel. Ebből Hevesaranyos, Egerszalók, Mezőtárkány, Poroszló, Tarnaszentmiklós, Nagyiván tizenöt-tizenöt kh-t kapott. Az egi érsek 100 kh földdel támogatta a kitűzött célt. Füzesabonyi, pusztaszikszói, maklári, kerecsendi, kápolnai birtokából húsz-húsz kh-at adományozott. Eger város pedig -- földbirtoka nem lévén -- pénz-

adományt ajánlott fel.⁵ A földfelajánlás országos méreteket öltött, országossá válását mutatja, hogy Karcag városa 100 kh-t, Sopron 161 kh-t, Miskolc 15 kh-t juttatott.

Amennyiben a kormányzó a vitézitelek céljára felajánlott földet elfogadta, a Budapesti Közlönyben tették közzé. Az adományozás jelentőségét növelte, hogy a napi sajtón túl a Budapesti Közlönyben is közölték, hogy a kormányzó kiknek juttatott vitézitelkeket.⁶

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1925. december 3-ig 28.242 kh földet juttatott vitézitelek céljára. Eddig az időpontig az összes telkes vitézek száma 1.329 fő volt, ebből 84,2 % gazdálkodó, 15,8 % más foglalkozású.⁷

A vitézitelkeket elsősorban parasztszármazású, legénységi állományú hősöknek adományozták. Ez a megbízható kisbirtokos réteg lett a rendszer egyik, nem elhanyagolható bázisa. Ide tartozott az ellenforradalmi érdemeikért vitézitelkekkel jutalmazottak széles köre is. A kormányzat a vitézek földhözjuttatását a földreform kiegészítéseként kezelte. Ennek a több irányba meginduló földreformnak az lesz az eredménye -- mondták --, hogy a nagybirtok elaprózódási folyamata lassan megindul.⁸ Így került be az 1920. XXXVI. törvénybe a vitézitelek létesítése 77. paragrafusként.

Az adományozás vontatottsága a nemzetgyűlés ülésein sokszor képezte vita és interpelláció tárgyát. Példaként említem, hogy Hornyánszky Zoltán Friedrich párti képviselő a nemzetgyűlés 1921. december 21-i ülésén felekezeti oldalról vetette fel a vitézitelek odaítélésének problémáját. Tudomása szerint ötszáz juttatott telekből négy százalék protestáns, százalék katolikus személy kapott. Gr. Bethlen István válasza rövid volt: százötvennégy vitéz kapott telket, ebből 69 fő katolikus.⁹ Az 1922. január 12-i ülésen szóba került, hogy a jelentkezésnél vallási állapotra utalás is megtalálható, ami nem szolgálja a felekezeti békét. Elhangzott, hogy azok kapták meg a vitézitelkeket akiknek jó protektoruk volt. Kifogásolták, hogy a végrehajtás lassúsága, hibái rontják a falu hangulatát.¹⁰ Gömbös Gyula 1928-ban a törvény kiterjesztését javasolta minden frontharcosra, azokra is akik nem rendelkeztek kitüntetéssel, hiszen ők is hősök. Az országban 8500 vitéz van -- mondja --, eddig csak 2647 fő kapott telket, részben ingyenesen felajánlott földekből 11.400 kh-t, az Országos Földbirtokrendező Bíróság által megítélt járadékföldekből, hosszú lejáratú bérföldekből 58.242 kh-t. Így közel 6000 vitéz marad telek nélkül. A VR viszont úgy lett szervezve, hogy a tagság földdel jár. A kielégítetlen igények csak az elégedetlenséget fogják növelni.¹¹

Országos véleményt fejeznek ki Török Sándor egri földműves szavai: "Mi lesz a sorsuk az igaz magyaroknak akik szintén ott harcoltak, akik csak II. osztályú Ezüst vagy Bronz Vitézségi Érmét kaptak; Melyik nemzetnél vetik hátra ennyire a halálmegvetéssel szerzett kisebb kitüntetések tekintélyét?"¹²

Vitéz Sike János tarnabodi születésű lakos, Krisztián Imre egységes párti nemzetgyűlési képviselőhöz fordult panaszával 1927. december 3-án. 1924. június 15-én avatták vitézzé, de telket a levél megírásának időpontjáig nem kapott.¹³ Fábrián Béla nemzetgyűlési képviselő azt kifogásolta, hogy a bronzérmeseket, a Károly Csapatkereszttel kitüntetetteket felvették a VR-be, pedig nem a fronton, a csatákban, hanem polgártársaikkal szemben vitézkedtek -- a Lipót Renddel kitüntetetteket, akik a harctéren voltak, nem.¹⁴

A legtöbb vita a nemzetgyűlésben a törvény kiterjesztésének mértéke és az érempótlék folyósítása körül alakult ki. A Vitézségi Érem tulajdonosai ugyanis érempótdíjban részesültek minden hó 1-én. A képviselők, Szinnyei Merse Jenő, Szilágyi Lajos, Gömbös Gyula hangsúlyozták, hogy a pótdíj nem segély, hanem a haditettekre való emlékezés. Rendezése az állam számára presztízskérdés kell, hogy legyen.¹⁵ A korábban említett Vitéz Sike János Krisztián Imre képviselőhöz írt levelében az érempótlék elmaradását is panaszolta. A vitézi címnek a jelentőségét hangsúlyozta a kormányzat az avatás rendkívüli ünnepélyességével is. Az első vitézzéavatás 1921. május 21-én volt a Zeneakadémia nagytermében. Akkor mutatták be megzenésítve a Védőligák Szövetségének pályanyertes Híszek egy Istenben c. imáját is. Augusztus 21-én újabb 200 vitézt avatott fel Horthy Miklós. A kormányzó egy szablyával vállon érintette az előtte térdelő vitézeket, közben kiosztották a VR jelvényeit. Ezt követően hűségesküt tettek a VSz főkapitányának, Horthy Miklósnak.¹⁶ 1925. december 31-ig a vitézzé avatottak száma 6084 fő, ebből 1291 tiszti, 4793 legénységi állományú volt.¹⁷ A számok arról tanúskodnak, hogy a jelentkezések elbírálása a későbbiekben jelentősen felgyorsult.¹⁸

A VR legfőbb szerve a VSz egyre meghatározóbb szerepet töltött be a politikában és a közéletben.

A VSz szervei -- amelyek egyben az alá-fölé rendeltséget is mutatják -- a következők voltak:

1. A vitézek főkapitánya egyben az OVSz elnöke Vitéz Nagybányai Horthy Miklós, helyettese Vitéz Tiszabői Hellebronth Gusztáv nyugalmazott tüzértábornok.
2. Az Országos Vitézi Szék (OVSz)
 - a./ vezetője az ügyvezető vitézi törzskapitány Vitéz Igmándy Hegyessy Géza magyar királyi testőrezredes
 - b./ Vitézi Rend Főszéktartósága vezetője Vitéz Galánthay István magyar királyi ezredes
3. Vitézi Törzsszékek
4. Vármegyei Vitézi Szék
5. Vitézek Járási Hadnagyai
6. Vitézek Őrmesterei

A vitézek főkapitányát és helyettesét az OVSz tagjai választották maguk közül, megbízás egy életre szült. Az OVSz volt a legfőbb irányító, ellenőrző és döntésre jogosult eljáró szerv. Elnöke Horthy Miklós.

Tagjai:

1. a miniszterelnök, a belügyminiszter, a földművelésügyi miniszter, a honvédelmi és igazságügyi miniszter egy-egy képviselője (miniszteri tanácsosok), az Országos Földbirtokrendező Bíróság másodelnöke által képviseltette magát.
2. az államfő által kinevezett, a vitézi törzsszékek élén álló nyolc vitézi törzskapitány,
3. a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója.

Ha valamelyik törzskapitány tisztsége elhalálozás vagy lemondás folytán megüresedett, a középbirtok elnyerésére jogosult vitézek közül az OVSz által szótöbbséggel javasolt három személy közül a vitézek főkapitánya nevezett ki új törzskapitányt. A miniszterek képviselőjét az államfő erősítette meg és tisztségük csak akkor szűnt meg, ha a közszolgálatból kiléptek vagy lemondásukat az államfő elfogadta. Az OVSz jogkörét az időszakonként összehívott teljes ülésen gyakorolta. Ezen szavazati jog nélkül vehetett részt az államfő kabinetirodájának és a pénzügyminiszternek a képviselője. A tanácskozás jegyzőkönyvének vezetését a mindenkori főszéktartó látta el. Az ügyvezető vitézi törzskapitányt -- a VSz főkapitánya nevezte ki azon személyek közül akik a törzskapitányok bizalmát bírták. Feladatai közé tartozott az OVSz és a törzskapitányi értekezlet határozatainak végrehajtása és a vitézi szervek működésének ellenőrzése. Az OVSz határozatainak végrehajtó szerve a Vitézi Rend Főszéktartósága (VRF) volt a különböző feladatot ellátó osztályaival. A VR főszéktartója -- kezében összpontosult a Főszéktartóság irányítása, ügymenetének vezetése. Ő volt az OVSz illetve az ügyvezető vitézi törzskapitány határozatainak, utasításainak végrehajtója, és a közigazgatási ügyek legfőbb irányítója. Az OVSz nevezte ki.

A Főszéktartóságon kilenc osztály működött

- I. osztály: az elvi, szervezeti, személyi, közigazgatási ügyekkel foglalkozott.
- II. osztály: hatáskörébe a vitézitelekkel kapcsolatos ügyek tartoztak.
- III. osztály: a tisztii állományú vitézek személyi ügyeit intézte,
- IV. osztály: a legénységi állományú vitézek személyi ügyeit.
- V. osztály: feladata a nemzetvédelem, propaganda, könyvtár, múzeum, sajtó-, kulturális ügyek.
- VI. osztályhoz tartoztak a gazdasági, közigazgatási és költségvetési ügyek.
- VII. osztály: vitézek személyi- és teleknyilvántartása

VIII. osztály: a VR vagyonának, pénzügyeinek kezelése.

IX. osztály: a VR és vitézek mezőgazdasági ügyeit intézte, valamint ide tartozott a vitézek gazdaképző iskolája és a segédhivatal.

Az országban nyolc VTSz szerveződött élükön a vitézi törzskapitányokkal és a mellérendelt vitézi törzsszéktartókkal. Egy-egy VTSz-hez három-négy vármegyei VSz, illetve törvényhatósági jogú szabad királyi város tartozott.

Minden vármegye területén működött egy Vármegyei Vitézi Szék (VVSz), élén a vármegyei vitézi székkapitánnyal, akit az illetékes törzskapitány javaslatára az OVSz nevezett ki. hatásköre kiterjedt a megye területén levő törvényhatósági joggal felruházott városokra is. Munkájában a vármegyei vitézi széktartó és a nemzetvédelmi tiszt segítette. A VVSz tagjai voltak; főispán, alispán, törvényhatósági jogú és szabad királyi városok polgármesterei, a vármegyei gazdasági egyesület elnöke, vármegyei csendőrparancsnok, a vármegyei népgondozó kirendeltség vezetője, a vármegye területén élő tiszt telkes vitézek, vitézi járási hadnagyok, a vitézek megyei ügyészei, valamint a vármegyei mezőgazdasági bizottság elnöke.

A VSz rendeleteit és saját utasításait a járási vitézi hadnagyok és vitézi őrmesterek útján hajtotta végre. A vitézek járási hadnagya minden járásban és a nagyobb városokban lakó vitézi családokat tartotta össze. Parancsnoka, családfeje volt a járás területén élő minden legénységi állományú vitéznek. A vitézek őrmestere a kisebb körzetekben (szomszédos falvak, körjegyzőségek) élő vitézi csapatokat irányították. A feladat ellátására a vármegyei székkapitány előterjesztése alapján a területileg illetékes törzskapitánytól kapott megbízást.¹⁹

A VR-be felvételt nyerhetett minden magyar állampolgár aki a világháborúban vitézségével, hősiességével kitűnt, aki példaképpül szolgálhat a jelen- és utókornak. Azok is akik a forradalmak alatt nemzeti érzéseiket csorbíthatatlanul megőrizték. A VR-be való felvétel -- vitézzé avatás követelménye a tábornokoknál, törzstiszteknél a Lipót Rend Lovagkeresztje, főtiszteknél az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya, mindkét csoportnál a Tiszti Arany vagy Tiszti Ezüst Vitézségi Érem, illetve a legénységi állományban szerzett kitüntetés. Legénységi állományúaknál az Arany Vitézségi Érem, Ezüst (Nagyezüst) Vitézségi Érem I. osztálya, de elbíralták a II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel kitüntetettek kérvényét is. Kivételes esetben figyelembe vették ha valaki az elszakított területeken fejtett ki kimagasló hazafias tevékenységet, vagy ellenforradalmi tevékenységével (fegyveres harc) szerzett hazafias érdemeket. Tagjai lehettek a Vr-nek a hősi halottak árvái, ha elhalt apjuk a feltételeknek megfelelt. A felvételi kérelemhez csatolni kellett a katonai anyakönyvi lap és leszerelési igazolvány hiteles másolatát, ha a Nemzeti Hadseregben is szolgált, az elbocsájtási igazolvány hiteles másolatát, ha fogságban volt, a leszerelő táborparancsnokság által kiállított igazolvány hiteles másolatát. Mellé-

kelni kellett a folyamodó, szülei, felesége, gyermekei rovatolt keresztleveleit, házassági anyakönyvi kivonatát, előnevét, nemességét, nemesi fokozatait bizonyító BM-i igazolást. Nem magyar hangzású nevű folyamodónak két tanú által aláírt nyilatkozatot kellett adni, amelyben nevének magyarhangzású névre való megváltoztatását kéri. Ha a folyamodó a benyújtás és elintézés közti időben nősül, a menyasszony születési helyhatósági bizonyítványát, szüleinek anyakönyvi kivonatát is csatolni kellett. Ha a folyamodó elvált, úgy a bírói végzést és a házassági anyakönyvet is. Azok akik nem végeztek iskolát, kötelesek voltak igazolni, hogy tudnak írni, olvasni. Tartalmaznia kellett a felvételi kérelemnek a fegyvertény részletes leírását, megerősítve a harctéri parancsnok vagy szemtanúk által, a tanácsköztársaság alatti magatartásról hivatalos igazolást, tényleges tisztet, altiszteket, toborzott katonák büntetési jegyzőkönyvi kivonatát, orvosi bizonyítványt, amelyből megállapítható munkaképességének fokozata, valamint háborús kitüntetései hiteles másolatát. Ezen túl köteleznie kellett magát arra, hogy a vitézi telket az országban bárhol elfogadjja, maga műveli illetve kezeli, a kirendelt orvosi vizsgálatnak magát is családját alárendeli, a VR. szabályzatát és utasításait magára nézve kötelezően elismeri. A VR-be való felvételt a kormányzótól kellett kérni, benyújtani a községi, városi előjárósághoz kellett. Ők véleményezve továbbították a főispánhoz, aki véleményével kiegészítve továbbította a vármegyei VSz székkapitányának aki felterjesztette az OVSz-hez elbírálás végett. Az OVSz határozata ellen fellebbezésnek nem volt helye. Az OVSz a támogatott felvételi kérelmeket a miniszterelnökön keresztül terjesztette fel a kormányzóhoz.²⁰

A VR fegyelmi szabályzata a 6650/1920 ME rendelet 10. paragrafusa alapján került kiadásra. Hangsúlyozta a rendi fegyelmet, hogy tekintélyét társadalmi súlyának megfelelően építhesse, hivatását betölthesse.²¹

A rendi fegyelem megkövetelte minden tagjától katonai rendfokozatára, polgári és társadalmi állására való tekintet nélkül a vitézi esküvel fogadott kötelesek hűség teljesítését, a tántoríthatatlan hazafiasságot erkölcsös életvitelt, vitézhez illő magatartást minden körülmények között, és az előjáró vitézi szervekkel szembeni föltétlen engedelmességet. A fegyelem maradéktalan fenntartását a vitézi előjárók legfontosabb kötelességeként írták elő. Az előjárók feladataként határozták meg, hogy a beosztott vitézeket kötelességeikre oktassák, erkölcsileg neveljék és irányítsák, életmódjukat, kötelességeik teljesítését ellenőrzik, indokolt esetben a rendi fegyelem megsértőit fegyelmi úton felelősségre vonják. A fegyelmi büntetés dorgálás, vitézi jogok alól való felfüggesztés, a rendből való törlés volt. Tiszteket és hasonló állásúakat a vitézi jog gyakorlása alól felfüggeszteni vagy törölni csak előzetes bűnvádi vagy tisztii becsületügyi eljárás alapján lehetett.

A törzskapitány az állományába tartozó összes főtiszti és legénységi vitézzel szemben dorgálásra volt jogosult, míg a vármegyei székkapitányság ugyanezt a büntetést csak a legénységi állományú vitézekkel szemben gyakorolhatta.

Az OVSz az összes vitézekkel szemben a fegyelmi büntetések bármelyikét alkalmazhatta. A dorgálás fegyelmi büntetése hat hónaptól három évig történő időre szólt. A felfüggesztés ideje szintén hat hónaptól három évig terjedt, ezalatt a vitézi címet nem használhatta, vitézi jelvényét nem viselhette, vitézi gyűléseken nem vehetett részt, vitézi telket csak a felfüggesztés lejáta után kaphatott. Az OVSz a fegyelmi eljárás mellőzésével is felfüggeszthette a vitézi jogok gyakorlása alól mindazon vitézeket akik ellen bűnvádi eljárás volt folyamatban vagy vizsgálati fogságba helyezték. A felfüggesztett vitéz telkével kapcsolatban az OVSz külön intézkedett.

A VR-ből való törlésre akkor került sor, ha az illetőt hazaárulásért, aljas indokból vagy haszonszerzésből elkövetett bűncselekményért jogosan elítélték, aki tiszti rendfokozatát elvesztette, vagy arról becsületeljárás elkerülése miatt lemondott. A Törzsszékeknél és a Vármegyei Vitézi Székeknél egy-egy fegyelmi bizottság működött, előbbi a főtiszti, utóbbi a legénységi fegyelmi ügyekkel foglalkozott. Tagja volt az elnök, akit a törzskapitány illetve székkapitány esetenként jelölt ki. A széktartó a fegyelmi ügy előadója, egyúttal jegyzőkönyvvezetője volt. A négy tiszti, illetve legénységi vitézt három évre titkosan választották a vármegyei illetve a törzsszék állományába tartozó vitézek közül. A törzstisztek és tábornokek fegyelmi ügyeit az OVSz mellett külön tábornoeki fegyelmi bizottság intézte. Minden vitéznek kötelessége volt, hogy a vitézi magatartással és rendi fegyelemmel összeegyeztethetetlen eseteket a legközelebbi vármegyei vitézi székkapitánynak jelentse. A fegyelmi bizottságnak nem lehetett tagja aki ellen fegyelmi eljárás volt folyamatban, aki a vádlottal rokonságban volt, aki az ügyben nem lehetett elfogulatlan. A fegyelmi bizottságok a felfüggesztési vagy törlési javaslatukat szolgálati úton az OVSz-hez voltak kötelesek felterjeszteni, ahol nyílt szavazással és szótöbbséggel döntöttek a fegyelmi ügyben, amely ellen nem volt helye fellebbezésnek. Határozatáról értesítette az illetékes közigazgatási hatóságot, bűnvádi eljárás esetén az illetékes bíróságot, és megjelentette a Budapesti valamint a Vitézi Közlönyben is. Ha a fenyített vitéz úgy érezte, hogy vele igazságtalanság történt írásban kérhette az OVSz-től fegyelmi ügyének újra felvételét a határozat keltétől számított három éven belül -- ez esetben csatolnia kellett bizonyítékait is.²²

Láthatjuk, a VR tagjainak életét igen kemény és szerteágazó szabályok határozták meg. Ennek ellenpólusaként ők és családtagjaik jelentős kedvezményekben, előnyökben részesültek. Budapest polgármestere 1928. április 26-án kelt 80.336/1928. sz. rendeletével intézkedett, hogy a fővárosnál állásüresedés

esetén egyenlő rátermettség mellett a VR tagjait részesítsék előnyben.²³ Az 1931. évi III. tc. 20. paragrafus a tagoknak már az egész ország területén elsőbbséget biztosított, egyenlő feltételek mellett, a polgári állásokban való elhelyezkedéseknél.

A Budapesti Közlönyben megjelenő Közszállítási Szabályzat 29. paragrafusának 5. pontja 6 %-os kedvezményt biztosított a szakmába vágó kisipari szállítások körére.²⁴

A magyar királyi népjóléti és munkaügyi miniszter az 1930. március 19-én kelt 1938/X. 1930. rendeletével megengedte, hogy a vitézek, feleségeik és gyermekeik a honvéd- és közrendészeti kórházba felvétessenek napi 3 pengő/fő költségtérítéssel.²⁵

Ugyancsak a népjóléti miniszter engedélyezte a vitézek és családtagjaik számára a honvéd- és közrendészeti fogászati ambullancián történő kezelést.²⁶

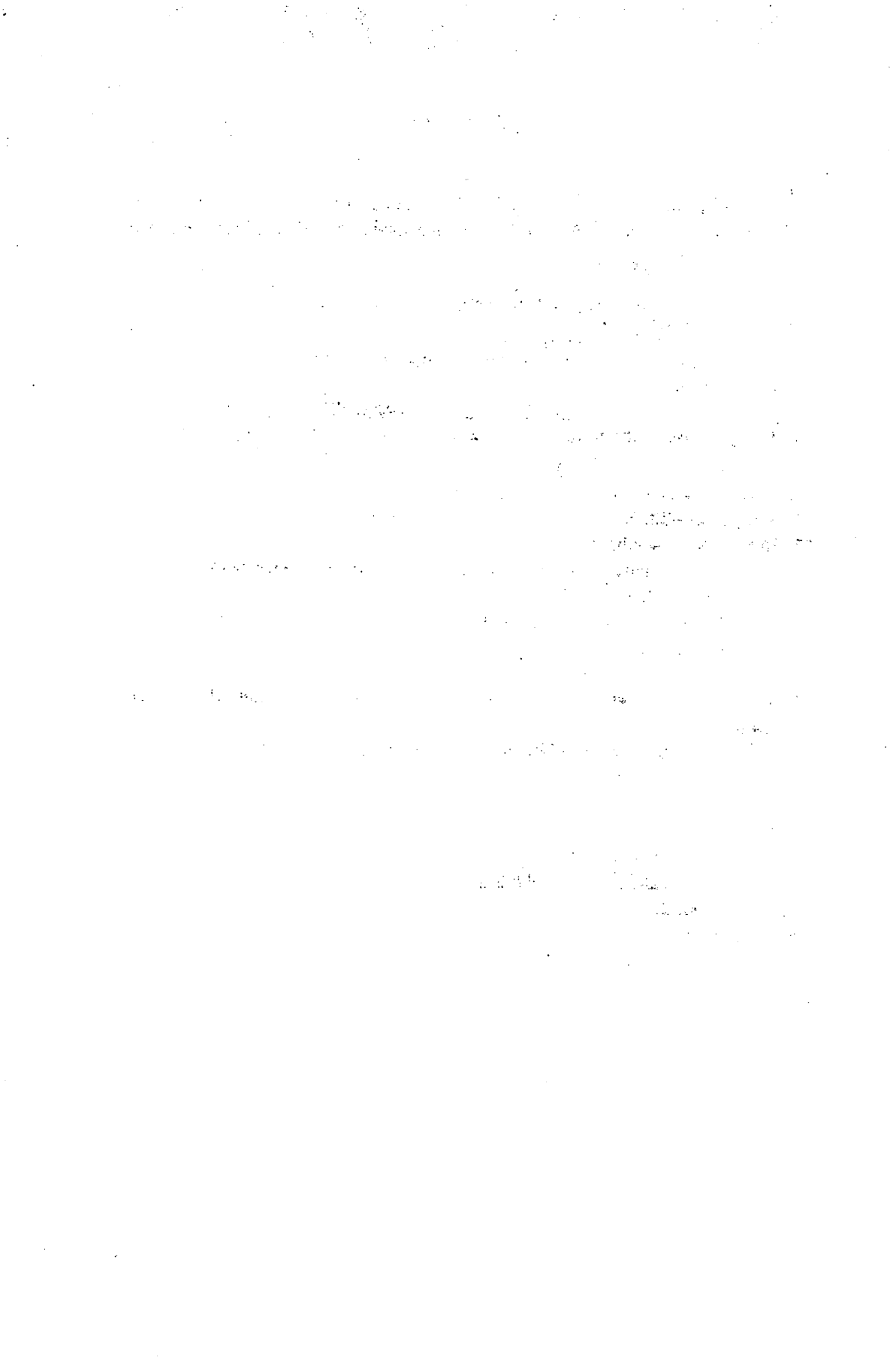
Az országos rendezvényekre, a "vitézi napok"-ra a magyar királyi kereskedelmiügyi miniszter biztosította a vitézek részére a MÁV által kiállított igazolvány ellenében az ingyenes utazást.²⁷

Politikai jelentőséggel bírt, a tagság elismerését, megbecsülését mutatja, hogy a választói névjegyzékbe történő összeíráskor a legtöbb adót fizetőknél kétszeresen kellett figyelembe venni annak adóját, aki a VR-nek egyéni érdeme alapján tagja.

Dolgozatom az 1930--31-es évekig csak igen nagyvonalakban kísérhette figyelemmel a VR történetét, pedig az 1930-as évek utáni időszak eseményei felerősítették a VR szerepét, az eseményekben való aktív részvételét. A szűkre szabott keretek miatt ennek bemutatása már csak egy újabb dolgozat témája lehet.

JEGYZETEK

1. Magyarországi Rendeletek Tára (a továbbiakban MRT). 1920. aug. 10. 393. I. Kihirdetve a Budapesti Közlöny (a továbbiakban BK) 198. sz.-ban 1920. augusztus 29-én.
2. MRT, 1920. 887. I.
3. Magyar Törvénytár (a továbbiakban MT) 1920. 230. I.
4. A Vitézi Rend Kiskatéja, Bp., 1921.
5. Egri Népújság (a továbbiakban ENU), 1920. dec. 14.
6. BK, 1925. február 15.
7. Statisztikai Évkönyv (a továbbiakban SÉK) 1923--25., Bp., 1928.
8. Nemzetgyűlési Napló (a továbbiakban NN 1922--27. XIV. 336. I.
9. NN., 1920. XIV. 373. I.
10. NN., 1920. XIV. 485. I.
11. NN., 1927--32. XI. 25. I.
12. ENU., 1922. április 26.
13. Krisztián Imre Heves megyei egységes párti képviselő hagyatéka
14. NN., 1922--27. XIII. 147. I.
15. Országgyűlési Napló (a továbbiakban OGYN), 1927--32. XII. 68. I.
16. Szózat, 1921., augusztus 23.
17. SÉK., 1923--25. Bp., 1928.
18. SÉK., 1921-ben 60 tisztet, 134 legényt, 1924-ben 329 tisztet, 1929 legényt avattak vitézzé.
19. Vitézi Rend Szervezeti Szabályzata (a továbbiakban VRSZ. érv. Szab.) 8. I.
20. VR Szerv. Szab., 12. I.
21. VR Szerv. Szab. I. I.
22. VR. Szerv. Szab. 24. I.
23. Vitézi Közlöny (VK) 1928. 4. sz.
24. Budapesti Közlöny, 1929. július 24.
25. VK., 1930. 3. sz.
26. VK., 1931. 1. sz.
27. VK., 1931. 2. sz.

A GÖMBÖS-FÉLE TELEPÍTÉSI TÖRVÉNY ELŐZMÉNYEI

ABSTRACT: *(Die Vorgeschichte des Gömbös-Ansiedlungsgesetzes)* Die mit dem Namen István Szabó Nagyatádi verbundene und in den 1920-er Jahren durchgeführte Bodenreform war noch nicht abgeschlossen, als sich bereits die Konturen einer neuen Bodenreform abzuzeichnen begannen. Die in dieser Frage engagierten Agrarpolitiker argumentierten, dass die Nagyatádi-Reform trotz ihres grossangelegten Umfangs nur unbrauchbare Parzellen von 1-2 Hektar schuf, die den selbständigen Unterhalt der Bauernfamilien nicht gewährleisten konnten. Eine neue umfangreiche Reform schien unumgänglich, die den Benutzern ein grösseres Stück Land zur Verfügung stellen und zur Anregung der Produktion staatliche Unterstützung bieten sollte. Dieses Konzept sollte durch Neuansiedlung realisiert werden.

Der Verband der ungarischen Landwirte berief im Mai eine Expertensitzung ein, wo die Möglichkeiten der Einrichtung von Kolonistendörfern besprochen und wirtschaftliche produktionstechnische, soziale und eigentumspolitische Fragen erörtert wurden. Die dabei zur Sprache gekommenen Vorschläge suchte die Gömbös-Regierung bei der Vorlage des 1936 verabschiedeten Ansiedlergesetzes (XX. VII. Ga. 1936) zu berücksichtigen.

A Nagyatádi Szabó-féle földreform még be sem fejeződött, amikor a világosabban látó politikusok és társadalomtudósok előrevetítették az újabb, kielégítőbb földreform szükségét. Bajcsy-Zsilinszky Endre lapja, az Előrs már 1929 júliusában -- a földreformot lezáró XLI. törvény elfogadása előtt -- azt írta: "Minden szempontot összegezve: a földreform következtében előállott lényegtelen változások nem rejtik magukban azokat a reális eredményeket, melyeket a magyar népi erők kifejlődhetése és társadalmunk egészségesebb rétegződésének kialakulása olyan nagyon sürget. Ezért az egész mozgalom máris magában cipeli egy nagyobb koncepciójú reform előrevetített kényszerítő árnyékát."¹

Ekkor még nem volt gazdasági válság és nem volt előre látható, hogy kisparasztok és újonnan földhöz juttatottak tízezrei mennek majd tönkre, de azt látták, hogy a szegényparasztok az adott gazdasági helyzetben sem tudnak fizetni a földért, az államnak pedig nincs olyan gazdasági bázisa, hogy a földbirtokosok részére a kártalanítást megelőlegezze. Ráadásul az egy-két holdas nyomorparcellákat nem tekintették megoldásnak. Nagyobb, életképes gazdaságot kell létrehozni, amely normális megélhetést nyújt egy parasztcsaládnak. A telepítést, mint megoldást, a korszak kiváló társadalomtudósa Weis István egyik cikkében 1929-ben dobta be a köztudatba. "Szakítani kell a téveszmével -- írta --, hogy a földreform befejeződött; ellenkezőleg, most kell kezdődnie az igazi földreformnak, amely a Hortobágy hazug pásztorromantikája és a békési, csongrádi nagy uradalmak pusztái helyébe a termelést, közgazdátást, munkáskezek boldogulását elősegítő falutelepülési rendszert hívja életre, tanyaközségeket létesít a városi határokon -- szóval a relatív népsűrűséget levezeti oda ahol elhelyezkedhetik."² A képviselőház 1931. december 16-i ülésén a költségvetési vitában Bajcsy-Zsilinszky Endre részben telepítéssel 3 millió hold felosztását és pénzügyi fedezetének biztosítását követelte a kormánytól.³ 1932-ben már szinte állandóan napirenden volt az újabb földreform, melynek nem szükségességét, legfeljebb formáját vitatták.

A telepítés kérdése különösen a Gömbös kormány megalakulása után már annyira előtérbe került, hogy nem lehetett nem foglalkozni vele. A Nagyatádi Szabó-féle földreformmal ellentétben az 1930-as évek elején a földbirtokosok többsége nem tiltakozott az újabb földreform eszmék ellen. Az OMGE hivatalos lapja a Köztelek 1933 februárjában így foglal állást: "A telepítés szükséges, mert a helytelenül megoldott földreformot valamiképpen ki kell egészíteni, szükséges egyes néptelen vidékek besűrűsítésére, a földbirtok helyesebb elosztására, sőt munkaalkalmak szempontjából is. Azonban túlzott reményeket a telepítéshez fűzni helytelen, s mindennek előtt figyelmen kívül nem hagyandó, hogy minden telepítés pénzbe kerül"⁴ Természetesen most is voltak olyan konzervatív csoportok amelyek mereven ragaszkodtak a sok évszázad alatt kialakult gazdasági szerkezet fenntartásához, azonban bár hallatták hangjukat, meglehetősen elszigetelődtek.

Az engedékenységek egyik oka feltétlenül a gazdasági válságban keresendő. A mezőgazdasági terményárak drasztikus zuhanása súlyosan érintette a nagybirtokosokat is. A nagybirtok üzemviteli költségei, az úri életmód fenntartása, az adó- és adósságállomány növekedése könnyen az egész birtok, vagy egyrésznének elvesztéséhez vezethetett. Az árverés pedig akár bank, akár az adóhivatal kezdeményezte mindenképpen kényszerárfolyamot jelentett, aminél sokkal előnyösebb volt ha az érintett területet az állam "méltányos" áron átvette birtokpolitikai célokra. A másik ok éppen a politikai helyzetben kere-

sendő. Az 1930-as évek elején minden régi- és újonnan alakuló politikai párt, a szélsőbaltól a szélsőjobbíg zászlajára tűzte az újabb földreformot. Szerepelt a telepítés gondolata Gömbös programjában is. Jobb volt tehát, ha mérsékelt javaslatokkal elébe mentek a földreform gondolatoknak, s ezáltal kezdeményezően részt vehetnek az új törvény kidolgozásában. Attól nem kellett félni, hogy a kormány radikális földreformot akar. Gömbös szóban is több alkalommal tett megnyugtató kijelentéseket, de földművelésügyi miniszterei, előbb Kállay Miklós, majd Darányi Kálmán is garanciát jelentettek arra, hogy radikális földreformtól nem kell tartani.

Ilyen körülmények között került sor 1933 májusában a Magyar Gazdaszövetség telepítési szakértekezletére. A Gazdaszövetség általában a középbirtokosok érdekeit képviselte és az OMGE-val ellentétben igényt tartott a gazdagparasztok támogatására is. Ezt jelképezte az is, hogy a szövetség elnöke Mayer János volt, az egykori kisgazdapárti földművelésügyi miniszter, aki azonban ekkorra már azt is igyekezett elfelejteni, hogy Nagyatádi Szabó István harcostársa volt, s inkább "Gömbös Gyula vezetése mellett a Nemzeti Egység pártjában képviseli a kisgazdatársadalom érdekeit."⁵ A szövetség titkára viszont Kerék Mihály, egy fiatal jogász aki valóban szívében viselte a földreform ügyét, s az 1930-as évek elejétől cikkek tömegében elemezte a parasztság helyzetét és követelte a radikális földreform megvalósítását. Ő kért most fel számos szakembert előadások megtartására. Ilyen volt Czettler Jenő és Kaán Károly egyetemi tanár. Mindkettő évtizedek óta foglalkozott földbirtokpolitikai és telepítési kérdésekkel. Koós Zoltán 1923-tól a Földhitelintézet vezérigazgatója komoly pénzügyi tapasztalatokkal rendelkezett, Matyasovszky Miklós volt OFB tanácselnök a korábbi reformok és telepítési elképzelések tapasztalatait elemezte, végül Kerék Mihály a telepítés lehetőségeit vizsgálta. A közel egy hónapig tartó előadás és vitasorozat díszelnöke Albrecht királyi herceg volt, s az első ülésre 1933. május 2-án került sor.⁶ Az értekezletre meghívták az agrárkölcsonökökkel foglalkozó pénzügyintézetek képviselőit, a mezőgazdasági kamarákat, a Hangya és az Országos Központi Hitelszövetkezet vezetőit, az érdekelteket azonban hivatalosan csupán az államilag támogatott Országos Földmunkásszövetség titkára Steuer György képviselte.

Nem lenne értelme a terjedelmes, gyakran sok töltelék szöveget is tartalmazó előadások tartalmi ismertetésének, az értekezletet azonban egészében, a Gömbös-féle telepítési törvény megalkotása előtt nem hagyhatjuk figyelmen kívül. A felszólalók szinte kivétel nélkül elismerték a telepítés fontosságát, sőt azt a paraszti nyomor felszámolása egyedüli módjának tekintették. A megoldásnál azonban a többség már óvatosságra intett, a telepítést egy hosszan elhúzódó folyamatnak tekintette. Az értekezlet tulajdonképpen négy kérdés körül csúcsosodott ki. Az első kérdéskör amellyel szinte mindenki fog-

lalkozott, magát a telepítés szükségét vizsgálta. A második azt, hogy kiket és hogyan telepítsenek, a harmadik a telepítés gazdasági jelentőségét és várható eredményeit, a negyedik pedig a pénzügyi megoldás lehetőségét. Az a lényeges kérdés, hogy a telepítéshez szükséges földterületet honnan veszik, ezen az értekezleten is háttérbe szorult.

Az értekezlet óvatos alaphangját már Albrecht főherceg elnöki megnyitója megadta: "Úgy látom, hogy a telepítés nem is annyira abból a szempontból aktuális, hogy most kell megoldani, hanem aktualitása részben azáltal adódott, hogy a földbirtokreform hibáit ezen az úton és módon véljük legjobban kikorrigálni... Itt nem földosztásról van ugyanis szó, hanem arról, hogy a magyar földet, a magyar gazdatársadalommal egy újabb és remélhetőleg szerencsésebb kapcsolatba hozzuk."⁷ Ugyanezt az alaphangot erősítette Czettler Jenő bevezető előadásában mikor kijelentette "amit itt elsősorban mondani akarok, szerény véleményem gyanánt, az bár negatívum, mégis fontos pozitívummá válhat a munkánkban, hogy t.i. óvakodjunk minden szertelenségtől a birtokpolitika kérdésében." Egy szempontból ez az óvatosság feltétlenül indokolt volt. A gazdasági válság mélypontján csupán a mezőgazdaságban közel háromezrezer munkanélküli volt, de hasonló méretű volt a munkanélküliség az iparban is és tízezrekre ment az állástalan értelmiségiek száma. Most minden párt és mozgalom erre épített, a faluról származó ipari munkásokat vissza akarták a falvakra telepíteni, de még az állástalan fiatal értelmiségieket is városzéli apró telkekkel kecsegtették, ahol zöltség, vagy virágkertészetet lehet folytatni. Természetes, hogy ilyen elképzelések mellett a telepítés valóban nem érthette el célját, mert a nagybirtok részbeni felosztása nem javította volna a földműveléshez értő paraszti lakosság anyagi helyzetét. Czettlernek az volt a véleménye, hogy bár a gazdasági válság, a mezőgazdasági dekonjunkció nem kedvez a telepítésnek, mégis ki kell dolgozni egy organikus és folyamatos telepítési programot.⁸ Ő tisztázta a telep és telephely fogalmát is, mert a köztudatba már bekerült, hogy 3000 telepet kell létesíteni, ez pedig az állam teherbíró képességét figyelembe véve csak 3000 telephely, nem pedig 3000 új község lehetett.

Az 1930-as évek elejére a birtokaránytalanság lényegében semmit nem változott. Az a két birtokkategória dominált amely közgazdasági szempontból legkevésbé volt életképes. A nagybirtok területe néhány százalékkal csökkent a földreform során és csaknem megduplázódott a törpe üzemek száma "ha ugyan üzemnek lehet nevezni azokat a csupasz két holdakat, amelyek tíz év óta trágya, rendes vetőmag és jó megmunkálás hiányában inkább gazt, csalódottságot és keserűséget teremnek tulajdonosaik számára."⁹ Az előadások és felszólalások többségéből kiderült, hogy a negatív tapasztalatok ellenére sokan hajlamosak voltak arra, hogy változtatásokkal bár, de az 1920-as

évek sokat bírált, hibás koncepciójú földreformját megismétljék. Abból indultak ki, hogy hol van földreformra, vagy telepítésre alkalmas földterület, nem pedig abból, hogy hol van legégetőbb szükséglet a telepítésre. Bajcsy-Zsilinszky Endre hozzászólásában élesen bírálta ezt a szemléletet: "Ha ezt a formát választjuk, akkor olyan telepítést csinálunk megint, amely a legfőbb hibát, a magyar birtokmegosztás egészségtelen voltát meghagyja, mert ott akar-nánk telepíteni, ahol eladósodott nagybirtok, adóval túlságosan megterhelt nagybirtok van és ahol állami nagybirtok van, nem pedig ott, ahol a munkanélküliség a legnagyobb és ahol a földbirtokmegosztás a legrosszabb."¹⁰

Az egész ország általában egészségtelen birtokmegosztásán túl különösen egészségtelen volt az az Alföldön, ahol a gyakran félmegyényi határral rendelkező városok és községek történelmi képződményeként kialakult egy tanyarendszer, melynek megcsontosodása eleve lehetetlenné tette egészséges új községek kialakulását. Ugyancsak az Alföldön nagy volt a latifundiumok kiterjedése is, amely ugyan érdekeinek megfelelően hozott létre munkásközségeket, ezeknek azonban önálló határa nem volt, s a községi lakosság lélekszámát a nagybirtok munkaerőszükséglete szabta meg. A természetes szaporodás, vagy munkaátszervezés következtében fölöslegessé vált munkaerő kénytelen volt elvándorolni az ilyen községből, bemenekültek a mamutfalvakba, vagy parasztvárosokba, ahol azonban -- különösen a gazdasági válság idején -- munkát ugyancsak nem találtak. A nagybirtoknak ez a halálos ölelése, valamint a tanya-rendszer külterjes gazdálkodása lehetetlenné tette új falvak alakulását és a nagyobb tömegeknek megélhetést biztosító belterjesebb gazdálkodást. Csupán példaként nézzük meg három megye települési és népesedési viszonyait. Vas megyében -- ahol 28.5 % volt az 500 holdon felüli birtokok aránya -- 3.298 négyzetmérföld területen 316.000 lakos élt 2 városban és 292 községben. Ugyanakkor Csongrád megye 4 városában és 16 községében 3410 négyzetmérföld területen 148.529 lakos élt, de ebből 69.822 személy tanyán lakott. Békés megye 3.670 négyzetmérföld területén 2 városban és 25 községben 330.656 lakosból 115.540 tanyán élt.¹¹ Csongrádban tehát a lakosság 45 %-a, Békésben a lakosság 50 %-a élt tanyán, de ha a kimondottan mezőgazdasági népességet nézzük, akkor ez az arány meghaladta az 50 %-ot. Az 5 holdon aluli földterülettel rendelkezők aránya nagyjából mind a három megyében egyforma volt, Vas megyében azonban a falusi közösségben való élés, az egymásra utaltság, a rendszeres iskolába járásból adódó magasabb kulturális színvonal belterjes gazdálkodás mellett jobb életfeltételeket biztosított, míg a tanyásgazdálkodás szemtermelő, állattenyésztő monokultúrája ugyanolyan nagyságú földterületről gyengébb megélhetést nyújtott. Ez a ritka településhálózat azonban nemcsak Békés és Csongrád megyékre volt jellemző, hanem ugyanezt lehet megállapítani Hajdú, Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Csanád

megyékről is. A hat megye 21.583 négyzetkilométer területén összesen 204 község és 18 város volt, kevesebb közigazgatási egység mint Vas megye területén. Az 1930. évi népszámlálás szerint az alföldi tanyákon több mint 1 millió ember élt, az Alföldön élő lakosság 30.4 %-a. Egyes megyékben és az alföldi nagy városok területén a lakosság még nagyobb része élt tanyákon. Szeged lakosságának 33.6 %-a, Békés megyének 35 %-a, Hódmezővásárhelynek 39 %-a, Csongrádnak 47 %-a volt tanyai lakos.¹²

Tagadhatatlan, hogy az évszázadok alatt kialakult tanyasi életmódnak meg voltak az előnyei. A tanyásgazda minden kötöttségtől mentesen, szabadon élt. Szarvasmarháját a legkedvezőbb helyen legeltethette és legelőbért sem kellett érte fizetnie. Olcsón tarthatott rengeteg szárnyasállatot s annak mind a tojás, mind a húshozama jelentős jövedelmet nyújtott. Megtermelt takarmányát nem kellett szállítani, hanem jószágával helyben etette fel. Ezzel szemben teljes volt a világtól való elzártsága, elszigeteltsége. Hiába épült sok tanyasi iskola az 1920-as években, a tanyasi gyerekek többségének naponta 5-6 kilométert kellett gyalogolni télben, sárban, hogy az elemi iskolát elvégezze. Alapműveltsége is gyenge volt, nem beszélve arról, hogy ezekben az években indultak meg az arany- vagy ezüstkalászos gazdátanfolyamok amelyek magasabb szakmai műveltséget adtak. Éppen a gazdasági válság éveiben indult meg a falvak villamosítása, de a tanyákon az olajmécs, jobb esetben a petróleumlámpa jelentette a világosságot. A gazdagabb parasztemberek nem is maradtak a tanyán télre, hanem vagy tanyást fogadtak, vagy lezárták az épületet és behúzódtak városi, vagy falusi házukba. A bérlőnek azonban nem volt hova mennie. Különösen közösségi földek bérlete esetén általában 15--20 évre szólt a szerződés, s a tanyás építette a lakóépületet, az istállót, górékat, csűröket, s ez volt az egyetlen lakóhelye.

A telepítésre várt volna az a feladat, hogy a rendezetlen szétszórt tanyák helyére tanyaközpontokat, esetleg új falvakat hozzon létre s ezzel megcsapolja a mamutfalvak, parasztvárosok emberfölségét is, földet és munkalehetőséget biztosítva ezrek számára. A községek és városok törvényhatóságai azonban általában elzárkóztak az ilyen kezdeményezésektől. Attól tartottak, hogy a létrejövő új községek a falu határának egy részét is maguknak követelik, s ezzel a város, vagy anyaközség tulajdona csökken. 1933-ig mindössze Szeged és Kecskemét engedte meg, hogy a város tulajdonát képező területeken tanyaközpontok jöjjenek létre. Szeged 1929-ben hozta létre az Alsótanyai-központot és a Felsőtanyai-központot, mindkét helyen megépítve a legfontosabb egészségügyi, kulturális és közigazgatási épületeket, házhelyeket parcelálzott. Négy év alatt a két központban több mint 300 ház épült meg.¹³ Kecskemét a Kisnyírdőnek nevezett birtokrészen parcelálzott 160 kat. holdat kedvező feltételek mellett, melynek megvételére 600-an jelentkeztek.

Az értekezlet egyik komoly vitatémája éppen az volt, hogy a telepítés új községek szervezésével, vagy inkább hozzá-telepítéssel történjen-e? Egyetértés volt abban, hogy az Alföldön, ahol laza településhálózat mellett abnormálisan nagyra nőtt községek voltak, a község határának részbeni kisajátításával új közigazgatási egységek, új falvak létrehozására van szükség.¹⁴ Az alföldi parasztvárosok és mamutfalvak munkaerőfölségét csak így lehetett eltüntetni és életfeltételeket biztosítani családok ezreinek. Természetesen nehéz volt elképzelni, hogy a községek vagy városok saját elhatározásukból lemondanak határuk egyrészéről akár kártalanítás ellenében is. Tehát a törvényhozásra várt volna a feladat, hogy egy átfogó törvényben erről is intézkedjen. Az államnak egyébként is nagy szerepe lett volna a telepes községek kialakításában. A község-háza, iskola, egyházi épületek számára a telek biztosítása, illetve a község-háza és iskola felépítése is az állam feladata volt, mert a sok egyéb teherrel megnyomorított új gazdától ezeknek biztosítását nem lehetett elvárni.¹⁵ Alternatív elképzelésként megmaradt a tanyarendszer fenntartása is olyan formában, hogy tanyaközpontokat építenek ki, amelyek perspektivikusan az egykori faluközpont alapjait képezik. Az előző példák azt igazolták, hogy a tanyasi lakosságban meg van a hajlandóság a falusi életmódra, megfelelő feltételek mellett.

A már meglévő községekhez való hozzátelepítés elsősorban a Dunántúlon merült fel. Itt a falvak sűrűsége és a puszták hiánya lényegében lehetlenné tette új közösségek alakítását. A lakosság ilyen formájú szaporodását azonban tulajdonképpen nem is tekinthetjük telepítésnek. Mivel a Horthy-korszakban a falvakról jelentős elvándorlás nem volt, a természetes szaporodás alapján a házak és háztartások száma növekedett, ez azonban vagy a szülői ház telkének megosztásával, vagy a falu határában a legelőterület egyrészének az igénybevitelével történt. A lélekszámnövekedés mindkét esetben a falu lakosságát terhelte. Csupán néhány esetben fordult elő, hogy a község határában lévő uradalom 400--600 négyszögöles házhelyeket parcellázott, szántóterület azonban ezekhez nem járt.

Lényeges, vitatott kérdése volt az értekezletnek az is, hogy önállóan gazdálkodó, vagy munkástelepeket hozzanak-e létre. Megoldást csak az jelenthetett, ha a múlt század végi telepítések tapasztalatait figyelembe véve 10-15 holdas birtokokat alakítanak ki, amelyek alkalmasak egy család eltartására és esetleg már piacra is tudnak termelni. A gazdasági válság idején kialakult munkanélküliség miatt azonban olyan nagy volt a szociális nyomás, hogy előtérbe került a munkás telepítés kérdése. Ezt az értekezleten a birtokosok közül is többen támogatták. Malcomes Gyula báró úgy vetette fel a kérdést: "mi kell jobban a magyar parasztnak. Az, hogy saját földbirtoka legyen vagy pedig, hogy aratáshoz és részes földhöz jusson. Magyarországon az a fő szempont,

hogy mindenkinek meg legyen a részes kukoricaföldje és aratást kapjon."¹⁶ Az ilyen telepítés azonban legfeljebb a környező uradalmaknak jelenthetett még jobban kizsákmányolható olcsó munkaerőt, de nem változtatott semmit az egészségtelen földbirtokmegoszláson, nem tette tulajdonossá a falusi szegénység töredékét sem.

A juttatandó tulajdon formája ugyancsak fontos kérdése volt az értekezletnek. Tulajdonul kapják-e a földet a telepesek, vagy bérletbe, esetleg örökbérletbe. Bár ez utóbbi lehetőség több felszólalásban felmerült, alapvetően nem nyerte meg a résztvevők tetszését. A többség úgy ítélte meg, hogy ebben a kérdésben nem szabad merev álláspontra helyezkedni, s a juttatás formáját konkrét esetek alapján kell eldönteni. A gazdasági válság körülményei között nehezen volt elképzelhető, hogy egy telepítésre váró szegényparaszt akár csak jelentős összegű törlesztést is magára vállaljon. Optimális megoldásként marad tehát a földbérlet. A korábbi földreformból a kérdés odaadó szakemberei azt a következtetést vonták le, hogy olyan megoldást kell keresni, mely lehetővé teszi, hogy a telepes évi törlesztése ne legyen több, mint amennyi a család fenntartásához szükségesek levonása után fennmarad. Ennek megfelelően az évi szolgáltatást a nyershozam bizonyos hányadában kellene megállapítani. Jó termés esetén többet, rossz termés esetén kevesebbet fizetne a bérlő. Kerék Mihály előadásában mindehhez hozzátette: "Elvi követelmény legyen azonban, hogy a telepes azt a birtokot amelybe beültetik, tulajdonul meg is szerezhesse. Az ország legtöbb vidékén a földművelő nép szívesen bérel a falu határában vagy a közvetlen szomszédságban, ha erre alkalma nyílik, messze vidékre azonban nem hajlandó bérlőnek elmenni, csak akkor, ha örökföldet szerezhet."¹⁷ Fontosnak tartotta azt is, hogy a telepesek komoly állami támogatásban részesüljenek.

Az állami támogatás elengedhetetlen volt, mert különösen 1933-ban a mezőgazdasági terményárak mélypontján parcellázás, vagy telepítés másként elképzelhetetlen volt. Ennek ellenére az agrárpolitikusok többségének a véleménye szerint a telepítést nemcsak szociális, hanem gazdasági okokból is meg kellett tenni. Adatokkal bizonyították, hogy a válsághelyzetben a nagyüzem vagy kénytelen egyre inkább külterjesen gazdálkodni, s lehet, hogy akkor a válságot átvészeli, de munkásainak egy részét elbocsájtja, vagy korszerűsít, de akkor ki van téve az eladósodás, az árverés veszélyének. A paraszti kisgazdaságok viszont sok esetben rugalmasabbak, mert minimális pénzbevétel mellett is megélnek és jobban, gyorsabban tudnak alkalmazkodni a piaci igényekhez is. 1932-ben pl. a mezőgazdasági kivitel 26 %-a állati termék, 32 %-a szántóföldi termék, 41 %-a kerti és egyéb kistermék, s élvezeti cikk volt.¹⁸ Az exportra kerülő zöldség, gyümölcs, tojás, aprójószág zömét valóban a kisparaszti gazdaságokban állították elő. Az volt a vélemény tehát, hogy a telepítésnél el-

sősorban az árverésre, vagy kényszereladásra kerülő birtokokat kell az államnak igénybe venni.¹⁹ Az ilyen telepítéseknel tulajdon vagy bérlet formájában családi birtokot is kell a telepítetteknek juttatni. A tulajdonba adott földeknél az államnak jutányos árat és kedvező, hosszúlejáratú részletfizetést kell megállapítani. Ugyancsak lényegesnek tartják a telepések házépítéssel és felszereléssel történő támogatását is.

A felszólalók többsége nem véletlenül tartotta igen fontosnak az állam szerepét a telepítésnél. A sima földreformmal szemben itt, különösen új telep létesítése esetén az egyének, vagy csoportok elhagyják addigi lakóhelyüket és új körülmények között új életet kezdenek. Ezek az emberek korábbi lakóhelyükön esetleg meglévő egzisztenciájukat is már felszámolták, tehát visszaútra sincs lehetőség. Az állam felelőssége így igen nagy volt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a telepítési munkát egy hosszan tartó folyamatnak tekintették, s nem volt közömbös, hogy az első telepek lakói mennyire elégedettek.

A szakértekezlet előadói és hozzászólói telepítési elképzeléseiket elsősorban az Alföldre építették. Ez érthető is hiszen itt voltak olyan nagy kiterjedésű puszták ahol egy-egy telepés község létrehozására 3--4000 holdat is igénybe vehettek. Nem volt pedig jobb a helyzet a Dunántúlon sem. Itt ugyan a falvak sűrűsége miatt terjedelmes puszták nem voltak, de számos község határa az utolsó háznál véget ért. A hatalmas latifundiumok közé ékelt apró kis zsellérfalvak terjeszkedni nem tudtak. A nagybirtokrendszer olyan rekvizitumaiban mint Fejér vagy Somogy megye, ahol az 500 holdon felüli birtokok aránya elérte, vagy meghaladta a földterület 50 %-át, a falusi szegénységnek éppúgy szüksége lett volna a földreformra mint az Alföldön, vagy a Mátra alján. Hasonló helyzetük ellenére más volt a válasza erre a kihívásra az alföldi és a dunántúli parasztságnak. Az alföldi tanyavilág vadabb, iskolázatlanabb szegényei jó alanyai lettek mindenféle, földreformot ígérő kalandor eszméknek, vagy szektákba szerveződtek, de kitértak a föld mellett, mert más választásuk nem is igen volt. A Dunántúli falvakba szerveződött, iskolázottabb szegényei nem hagyták el istenüket, de elhagyták emberségüket, mert nagyon szerették a földet. Terjedt az egyke, de ha több gyermek volt a családban akkor is csak egy maradt parasztnak, a többi más pályát keresett, hogy ne osztódjon a talpalatnyi föld.

És volt még egy lényeges különbség. A dunántúli aprófalvak közössége biztosította az alapvető műveltséget, közösségi magatartást alakított és fegyelmezte tagjait. E fölött a közösség fölött azonban állandóan ott lebegett az öt körülvevő nagybirtok láthatatlan, vagy olykor érezhető fegyelmező hatalma, mely meggondoltatta az emberekkel, hogy mit tegyenek, vagy mit mondjanak. Nagybirtokok az Alföldön is voltak, de mellette sok esetben egy falu, vagy egy város hasonlóan nagy, ha nem nagyobb földbirtoka terült el. Nem Debrecen,

vagy Szeged fél megyét kitevő birtokára gondolunk itt, hiszen Kecskemétnek, Ceglédnek, Nagykőrösnek is több ezer holdas birtoka volt, de lehetne sorolni kisebb helységeket is. Igaz ugyan, hogy ez a több ezer hold egy város, vagy egy falu parasztpolgárságáé volt, de mégis ez egy tartást, öntudatot adott az embereknek, s az a ceglédi, vagy kecskeméti zsellér aki 10 hold futóhomokot bérbe vett a várostól már úgy érezte, hogy szerves tagja ennek a közösségnek. És mert ezen települések lakosságának zömét árutermeléssel foglalkozó kis- és középparasztok alkották, nagy volt a terület eltartó képessége, mert szükség-szerűen kialakult egy jelentős iparos és kereskedő réteg is. Birtokos paraszto-kból álló új települések létrehozásával ennek az eltartóképességnek a növeke-dését várták sokan az értekezlet résztvevői közül.

Népesedési és közgazdasági szempontból Kerék Mihály két egymás-hoz közel fekvő alföldi település példáját említi meg. Az egyik Orosháza, mely zömmel kis- és középparaszti gazdaságból állt, a másik Mezőhegyes, a nagy-üzem mintaképe, amelyet 400 hold kivételével az állami ménesbirtok alkotott. Orosháza területe 20.355 kh, lakosainak száma 1920-ban 24.079 fő volt. Összes adója 1928-ban 852.458 pengőt tett ki. A lakosságból 11.817 személy mezőgazdaságból élt, 8.226 iparból, vagy kereskedelemből, közel négyezer volt a hivatalnokok, értelmiségiek szabadfoglalkozásúak száma. Mezőhegyes területe 30.193 kat. hold. Állandó lakóinak száma 7.482, mely az időszak-i munkásokkal együtt 11.572 főre emelkedett. A községre kivetett összes adó 260.656 pengő volt. A mezőgazdasági népesség száma 4.770 fő, 2.712 pedig más foglalkozású. Az iparban és kereskedelemben foglalkoztatottak és eltartot-tak 1497 lelket tettek ki.²⁰ Ezek szerint Orosháza területe egyharmaddal ki-sebb mint Mezőhegyesé, ennek ellenére lakóinak száma háromszor annyi. Mezőhegyesen 270 kh esik 100 főre, míg Orosházán 84 kh elegendő 100 em-ber eltartására. Orosháza adója 300 %-kal volt több mint Mezőhegyesé. Ha fi-gyelembe vesszük, hogy Mezőhegyes területe egyharmaddal nagyobb volt, ak-kor itt minden holdra 8.6 pengő, Orosházán pedig 41.6 pengő közteher esett. Mindezekből az adatokból le lehetett vonni azt a következtetést, hogy a pa-raszti birtok nagyobb tömeget képes eltartani, s árutermelő gazdálkodás mel-lett más társadalmi rétegek életlehetőségeit is biztosítja, mindezekben túl na-gyobb mértékben tudja kivenni részét az állami közterhek viseléséből is. Ter-mészetes tehát, hogy ezt a birtokos kategóriát szaporítani kell.

Ezek után már csak az volt a kérdés, hogy a telepítés pénzügyi feltéte-leit hogyan tudják biztosítani. Természetes, hogy aki telepítésre vállalkozik annak nincs pénze, mert ha lenne akkor helyben, vagy a szomszéd falu hatá-rában megoldaná földszerzési igényét. Az állam viszont ugyancsak szegény volt, bár ennek ellenére mindenki egyetértett azzal, hogy a telepítés állami fe-ladat, s a megváltásra alkalmas birtokokért napi árat kell fizetni akkor is ha a

birtok árverés előtt áll. Szenczációs megoldási tervekben nem volt hiány, s bár ezek egy része tartalmazott is hasznos javaslatokat, többségük nem volt reális. Kaán Károly a neves agrár szakember egy széleskörű koncepcióra alapozott általános rendezési terv kidolgozását javasolta, melynek tartalmaznia kell a pénzügyi megoldás módozatait is. Teljes joggal hibáztatta a kormányt, mert bár mindenki előtt világos volt, hogy a Nagyatádi Szabó-féle földreform nem jelentett tartós megoldást, nem képeztek pénzügyi alapot újabb földterületek kisajátítására. "Pedig sok alkalom kínálkozott reá. Főleg a költségvetési fölösleg és a külföldi kölcsönök felhasználása idején, amikor pl. csak az 1924/25--1928/29. évek között, tehát öt év alatt 931.2 millió pengőt fordítottak beruházásokra, amikor tehát egyebek között az anyagi erő sem hiányzott egészen."²¹ A folyamatos reformhoz pedig újabb törvény sem kellett volna, mert a földreformot lezáró 1928-adik évi XLI. tc. biztosította a földművelési miniszternek az elővásárlás jogát.

Koós Zoltán -- aki az értekezlet pénzügyi előadója volt -- három olyan forrást is vélt felfedezni amiből a telepítés megoldható. Az első javaslata volt a legracionálisabb. Azt javasolta, hogy azok a hitelezők akik árverés útján egy csődtömeghez jutottak, úgysem tudnak a földdel mit kezdeni, tehát örülhetnek egy olyan megoldásnak, ha a megfelelő ellenértéket nem készpénzben, hanem kötvényben kapják meg, mert nagyobb ellenértéket a válságos viszonyok között úgy sem várhatnak. Másik megoldásként a rövidlejáratú külföldi kölcsönök befagyasztását és telepítési célra való felhasználását javasolta. "Magyarország rövidlejáratú külföldi adósságai igen jelentékeny összeget tesznek ki, kb. 1.800 millió körül mozog ez az összeg."²² Bár tisztában van azzal, hogy a magyar állam hitelképességének nem használ, mégis javasolja, hogy alakítsák ezt át hosszúlejáratú kölcsönökké, amihez a külföldi hitelező kénytelen lesz hozzájárulni megfelelő fedezet alapján. Harmadik megoldási javaslata egy "világprogram". Külföldi szaklapokra építve abból indul ki, hogy mivel az egész világon gazdasági válság van, ebből csak a beruházások élénkítésével lehet kilábalni, s az egész kapitalista világnak érdeke, hogy a termelés és értékesítés mindenhol fellendüljön. Így a magyar állam sem tudja elkerülni, hogy egy nagyszabású beruházási programot dolgozzon ki. "Hogy miből fogja a magyar állam ezt a fedezetet meríteni, erre kimerítő választ adni nem nehéz, mert csak két dologról lehet szó. Az egyik az, hogy ha ez a beruházás tényleg egy világprogram része lesz, akkor gondoskodni fognak arról, hogy Magyarországnak ez a pénz rendelkezésére álljon. De különben sem volna ez nehéz, mert hogyha mi összes külföldi tartozásaink fizetését bizonyos időre felfüggesztjük azzal a feltétellel, hogy azokat az összegeket, amelyeket a külföldnek kellene fizetnünk a belföldön investíciókra fordítjuk, akkor ez semmi más, mint külföldi hitel, vagy legalábbis egyenértékű azzal."²³ Ennyi naivitás után nem árt

még egyszer megjegyezni, hogy Koós Zoltán a Földhitelintézet vezérigazgatója volt.

A telepítés pénzügyi fedezetére nem volt érdemi javaslata Kerék Mihálynak sem. Elismerte, hogy az lenne a megoldás, ha a kormány évről-évre az állami költségvetésbe állítana be erre a célra bizonyos összeget, az ország pénzügyi helyzetét ismerve azonban ezt lehetetlennek tartotta. Az OTI, a MABI, s más társadalombiztosító és nyugdíjintézetek azonban többszázmillió pengős vagyon fölött rendelkeztek, s évente több milliót fordítottak bérházak vásárlására. Hasonló volt a biztosító intézetek díjtartalékának a felhasználása is. Az országban működött 49 biztosítótársaság, amelynek összes vagyona 400 milliót, díjtartaléka pedig 140 millió pengőt tett ki.²⁴ Ezt a pénzfölösleget tehát könnyen fel lehet használni telepítési célra, csupán az kell, hogy az állam a kamat és tőke visszafizetéséért vállaljon garanciát.

Összességében megállapíthatjuk, hogy ez a hosszúra nyúlt értekezlet sok hasznos javaslattal szolgálhatott egy megalkotandó törvénytervezetnek. Egyet lehet érteni azzal, hogy bár az 1920. évi XXXVI. tc. is foglalkozik a telepítés kérdésével, a megváltozott helyzet és az eltelt idő új törvényt tesz szükségessé. Ennek az új törvénynek meg kell oldani egy sereg más birtokpolitikai és közigazgatási kérdést is akár új falvak létrehozásáról, akár már meglévő falvakhoz való telepítésről van szó. Kell egy egységes terv, amely feltérképezi az ország azon területeit amelyekre a telepítés szempontjából távlatilag is építeni lehet, s felméri azt, hogy milyen tömeg az, amely egy ilyen akciónál számításba jöhet. Bajcsy-Zsilinszky Endre azonban igen találóan mutatott rá felszólalásában, hogy "bármilyen szép és értékes gondolatok vetődnek is fel és dolgoztatnak ki a telepítés technikájára vonatkozólag, ha a telepítés nincs gazdaságpolitikailag kellően megalapozva, akkor valójában, hogy úgy mondjam, a levegőbe építkezünk. A telepítés gazdaságpolitikai alapja pedig az én megítélésem szerint egy új és nagyszabású birtokreform, mert telepítést Magyarországon birtokreform nélkül nem lehet csinálni."²⁵

Alapvető probléma az volt, hogy egy ilyen organikus földbirtokpolitikai program fel sem merült. A vitapartnerek abból indultak ki, hogy a válság hatására sok uradalom tönkre ment, amiket az állam telepítési célra megvásárolhat. Azt azonban nem vették figyelembe, hogy ezek a földek az országban szétszórva nem voltak alkalmasak telepítésre. A másik birtokkategória amelyre a telepítésnél számítottak az alföldi városok, vagy nagyközségek nagy kiterjedésű határa volt. Szinte minden felszólaló törvényt akart hozni ezek kisajátítására. Azt azonban nem vették figyelembe, hogy ezek nem lakatlan pusztaságok voltak, hanem Debrecen határának kivételével 10--15 holdas parcellákban parasztok ezrei bérelték ezt a területet. Odatelepítést tehát csak ezeknek a kisbérlőknek a rovására lehetett volna megvalósítani. Az igénybe-

vehető földek között szerepelt még az 1920-as években leadott vagyonszármazékok és az adóhátralék miatt leadott földek felhasználása. Telepítésre alkalmas összefüggő területet azonban ezek sem alkottak.

Mint korábban láthattuk, az értekezlet legkevésbé előkészített területe a pénzügyi kérdés volt. Igen sok hasznos tanács elhangzott a gazdálkodással kapcsolatban is. Támogatni kell a telepéseket házépítéssel és gazdasági épületekkel, jószággal és gazdasági felszereléssel, csupán azt nem mondták meg, hogy milyen alapból. A vitában felmerült pénzügyi javaslatok mindegyike komolytalan volt. Sokan úgy képzelték, hogy a településre vállalkozóknak tekintélyes vagyona van. Feltételül kívánták szabni, hogy milyen igásállatokkal, milyen gazdasági felszereléssel és pénzeszközökkel rendelkezzen már a telepítés előtt. Vitázó előadásában egyik ilyen felszólalónak válaszolta Kerék Mihály: "Őméltósága nagy fontosságot tulajdonít a telepések anyagi erejének, melyet kisebb-nagyobb mértékben megkövetel a jelentkezőktől. Én attól tartok, hogyha ehhez a követeléshez mereven ragaszkodnánk, akkor Magyarországon nem lehetne telepest találni éppen azokban a földműves rétegekben, amelyeket az egész akcióba elsősorban kellene bevonni."²⁶

A radikális megoldás távol állt a szakértekezlet résztvevőitől is. Az általuk javasolt módok megvalósulásának összessége sem jelentett volna lényeges változást sem a magyar birtokviszonyokban, sem a parasztság helyzetében. A radikálisabb megoldást követelő agrárpolitikusok nem vettek részt ezen az értekezleten. Matolcsy Mátyás a parasztság fizikai és szellemi elnyomódásának, az egyének és a nagyarányú gyermekhalandóságnak az okát abban látja, hogy a mezőgazdasági lakosság 67 %-a agrárproletár, aki nem tud családjának emberhez méltó ellátást biztosítani. Ennek megszüntetéséhez a nagybirtokrendszer felszámolásán keresztül vezet az út. "Vagyis -- írja Matolcsy -- kis gazdaságokat kell létesíteni. E kérdést illetően a gazdasági szempontoknak a nemzetépítő népesedés-politika követelményeihez kell igazodniuk. A nemzetfenntartó magyar őstermelő lakosság megerősítéséről van itt szó, minthogy ez az osztály viseli a közterhek legnagyobb részét és adja egészséges fiaival a hadsereg zömét, s expanzióképességével a legnagyobb magyar feladatnak, a revízió megvalósítására van hivatva."²⁷

Annak, hogy a nagybirtokosok az újabb földreformtervek miatt nem mutattak nagyobb izgalmat egyik oka feltétlenül az volt, hogy nem vették komolyan Gömbös reformterveit. Ha figyelembe vesszük, hogy a Nemzeti Munkaterv 1932 októberében jelent meg, a telepítési törvényjavaslatot pedig 1936 tavaszán nyújtották be, akkor ez érthető is. Az OMGE nyugodtságára jellemző, hogy először az 1934. december 9-i közgyűlésen szerepeltek a megoldandó agrárpolitikai feladatok, s itt gróf Somssich László elnöki megnyitójában szinte elébe ment a kormány elképzelésének, mert azt javasolta a Földművelésügyi

Miniszternek, hogy beterjesztés előtt vitassa meg velük a törvényjavaslatot. Az OMGE nem zárkózott el eleve a telepítéstől, azt azonban változatlanul a nagybirtok jelentősebb sérelme nélkül képzelte el. Somssich bevezetőjében kifejtette, hogy "elsősorban azok a birtokok jöhetnek számításba amelyek máris a hitelező pénzintézetek kezén vannak; azok a birtokok, amelyek súlyos terheik következtében ugyanabba a helyzetbe kerülnek ma vagy holnap; olyan birtokok, amelyek súlyos adótartozásukat az állammal szemben csak földben tudnák leróni, s végül olyan birtokok, amelyeket a birtokosok önként ajánlanak fel az államnak telepítés céljaira."²⁸ Világos tehát, azt a területet, amely egyébként is kicsúszna a birtokosok lába alól, jó pénzért felajánlják az államnak birtokpolitikai célokra. Az OMGE ugyanis kikötötte, hogy juttatásban részesíteni "Csak olyan egyéneket lehet akik kellő mezőgazdasági szakértelemmel bírnak, megfelelő élő és holt felszereléssel és tőkével rendelkeznek."²⁹ Ennél egyértelműbben és a kormány felelősségét is éreztetve nyilvánított véleményt Somssich az OMGE 1935. február 6-i igazgatóválasztmányi ülésén, amikor a telepítéssel kapcsolatban kijelentette: "mindenki, aki a telepítés kérésével demagógiát űz a haza ellen vétkezik és a társadalmi osztályok békeségét és egyetértését igyekszik megbontani, csak azért, hogy pillanatnyilag politikailag érvényesüljön. Pedig teljesen tiszta a helyzet, Magyarországon annyi föld áll rendelkezésre, hogy mindenki, aki megfelelő anyagi eszközökkel és tőkével rendelkezik, vásárolhat földet. Ingyen föld azonban és annak igénylése, a bolsevizmussal és kommunizmussal egyenlő, aminek nem hajtjuk többé alá a fejünket."³⁰

Az ingyenes földosztás hangoztatása és a bolsevizmus rémének felelevenítése mégis azt mutatta, hogy az OMGE vezetőit nyugtalanította a kormányzati szinten is terjengő telepítési gondolat. Többen termeléstechinikai és ellátási szempontból védték a nagybirtokot az elaprózódástól, mások nyíltan felvetették az anyagi kérdéseket. Gróf Károlyi Gyula 29 nagybirtok személyi és termelési adatait megvizsgálva megállapította, hogy a nagybirtok sokkal több embert képes eltartani mint a kisbirtok.³¹ Blaskovich Erneszt "Mit várhatunk a nagybirtok felosztásától" című cikkében már a halálharangot kongatja a nagybirtok fölött, s a kormányt teszi felelőssé, mert "a már jól ismert módon, tehát földosztással, a pénzügyi rész megfelelő előkészítése nélkül, telepíteni akar. A tulajdonjog elvének tiszteletben tartásával vajjon ki fogja a megfelelő vételárat megfizetni? Hangsúlyozottan a megfelelő vételárat, mert senkitől sem kívánható, hogy földbirtokától a mostani dekonjunkturában kialakult árért váljon meg."³²

A már kormányzati szinten is kényelmetlenné váló vitának az OMGE igazgatójának, Buday Barnának a cikke vetett véget. 1935 márciusában a Köztelekben megjelent cikkében kifejti: "A kormány nem tervez földreformot.

A miniszterelnök múltkori rádióbeszédében kijelentette, hogy ilyet nem akar, hanem csak olyan birtokpolitika lebeg szeme előtt, amely távol áll minden radikalizmustól és a magántulajdon szentségét tiszteletben tartja. Hogy ez így lesz, ebben a tekintetben Darányi Kálmán minisztersége is kitűnő biztosíték. Az ellen pedig nekünk sem lehet kifogásunk, hogy az állam a kisemberek földszerző törekvéseit támogassa a birtokpolitika normális és békés eszközeivel.³³ Amiatt a cikkíró is aggódik, hogy nem látja világosan a telepítés pénzügyi feltételeit.

Nehéz megállapítani, hogy az OMGE vezérkarában milyen belső harcok játszódtak le, de Buday cikke után megszűnt a kormánnyal szembeni harcok kiállás, s majd csak 1936 tavaszán, a törvényjavaslat beterjesztése után találkozunk az OMGE részéről néhány kritikai észrevétellel. Úgy látszik sikerült meggyőzni a nyugtalankodókat, hogy egy olyan törvényjavaslat ellen amely talán még tervezetben sem volt meg, nem lehet harcolni. Az ilyen magatartás legfeljebb sürgethette a kormányt, hogy amennyiben komolyan gondolja a telepítést akkor javaslatát mielőbb készítse el.

Gömbös azonban még 1935 elején is korainak tartotta az időt a telepítési törvényjavaslat benyújtásához. Hiába volt ő a miniszterelnök, ha a kormánypárt jelentős része -- különösen az agráriusok -- Bethlent tartotta vezérének, Bethlen pedig szemben állt minden további földreform törekvéssel. Az Eckhardt Tibor által vezetett kisgazdapárt segítségével talán célt érhetett volna, NEP körökben azonban így is állandóan támadták Eckhardthoz fűződő kapcsolata miatt és ő sem akarta magát túlzottan elkötelezni a kisgazdáknak. Így csupán az a lehetősége maradt, hogy a kormányzóval idő előtt felosztatva a parlamentet megszabaduljon Bethlentől és híveitől, majd új választások után olyan képviselőházat hozzon létre, amely elismeri őt vezérének, s javaslatait elfogadja törvényalkotó munkájában.

JEGYZETEK

1. Előőrs, 1928. július 15. Órsy Attila: A földreform és a magyar jövő.
2. Magyar Szemle, 1929. június. Weis István: A falu válsága.
3. Előőrs, 1931. december 18.
4. Köztelek, 1933. február 12.
5. Nagyatádi Emlékkönyv, Bp., 1935., 66. l.
6. A telepítési szakértekezlet teljes anyagát közli a Magyar Gazdák Szemléje 1933. évfolyama 274--465. l, kisebb megszakításokkal.
7. Magyar Gazdák Szemléje, 1933., 276. l (Továbbiakban: Szakértekezlet, a felszólaló nevével és oldalszámmal)
8. Szakértekezlet, 280--282. l, Czettler Jenő előadása.
9. Szakértekezlet 424. l., Kerék Mihály előadása.
10. Szakértekezlet 387. l., Bajcsy-Zsilinszky Endre hozzászólása.
11. Szakértekezlet, 301. l. Kaán Károly előadása.
12. Thirring Lajos: A tanyák, puszták és egyéb külterületi helyek népessége. Magyar Statisztikai Szemle, 1932. 1044. l.
13. Szakértekezlet, 307. l., Kaán Károly előadása.
14. Szakértekezlet, 433. l., Kerék Mihály előadása.
15. Szakértekezlet, 307. l. Kaán Károly előadása.
16. Szakértekezlet, 384. l.
17. Szakértekezlet, 431. l.
18. Szakértekezlet, 371. l. Mattyasovszky Miklós hozzászólása.
19. Szakértekezlet, 325. l. Koós Zoltán előadása.
20. Szakértekezlet, 436. l. Kerék Mihály előadása.
21. Szakértekezlet, 315. l. Kaán Károly előadása.
22. Szakértekezlet, 326. l. Koós Zoltán előadása.
23. Szakértekezlet, 329. l.
24. Szakértekezlet, 429. l. Kerék Mihály előadása.
25. Szakértekezlet, 387. l.
26. Szakértekezlet, 435. l.
27. Matolcsy Mátyás: Agrárpolitikai feladatok Magyarországon, Bp., 1934. 44.
28. Köztelek, 1934. december 25.
29. Uo.
30. Köztelek, 1935. február 10.
31. Köztelek, 1935. január 13.
32. Köztelek, 1935. április 14.
33. Köztelek, 1935. március 10. Buday Barna: Birtokpolitikai célkitűzések.

ADALÉK 1956. OKTÓBER 23. ÉS NOVEMBER 4. KÖZÖTTI
IDŐSZAK ESEMÉNYTÖRTÉNETÉHEZ A 6. LÖVÉSZHAD-
TEST-PARANCSNOKSÁG 1957. JANUÁR 11-ÉN KELT JE-
LENTÉSE ALAPJÁN

ABSTRACT: *(Beitrag zur Darstellung der Ereignisse vom 23. Oktober bis 31. Dezember 1956 in einer Meldung des 6. Schützenkorpskommandos vom 11. Januar 1957)* Die vorliegende Arbeit verfolgt die Vorgänge vom 23. Oktober bis 31. Dezember 1956 in der Umgebung von Székesfehérvár aufgrund einer bisher nicht publizierten und schwer zugänglichen Quelle, der Meldung des 6. Schützenkorps im Januar 1957. Der Verfasser setzt sich nicht zum Ziel das Allgemeingültige darzubieten, wozu er aufgrund einer einzigen Quelle sozio keine Möglichkeit hat. Viel mehr soll hier nur ein Beitrag zu einer besseren Erkenntnis der obengenannten Zeitperiode geleistet werden. Wo es möglich war, bemühte sich der Autor, die Quelle späteren Erinnerungen gegenüberzustellen. Unseres Wissens wird hier die Quelle zum ersten Mal in vollem Umfang veröffentlicht, obwohl sich Mihály Berki in seinem Buch "Armee ohne Kommando" ebenfalls darauf bezieht. Dieses Buch konnte aufgrund seines Charakters jedoch nur einzelne, wenn auch sehr wichtige Details behandeln. Hoffentlich erscheint diese Arbeit nicht als nutzlos: - zumindest vermittelt sie einige brauchbare Informationen über die ungarische Armee von 1956.

Jelen dolgozatunk alapjául szolgáló dokumentumot a Honvéd Vezérkar főnökének 02-es számú rendelete hívta életre, amelynek parancsa értelmében a 6. lövészhadtest parancsnoksága jelentést készített „az október 23-án kezdődő eseményekről”. A jelentés elkészítésére alakult bizottság, amely a dokumentum szavai szerint „igyekezett csak a lényeges kérdésekre kitérni”, munkáját 1957. január 11-én fejezte be, és a „B” sorozatú, titkosnak minősített dokumentumot Mikes József vezér-

őrnagy aláírásával a vezérkar titkársága útján juttatta el a Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökének. A jelentést a hadseregben a titkos iratok számára rendszeresített papírra gépelték, amelynek sajátossága, hogy jobb felső sarkától a bal alsó sarokba tartó vastag vörös csík található rajta.¹

A jelentés szövegének tanulmányozása során, már kezdetben, mélyebb elemzés nélkül is szembetűnő, hogy a dokumentum csak 1956. november 4-ig tárgyalja részletesen az eseményeket, ezt követően csak meglehetősen sommás megállapításokat tesz, vagyis a november 4-e utáni történések enyhén szólva hiányosak. Így célszerűnek láttuk a jelentés információiban lényegesen bővebb első részét vizsgálni. Nem mulaszthatjuk el hangsúlyozni, hogy a jelentés, és így jelen dolgozatunk is csak egy szempontból, a 6. lövészhadtest parancsnokságának 1957. január 11-i nézőpontjából ismerteti, és tartalmazza az eseményeket, tehát csak más források adataival való összevetés után felelhet meg a történelmi hitelesség követelményének, de épp a történelmi hitelesség teszi elengedhetetlenné számunkra a szóban forgó dokumentum adatainak közzétételét.

A 6. lövészhadtest Székesfehérváron működő törzse és vezető beosztású tisztjei 1956. október 23-án délután értesültek a budapesti tüntetésről, mégpedig két szemtanú, Gráber ezredes és Halász alezredes elbeszélése alapján, akik aznap szolgálati ügyben a Honvédelmi Minisztériumban jártak, és a tüntetés kezdetekor még Pesten tartózkodtak. A jelentésnek ez a megállapítása ellentmond Kemendi Béla ezredesnek a hadtest akkori törzsparancsnokának a Honvédségi Szemle 1991. évi 10. számában közölt visszaemlékezésével. Kemendi ezredes úgy emlékezik, hogy Nemes Imre őrnagy és Papp Albert ezredes hozták a hírt Budapestről, a jelentés viszont egyértelműen Gráber ezredest és Halász alezredest nevezi meg, ugyanakkor félreérthetetlenül utal arra is, hogy Papp Albert alezredes, a hadtest tüzérfőnöke csak október 29-én reggel tért vissza Budapestről Székesfehérvárra. Fehérvárra visszatérve Halász alezredes, aki a politikai osztály vezetője volt, tájékoztatót tartott a budapesti eseményekről a törzs tisztjei, a fegyvernemi főnökök és az MDP-vezetőség tagjai előtt. Tájékoztatójában kijelentette, hogy a tüntetés általában szervezett és rendezett volt, és ha a kommunisták nem is érthetnek egyet a tüntetők 12 pontos követeléseinek némelyikével, a követelések nagy része nem reakciós. Véleménye, „a tüntetés jellege eléggé nacionalista, és fennáll a veszélye, hogy ellenforradalmi csoportok saját céljaikra felhasználják”.²

18 órakor -- kapott parancsuknak megfelelően -- a 15. híradó zászlóalj parancsnoka és politikai helyettese is megjelent a törzsben, akiket Kemendi ezredes tájékoztatott a helyzetről, majd felhívta a figyelmüket a szolgálat „feszességének” ellenőrzésére és a karhatalmi terv végrehajtásának előkészítésére. Ugyanakkor parancs érkezett a Honvédelmi Minisztériumból, hogy a magasabb parancsnoki értekezletre berendelt tisztek ne induljanak el, hanem maradjanak helyőrségeikben. Ennek megfelelően a Székesfehérváron átvezető utakra ellenőröket küldtek ki, hogy a már útbaindult parancsnokok közül azokat, akiknek Székesfehérváron keresztül vezetett az útjuk Budapestre, visszairányíthassák helyőrségeikbe.

Intézkedés történt arra vonatkozóan is, hogy a törzs tisztjei meghallgassák Gerő Ernő rádióbeszédét. 20 órakor a tisztek összegyűltek a rádiókészülék előtt, és meghallgatták a beszédet, amelyet általános nemtetszéssel fogadtak.

Megemlíti a jelentés azt is, hogy 23-án este a városi színházban diákgyűlés volt, amelyet „igen zajos”-nak, „eléggé kommunistaellenes”-nek és „nacionalistának” minősített.

A késő esti órákban kiadták a parancsot a karhatalmi terv végrehajtására. A parancsnak megfelelően 16 objektumot láttak el őrséggel, és biztosítottak a 6. lövészhadtest alárendeltségében lévő alegységek. Megerősített őrségekkel látták el a bombaraktárat, a megyei tanács épületét, a vasútállomást, a postát, a Vadásztölténygyárat, a Motorjavító Vállalatot, a csóri és a városi vízműveket, a megyei, a városi és a járási pártbizottságok épületeit, a városi nyomdát, a Fejér Megyei Néplap szerkesztőségét, a Vadásztölténygyár dinamitraktárát és a villanytelepet. Ugyancsak megerősített őrségek ellenőrizték a budapesti utat is. A karhatalmi terv végrehajtása közben 22 óra 30 perckor a 7. gépesített hadosztály ügyeletes tisztje jelentette, hogy a hadosztály alárendeltségébe tartozó, Piliscsabára diszlokált 8. gépkocsizó ezred parancsot kapott a Honvédelmi Minisztériumból, amely az egységet Budapestre rendelte. Az ezredparancsnok Solymosi alezredes azonban az ügyeletes tiszt által közölte a hadtestparancsnoksággal, hogy csak Váradí vezérőrnagy (aki akkor a páncélos csapatok fegyvernemi főnöke volt) személyes parancsára hajlandó elindulni. A vezérőrnagy személyes parancsára az ezred 23.30-kor elindult Budapestre.

Október 24-én 01.00 órakor ismét jelentés érkezett a 7. gépesített hadosztálytól, amely most a Fülöp alezredes parancsnoksága alatt álló aszódi 15. gépkocsizó ezred Budapestre rendeléséről tájékoztatott, majd ezt követően a vezérkari főnök parancsa Budapestre rendelte az

51. légvédelmi tüzér osztályt, a 7. gépesített hadosztály híradó zászlóalját, és a hadtest közvetlenhez tartozó 34. tüzérezredet, amelyet a vezérkari főnök a 7. gépesített hadosztály alárendeltségébe vont. A jelentés arra enged következtetni, hogy a fentebb felsorolt valamennyi egység Budapestre indult, de két bekezdéssel később arról tájékoztat, hogy a 34. tüzérezred Tolnára települt át. Ez annál is inkább érdekes, mert a 7. gépesített hadosztály központja Esztergom volt. Tolna pedig éppen az ellenkező irányban fekszik. Az azonban egyértelmű, hogy a vezérkari főnök 02.00 óra körül érkező parancsa a 7. gépesített hadosztályt a 34. tüzér ezreddel együtt kivonta a hadtest parancsnokának alárendeltségéből.

02.00 órakor a hadtestparancsnok riadót rendelt el a törzsnek és az alárendeltségébe tartozó alakulatoknak. A még október 23-án végrehajtani rendelt karhatalmi terv megvalósításának ellenőrzése során kiderült, hogy a tervben szereplő erők nem elégségesek a parancs végrehajtására, ezért az objektumok őrségeit megerősítették. A jelentés nem tartalmaz arra nézve információt, hogy mi alapján minősítették az addigi őrségeket kevésnek, így azt sem tudhatjuk, hogy az őrségeknek milyen nehézségeket kellett leküzdeniük feladatuk teljesítése során. Az azonban biztos, hogy megerősítették őket, nyilván nem ok nélkül, az okokról azonban legfeljebb találgathatunk. Az őrségek megerősítése, valamint megfelelő karhatalmi erő képzése céljából a parancsnokság Székesfehérvárra rendelte a 75. híradó zászlóalj egyik ügyeletes alegységét, a börgöndi légvédelmi tüzér ezred egy alegységét, a 63. légvédelmi tüzér osztályt Polgárdiból, és visszatartotta a Tolnára áttelepülő 34. önálló tüzérezred még el nem indult részlegét. Az így létrehozott erőket a város fontosabb objektumainak őrzésére, az utak lezárására és a parancsnokság őrzésére használták fel. Az átcsoportosítások után a karhatalmi tervben előírtak maradéktalanul végrehajthatókká válhattak, a parancsnokság azonban úgy ítélte meg, hogy nincsenek a feladat biztonságos megoldásához elengedhetetlen tartalékai, ezért a későbbiekben még további erőket vontak a városba. Ugyanakkor a riadó elrendelése után az alegységek egy része teljes menetkésztségben, gépkocsin ülve várta a parancsokat.

A riadó elrendelését követően Kemendi ezredes a hadtestparancsnok utasítására a következő parancsot adta ki: »A Pf.: 4815 parancsnok megparancsolta, hogy az összes őrségek, de különösen és elsősorban a lőszer és fegyverraktár őrségek ássanak be. Minden felállított űr mellett legyen kiásott lövészgödör és az őrségek részére a raktár védelméhez alkalmas árkok, lövészgödörök.«¹³

Intézkedés történt a balatonszabadi rádióadó védelmének megszervezésére is. Hogy ez a karhatalmi terv része volt-e, vagy egyéb okok tették szükségessé, az nem derül ki a jelentésből. Mindenesetre az 52. tüzér ezred parancsnoka, Halász őrnagy parancsot kapott, hogy Polgárdiból 30 emberrel erősítse meg a rádióadót. Később Balatonszabadiba vezényeltek még egy üteget is, amely Tabról települt át. Megerősítették a Baracska melletti Anna-pusztán lévő fogolytábor őrségét is. A 40 fős erősítést Bencső alezredes személyesen vezette fel.

A jelentés szerint különös gonddal szervezték meg a megyei pártbizottság védelmét. A pártbizottság őrségével rádió és távbeszélő kapcsolatot építettek ki.

Ugyancsak a hajnali órákban, a riadó elrendelése után, a politikai osztály vezetője, Halász alezredes telefonon kapcsolatba lépett az alárendelt pártbizottságokkal, és a közvetlen egységek politikai helyetteseivel, s a következő utasításokkal látta el őket: tudatosítani kell a személyi állománnyal, hogy »ellenforradalmi csoportok kihasználva a békés tüntetést, fegyveres támadást intéztek a népi demokratikus rend ellen. Legyenek éberek és rendkívül határozottak. Az ingadozókat azonnal tartóztassák le.«

Reggel 06.00-kor tiszti gyűlést hívtak egybe, ahol szintén a politikai osztály vezetője tájékoztatt arról, »hogyan használták fel ellenforradalmi csoportok a 23-i békés tüntetést, és milyen objektumokat támadtak meg fegyveresen«. ⁴ Ezt követően kijelentette, ez most nem a politikai viták ideje. Minden tisztnek szilárdan a helyén kell állnia és ingadozás nélkül teljesítenie kell a kapott parancsokat.

Délután a pártvezetőség megtárgyalta az MDP központi vezetőségének október 24-i határozatát, és 24-én estére nyílt taggyűlést hívott össze, amelyre meghívta az egész személyi állományt, így a harcosokat is. Nemes őrnagy beszámolója után a jelenlévők határozatot fogadtak el, amelynek értelmében »a Pf.: 4815 kommunistái és személyi állománya egyetért a Központi Vezetőség határozataival, támogatja a Központi Vezetőséget, és biztosítja, hogy erejüket nem kímélve harcolnak az ellenforradalmi csoportok ellen«. ⁵ A határozatot megtáviratozták a Központi Vezetőségnek. Intézkedés történt arra nézve is, hogy a személyi állomány napközben csoportosan meghallgathassa »Nagy Imre elvtárs beszédét«. ⁶

A nap folyamán a helyőrségparancsnok 20.00 órától kijárási tilalmat rendelt el a városban a »napi események és főleg a budapesti eseményekről érkezett hírek alapján«. A jelentés nem szól arról, hogy milyen helyi események és milyen budapesti hírek tették szükségessé a

kijárási tilalom elrendelését. A parancsot hangosbemondó útján közölték a lakossággal meghallgatásra azonban nem talált, mert a Belügyminisztériumi Főosztály épülete előtt még 20.30-kor is hatalmas tömeg tüntetett. A tüntetőkre egy odaérkező szovjet páncélgépkocsi tüzet nyitott. A sortűz 6 halott és 14 sebesült áldozatot követelt. A jelentés szövegében a halálos áldozatok számát átjavították, s így az 6-nak és 7-nek is olvasható. Hét halottra emlékezik Kemendi Béla is fentebb már idézett visszaemlékezésében. Mivel azonban az Új Fehérvár lap 1956. október 28-i különi kiadása 6 halálos áldozatról szól⁷, így ez a szám tűnik elfogadhatónak. A tűz megnyitás jogosságát a jelentés vitatja, és megállapítja, hogy a tömeg fegyvertelen volt, tehát nemhogy tüzet nem nyitott a szovjet páncélosra, de nem is viszonozhatta az őt ért támadást. Az áldozatok között a polgári személyek mellett rendőrök is voltak. A szovjet fegyveres fellépés oka az volt a jelentés szerint, hogy a kapitányság előtt tüntető tömeg széteszlatására a rendőrség sortűzet lőtt a levegőbe, amit a közelben lévő szovjet harckocsi személyzete ellen irányuló támadásnak vélt, és géppuskájából 2 rövid sorozatot lőtt a tömegbe.

Ugyancsak október 24-e eseményei közé tartozik, hogy a rendőrség segítséget kért a parancsnokságtól a Gárdony község üzleteit fosztogatók megfékezésére. A kérés kézhezvétele után haladéktalanul Gárdonyba vezényeltek egy szakaszt Cs. Nagy százados parancsnoksága alatt. Cs. Nagy százados Gárdonyból visszatérve jelentette, hogy kivezénylése felesleges volt, mert a rend helyreállítására kivezényelt szakasz sem fosztogatókat, sem fosztogatás nyomát nem észlelte a községben.

A nap eseményeinek sorában utolsóként megemlíti a jelentés, hogy a katonai ügyész letartóztatta Petényi tizedest, mert az kijelentette, hogy „aki először lő a népre, azt ő lövi le”⁸

Október 25-én hajnalban Hazai vezérőrnagy telefonon közölte a parancsnoksággal, hogy értesülései szerint nagyobb erővel végrehajtott támadás készül a balatonszabadi rádióállomás ellen. Ezt egyéb jelentések is megerősíteni látszottak, például az egyik szerint egy 5 gépkocsiból és egy páncéltörő lövegéből álló oszlop halad dél felé a balatoni műúton Székesfehérvár irányába. Más információk szerint Siófokról indult három lőszerrel és fegyverekkel rakott szállító gépjármű Balatonszabadi felé. Végül a vezérkar jelentette, hogy Várpalotától délre, az erdőben egy zászlóalj erőt képviselő felkelő és 13 harckocsi gyülekezik. A parancsnokság elrendelte a balatonszabadi rádióállomás védelmének megszervezését, amellyel Halász alezredest bízta meg. Halász alezredest a kapott parancs értelmében 07.00-kor elindult

Balatonszabadiba. A feladat megoldásához, a már ott lévő erőkn kívül rendelkezésére bocsátották a lepsényi légvédelmi tüzérsztály két üteget is. A védelem megszervezése azonban fölösleges volt, mivel az objektum ellen nem kíséreltek meg támadást, sőt annak előkészítésére utaló jeleket sem észleltek. Az, hogy a védelem megszervezése és megerősítése rettentette el a támadókat, vagy a támadás előkészületeiről szóló jelentések bizonyultak vaklármának, a jelentés szövege alapján nem dönthető el. Az a tény azonban, hogy Halász alezredes már másnap, október 26-án reggel visszatért Székesfehérvárra - az ott kialakult feszült helyzet miatt - az utóbbi állítást bizonyítja.

Október 25-én a jelentés tanúsága szerint a székesfehérvári üzemek dolgozói megjelentek a munkahelyükön, a munkát azonban nem vették fel, hanem 10.00 óra körül az utcára vonultak és a 24-én este a Belügyminisztériumi Főosztály előtt lezajlott esemény miatt tüntettek. A tüntetés egész nap zajlott. A parancsnokság tájékozódás céljából három tiszet kiküldött a tüntetők közé, akik folyamatosan jelentették az általuk tapasztalt jelenségeket és a tömeg hangulatát. Sajnos, a jelentés nem tartalmazza a megfigyelők beszámolóit, így ez esetben is csak a megfigyelés tényéről szólhatunk.

A parancsnokság úgy ítélte meg, feltehetően nem utolsósorban megfigyelőinek tájékoztatása alapján, hogy a rend fenntartása szükségessé teszi a hadsereg jelenlétét az utcákon. Ezért 11.00 órakor 30 tiszet rendeltek be a repülőtérről, és a belőlük alakított tiszti járőr egész nap járta a várost 4-5 fős csoportokban. A járőröket a lakosság gyűlölettel fogadta, és sértegette a 24-én lezajlott események miatt. Bár a jelentés nem tér ki rá, de a gyűlölködés egyik oka az is lehetett, hogy a repülőtiszték fegyvernemjelzésének és sapkaszalagjának színe (kék) megegyezett az Államvédelmi hatóság által használt színnel, a különbség a két egyenruha között csak a tányérsapkán rendszeresített repülőjelvény volt. Így a tömeg a repülőtiszi járőröket államvédelmis tiszteknek nézhetett.

A feszült helyzetre való tekintettel a parancsnokság polgári állományú alkalmazottait a délelőtti folyamán hazaküldték. Erre az is okot szolgáltatott, hogy a 17-es laktanyában székelő elhelyezési szolgálat javító és karbantartó részlegénél dolgozó civil munkások megjegyzései a parancsnokság megfélése szerint bomlasztóan hatottak a velük egy épületben elhelyezett kommandáns század harcosainak katonai moráljára.

A nap folyamán a dunapentelei helyőrség is erősítést kért. A jelentés nem részletezi miért, kik ellen és milyen objektumok megerősíté-

sére, pusztán feljegyzni, hogy Sárbogárdról egy századot vezényeltek ki Dunapentele megerősítésére.

A személyi állomány nagy meglepéssel vette tudomásul a parancsnokság tájékoztatóját, amelyben ismertették, hogy Gerő Ernő helyett Kádár János lett a Központi Vezetőség első titkára. Megszervezték Kádár János és Nagy Imre rádióbeszédeinek meghallgatását.

A nap folyamán felolvasták a honvédelmi miniszter alábbi parancsát:

„Szervezett forradalmi [sic] erők, az október 23-i diákfelvonulást felhasználva, népellenes céljaik érdekében hazánk fővárosában kísérletet tettek fegyveres erővel megdönteni a népi hatalmat.

A Magyar Néphadsereg honvédjei, tiszthelyettesei és tisztjei az ellenforradalmi csőcselék megmozdulásának letörésére vívott október 24-i harcokban becsülettel helytálltak. Bebizonyították, hogy a legnehezebb időkben is hűséges védelmezői a munkásosztály vezette nép hatalmának, a proletárdiktatúrának. E nap harcaiban súlyos veszteséget okoztak az ellenforradalmi bandáknak, számos foglyot ejtettek, eredményesen védelmezték fővárosunk lakosságát, pusztításokkal és rablásokkal szemben. Önfeláldozó harcaikkal, a belügyi karhatalmi szervek és a testvéri szovjet hadsereg egységeivel együtt biztosították népidemokráciánk vívmányainak, népi hatalmunknak megőrzését.

MEGPARANCSOLOM:

Néphadseregünk katonái fokozott aktivitással és teljes határozottsággal ma (csütörtökön) délig végleg számolják fel a fővárosunkban még feltalálható ellenforradalmi erőket.

Biztosítsák a teljes rendet és nyugalmat, békés építőmunkánk menetét fővárosunkban.

Néphadseregünk minden katonája teljes képességgel biztosítsa a szolgálat ellátását és akadályozza meg minden hasonló ellenforradalmi akciót.

Elismerésemet fejezem ki néphadseregünk, a belügyi szervek és a testvéri szovjet hadsereg minden katonájának, aki a harcokban részt vett.

Dicsőség illesse azokat, akik a nép hatalmáért életüket áldozták.

BATA István vezérezredes

A Magyar Népköztársaság Honvédelmi Minisztere⁹

A fentebb ismertetett parancs élesen bizonyítja, hogy gyökeres különbségek mutatkoztak a honvédelmi miniszter és a székesfehérvári lakosság többségének véleménye között. De különbségek mutatkoztak a hadtestparancsnokság és a miniszter véleménye között is. Ezt Mikes vezérőrnagy alább részletesen ismertetett felhívása is tükrözi, de legbeszédesebben az bizonyítja, hogy sem addig, sem a későbbiek folyamán nem került sor konfrontációra a hadtest alárendeltségébe tartozó alakulatok és a tüntető polgári lakosság között. Ezt 1956 után számon is kérték a parancsnoki állománytól.

Október 26-án a hadtestparancsnok, Mikes József vezérőrnagy a következő felhívást tette közzé hangszórós kocsik és röplapok segítségével a városban:

„Hazádnak rendületlenül légy híve ó magyar!”

Kedves Barátaim, Elvtársak!

Székesfehérvár Dolgozó Népe!

Magyar Hazafiak, Székesfehérvár Ifjúsága!

A szovjet csapatok teljesítették a város dolgozóinak *jogos* kérését, hogy *kizárólag a magyar* csapatok tartsák fenn a rendet és nyugalmat városunkban és előzzék meg a fölösleges zavargásokat.

Megállapodás szerint a szovjet csapatok a város különböző részeiből bevonták harci eszközeiket, az objektumaik kivételével.

A Magyar Néphadsereg a magyar nép, a Párt és a Kormány hű fia s ezért a dolgozó magyar nép érdekében a Párt és a Kormány határozata szerint a rendet fenn fogja tartani.

Székesfehérvár dolgozó népe! Kérlek benneteket a Magyar Néphadsereg katonáinak nevében és a Ti érdeketekben, hogy ne ragadtassátok el magatokat megfontolatlan cselekedetre.

A néphadsereg tagjai esküjükhöz híven, a fegyvert nem adják ki kezükből, viszont fegyvert *csak abban az esetben használnak*, ha támadás éri őket, vagy az állam és a dolgozók anyagi javait, középületeket, szerveket, személyeket.

Segítsetek leleplezni és a hatóság kezére juttatni az ellenséges provokátorokat, bujtogatókat, az esetleges fosztogatókat és a személyek biztonsága ellen fellépőket.

Ezzel együtt védjük anyáinkat, testvéreinket és gyermekeinket.

Magyar Hazafiak!

Nagy Imre és Kádár János beszédei világosan tartalmazzák, hogy követeléseinket kielégítik. Bízunk az új kormányban és az új Köz-

ponyi Vezetőségben, bízunk a dolgozó nép józanságában és higgadt ítélőképességében.

Kérlek benneteket, hogy zavartalanul folytassátok a termelő munkát.

A csoportosulás megszüntetésével segítsétek érvényre juttatni a Minisztertanács határozatát.

A Néphadsereg katonái készen állnak a dolgozók nyugalmanak és békéjének megvédéséhez. Segítség bennünket abban, hogy ősi városunknak -- szép Székesfehérvárnak -- rendje és nyugalma megszilárduljon és elkerüljük mindannyiunk érdekében a felesleges zavargást.

Termeljetek nyugodtan, mi eskünkhöz híven őrködünk Székesfehérvár rendje és nyugalma felett.

...A néppel tűzön vízen át!

Mikes József vezérőrnagy s.k.

Székesfehérvár helyőrségparancsnoka¹⁰

A helyőrségparancsnok felhívása ellenére tömegdemonstrációk egész sorára került sor október 26-án. Az üzemek, gyárak, iskolák felvonulását a hadtesttörzsből kiküldött tisztek nem tudták megakadályozni, így több ezres tömeg gyűlt össze a városi tanács és a megyei pártbizottság előtt. A tüntetők „Ruszkik haza!”, „Nem tanulunk orosz!”, „Éljen a magyar függetlenség!” jelszavakat hangoztatva a megyei tanács épülete elé vonultak, ahol Bujdosó megyei tanácselnök és Sebes Imre megyei MDP titkár lemondását követelték, amelyre egyébként egy, a várost hangszóróval járó csoport is felszólított, és az érintetteknek 17.00 óráig adott határidőt. A tömeg a Himnusz és a Szózat eléneklése után a megyei tanácstól a megyei börtön elé vonult. Útközben eltávolították az épületekről a csillagokat, s a tömeg nyomán az úttesten széttépett MDP és DISZ igazolványok voltak láthatók. A börtön elé érkezett tömeg követelte a politikai foglyok szabadon bocsátását. Az objektumot védő lövészsorozat parancsnokának parancsot adtak a tömeg fegyvertussal való szétosztatására, de szükség esetén tűzparancs kiadására is felhatalmazták. A helyszínen lévő Koroncz alezredes tiszti futár útján értesítette Kemendi ezredest, hogy a több ezres tömeggel szembeni fegyverhasználat nagy veszteséget okozna, és egyébként sem biztos, hogy a katonák -- tekintettel a közöttük kialakult hangulatra -- teljesítenék a parancsot. A fegyvertussal való osztatásnak pedig az a veszélye, hogy a tömeg közé került katonákat a tüntetők lefegyverzik, de az sem elképzelhetetlen, hogy a katonák maguk adnák át fegyvereiket. Mindezek alapján Koroncz alezredes javasolta a kint lévő alegység visszahívását. Kemendi

ezredes jelentést tett a parancsnoknak, és a beérkezett információk alapján javasolta a lövészsorozat visszavonását, „nehogy a tömeg saját fegyverünkkel rohamozza meg a börtönt”. A javaslattal Mikes vezérőrnagy egyetértett, s így az alegységet visszavonták. A börtön személyzet ezután nem tehetett mást, mint teljesítette a tüntetők követelését, és szabadon bocsátotta a politikai foglyokat. A jelentés nem szól arról, hány embert és személy szerint kiket bocsátottak szabadon, sőt azt sem tudhatjuk meg belőle, hogy milyen politikai bűncselekményekért voltak elítélve, pusztán arról tájékoztat, hogy a politikai foglyok mellett köztörvényes bűnözők is kiszabadultak. A jelentés szerzői az Új Fehérvár lapra hivatkozva megállapítják, hogy „megszökött a börtönből többek között Szebedéli József ismert szőlőhegyi gyilkos és Kellés István hírhedt rablógyilkos is”. Az újság arra is felszólított, „Mihelyt valahol fölbukkanak, azonnal adjuk át őket a felvigyázó honvédségnek. Ne engedjük, hogy szent ügyünkért vívott békés harcunkat közönséges bűnözők használják ki!” Később az Új Fehérvár október 28-i különszáma azt közölte, hogy nem Szebedéli Józsefről, hanem Gyuláról van szó, és a szóban forgó elítélt a szökést követően nem sokkal önként jelentkezett az ügyészségen, ahová édesanyja kísérte el. Kintléte alatt semmilyen bűncselekményt nem követett el.¹¹ A másik bűnöző kézrekerítéséről a rendelkezésünkre álló források nem szólnak.

A nap folyamán a parancsnokságot telefonon felhívta Tóth vezérőrnagy a vezérkari főnök, és kifogásolta, hogy még nem alakult meg a munkás és katonatanácsok. Ugyanakkor további utasítást adott, hogy lőni nem szabad.¹²

Ugyanezen a napon a politikai osztály értekezletet hívott össze a helyzet értékelésére. Az értekezlet feladatául tűzte azt is, hogy „tisztázza a tisztek álláspontját, milyen kérdésekkel és követelési pontokkal értenek egyet és mivel nem.”¹³ A jelentésnek ez a mondata többféleképpen értelmezhető. Érthetjük azt is, hogy a politikai osztály meg akarta ismerni a tisztek véleményét, és ennek tudatában szándékozott intézkedni, de jelentheti azt is, hogy a politikai osztály meghatározta, melyek az elfogadható, és melyek az elfogadhatatlan követelések a tisztek számára. Minthogy a forrás nem tájékoztat az értekezleten lezajlott eseményekről, pusztán a tényt rögzíti, a fenti kérdés nem dönthető el egyértelműen. Fontos lenne számunkra, hogy a tisztek, vagy a politikai osztály mely követeléseket tekintette elfogadhatónak és melyeket nem. Sajnos a jelentés erre nézve sem tartalmaz adatokat. A hadtest vezetése azonban arra enged következtetni, hogy nem lehetett gyökeres

eltérés a tisztikar véleménye és a tüntetők által megfogalmazott követelések között.

Mint az már fentebb, Mikes József hadtestparancsnok felhívásában is szerepelt, a honvédség október 26-án átvette a középületek őrzését a szovjet hadseregtől. A tényről az Új Fehérvár a következőképpen számol be: «A magyar néphadsereg átvette a fehérvári középületek megőrzését. A hadsereg a néppel együtt védi épületeink épségét. Mi is segítsük őket.»¹⁴

Október 26-án este körülbelül 20.000 fős tömeg gyűlt össze a városi tanács épülete előtt, és az odavezető utcákon, akikkel közölték, hogy a megyei tanácselnök és a megyei párttitkár lemondott. A tüntetők küldöttséget menesztettek a hadtestparancsnokságra, és kérték, hogy a hadsereg is képviseltesse magát az esti tömeggyűlésen. A kérésnek megfelelően Halász alezredes és öt fegyvertelen katona részt vett a demonstráción, sőt Halász alezredes a városi tanács erkélyéről rövid beszédet is mondott. Sajnos a beszéd tartalmát nem ismerteti a jelentés, csak arról szól, hogy a tömeg lelkesen ünnepelte a magyar hadsereget, fegyvert követelt, és a «Menjünk Pestre!» jelszót kiabálta, majd a Himnusz és a Szózat eléneklése után széteszlott. Közel 200 fiatal azonban mindenáron Budapestre akart indulni, és ehhez TEFU-gépkocsikat akartak szerezni, de a jelentés szerint sikerült őket szándékukról lebeszélni. Hogy kiknek és milyen érvekkel sikerült ezt elérni, azt szintén nem tudhatjuk meg forrásunkból.

Mindenesetre nem lehetett könnyű a fővárosba való utazás, amelyre bizonyítékul szolgálhat, hogy a hadseregpáncsnokságról Kovács vezérőrnagy által kért négy darab gépágyút (amelyek a parancs értelmében 26-án este meg is érkeztek Veszprémből Székesfehérvárra), nem sikerült Budapestre továbbítani. Hogy miért nem, arról nem szól a jelentés. Feltételezhető, hogy az utak nem voltak biztonságosak a páncsnokság megítélése szerint, s ha a hadsereg négy gépágyúja nem tudott elindulni, akkor még kevésbé lehetett tanácsos 200 civil fiatal útba indítani.

A nap folyamán őrizetbe vettek három, nem a hadtest illetőségébe tartozó katonát, mert azt hangoztatták, hogy aki a tömegre mer löni, azt ők lövik le. jelentős hatással volt a tömeg hangulatára az is, hogy este egy szovjet harckocsi eltaposott egy útelőőrzésre kirendelt tüzérhadnagyot.

Ugyancsak október 26-án futott be az esztergomi hadosztályparancsnokság erősítést kérő jelentése. A hadtestparancsnokság a tatai 31. harckocsizóezredtől három harckocsiszázadot vezényelt az esztergomi

helyőrség megerősítésére. Erősítést kért a várpalotai laktanya is. Újvári ezredes kérésére a 27. harcokocsiezred egy századát Várpalotára vezényelték. Beszállították a parancsnokságra a székesfehérvári műszaki építő zászlóalj fegyvereit is, mégpedig a zászlóaljparancsnok kérésére. Hogy a kérésnek mi volt az oka, arról nem szól a jelentés. Feltehetően azonban, hogy a zászlóaljparancsnok úgy vélte, nem tudja megakadályozni, hogy az építő zászlóalj katonái átadják fegyvereiket a tüntetőknek, vagy fegyveresen csatlakoznak hozzájuk. Az Esztergomból és Várpalotáról befutott erősítés kérések pedig minden bizonnyal jelentős tömegmegmozdulásokra utalnak az illető helységeekben.

Október 27-én megalakult Székesfehérváron a Nemzeti Bizottság, amelynek feladata az volt, hogy a városi tanács mellett működjön tanácsadó szervként. A jelentésből kiderül, hogy a Nemzeti Bizottságot létrehozó előkészítő bizottság munkájában részt vett az MDP megyei bizottságának képviselője és a honvédség képviselője is, akiknek feladata az volt, hogy a testületben a kommunisták véleményének hangot adjanak. Ugyancsak kommunista elveket képviselt az a 12 katonatiszt, akiket a hadtesttörzsben összehívott pártaggyűlés választott meg, és küldött a Nemzeti Bizottság alakuló ülésére. A taggyűlés megvitatta, hogy a kommunisták mely követelésekkel tudnak egyetérteni és melyekkel nem. A tisztek ezt az állásfoglalást képviselték a Nemzeti Bizottság létrehozásakor. Hogy véleményük nem lehetett elfogadhatatlan a Nemzeti Bizottság megválasztására a városi színházban összeült küldötteknek, azt az bizonyítja, hogy két tisztet, -- Koroncz alezredest és Molnár Őrnagyot -- az intéző bizottság tagjává választották. Este a Fejér Megyei Nemzeti Bizottság küldöttsége felkereste Mikes vezérőrnagyot, és kérte, tegye lehetővé számukra, hogy a Magyar Kormányának személyesen vigyék el tűzszüneti javaslatukat. A hadtestparancsnok gépkocsival és fegyveres kísérettel látta el a küldötteket a budapesti útra.

Megkezdődött a MÖHOSZ-nál lévő fegyverek összeszedése és beszállítása a parancsnokságra. Közben bejelentés érkezett, hogy Kápolnásnyék térségében helyi lakosok a „K”-telefon kábeleinek meg rongálására készülnek. A telefonvonal biztosítására egy járőrt küldtek a helyszínre. A jelentés nem említi, hogy a járőr milyen viszonyokat talált. Este Győről fiatalok érkeztek Székesfehérvárra, és röpcédulákat szórtak a városban. Közülük kettőt a honvédjárőrök elfogtak, és a helyőrségi fogdába zártak. Ez az eljárás megfelelt a honvédelmi miniszter október 27-én kiadott távmondati parancsának. A parancs a következőket tartalmazta:

„Erősítse meg a legfontosabb objektumok őrzését, lőszer és fegyverraktárakat. Pártbizottságot, tanácsot, postát stb. A pártbizottságot, ha szükséges, a laktanyában kell elhelyezni. A helyőrségébe vezető utakat ellenőrzés alatt kell tartani. A helyőrségen belül a rendőrséggel és a megbízható munkásokkal együtt járőrözést kell folytatni. Idegeneket igazoltatni kell. Gyanús elemeket, fegyveres embereket le kell tartóztatni. Gyülekezéseket fel kell oszlatni. A fegyveres ellenállókát meg kell semmisíteni, a helyi vasútállomásokon áthaladó teherforgalmat ellenőrizni kell, a személyi forgalom tilos! Helyben a katonai rendet minden eszközzel fenn kell tartani. A helyőrségparancsnok erős tartalékkal rendelkezzen. A helyőrségparancsnok hirdesse ki az egész személyi állomány előtt.

Bata vezérezredes s.k.¹⁵

A hadtestparancsnok a távmondattól kézhezvétele után már két felsőbb parancssal is rendelkezett. A vezérkari főnökségről Tóth vezérőrnagy telefonon közölt parancsával, amely megtiltotta a fegyverhasználatot, és Bata vezérezredes, honvédelmi miniszter parancsával, amely a fegyveres ellenállás megsemmisítésére szólított fel. Az ellentmondó parancsok egyértelműen jelzik a legfelső vezetők bizonytalanságát.

A nap folyamán a hadtest politikai osztálya és Mikes József vezérőrnagy is szerkesztett, és kiadott egy felhívást.

A politikai osztály felhívását Kemendi ezredes aláírásával géptávirón továbbították az alárendelteknek. A felhívás a következőket tartalmazta:

„A megalakult Nemzeti Kormány felszólította a hadsereg katonáit, hogy minden erővel és eszközzel biztosítsák a rendet és az ország nyugalalmát, amely nélkül nem lehet a dolgozóknak azokat a követeléseit megvalósítani, amelyekkel a kormány egyetértett. Az ellenforradalmi erők tisztában vannak azzal, hogy az új kormány megalakulásával a becsületes dolgozó tömegek szilárdan támogatják a kormányt, amelyet bizonyít a budapesti munkás-tömegek egyre aktívabb részvétele a rendzavarók elleni harcban. Ennek köszönhető, hogy Budapesten az ellenforradalmi erők végleges vereséget szenvedtek és rövidesen az utolsó ellenforradalmi erők felszámolása is befejeződik. Az ellenforradalmi erők éppen ezért különböző rémhírek terjesztésével próbálják félrevezetni a becsületes embereket is és főleg a Néphadsereg katonáit. A párt-szervezet és a politikai munkások éppen ezért magyarázzák meg azt, hogy lényegében az új Nemzeti Kormány megalakulásával a nép fő követelése teljesült, és teljesülni fog, és aki ezek után tovább folytatja a rendzavarást, az nyilvánvaló ellensége a dolgozók hatalmának. Ezek az

elemek nem akarják, hogy a dolgozók követeléseit teljesüljenek, mivel ők nem a dolgozók hatalmáért, hanem a tőkés rend visszaállításáért harcolnak.

Kemendi ezredes s.k."¹⁶

Mikes vezérőrnagy felhívása a város lakosságához szólt, amelyet röpcédulákon juttattak el, de az Új Fehérvár lapban is közzétették:

„Székesfehérvár helyőrségparancsnokának felhívása
Székesfehérvár Dolgozó Népe, Munkások, Parasztok,
Értelmiségiek!

Székesfehérvár ifjúsága, néphadseregünk harcosai, tiszthelyettesei és tisztjei, összes karhatalmi szervek beosztottjai!

A Minisztertanács rendelete szerint mindazok, akik október 26-án 22.00-ig beszüntetik az ellenállást, és a karhatalmi szerveknek a fegyvereket átadták -- amnesztiában részesülnek. A rendelet kiadásával egyidőben a fegyveres alakulatok azt a parancsot kapták, hogy mindazokkal szemben, akik október 26-án 22.00 óra után:

- fegyveres támadást intéznek;
- fegyveres ellenállást fejtenek ki, arra szervezkednek, vagy lázítanak;
- rombolnak és fosztogatnak;

a fegyveres erők felhasználásával a nyugalom és rend helyreállítása érdekében -- a törvény teljes szigorával járjanak el. A Magyar Nemzeti Kormány megalakításával, a belső fegyveres harcot megindító összes követelések kielégítést nyernek. Ezért, mint Székesfehérvár helyőrség fegyveres erőinek parancsnoka a következőket rendelem el;

- 1./ Megtiltok mindenfajta gyülekezést, tüntetést és felvonulást.
- 2./ A továbbiakig minden nap 20.00 órától másnap reggel 06.00 óráig kijárási tilalmat rendelek el.
- 3./ Megtiltok mindenfajta magáncélból való utazást, akár vasúton, akár bármilyen közlekedési eszközzel. A tilalom alóli felmentést kizárólag a belügyminisztérium Megyei Főosztálya adhat. Jelen rendeletem megszegőivel szemben a karhatalmi alakulatok a törvény teljes szigorával járnak el. Számítok Székesfehérvár dolgozó népének öntudatos hazafiságára, fegyelmezettségére, mellyel a rend és fegyelem helyreállításában a karhatalmi szerveket támogatni fogják.

Székesfehérvár, 1956. október 27-én

Mikes József vörögy. s.k.

Székesfehérvár helyőrségparancsnoka"¹⁷

Október 28-án a Székesfehérvári Nemzeti Bizottság Intéző Bizottsága döntést hozott a megyei ÁVH szervezet feloszlataásáról. A feladat végrehajtására Halász alezredes, Koronc alezredes és Vincze rendőr alezredes kaptak megbízást, akik ezt el is vállalták. Érdekességként megemlíjtük, hogy a jelentés szerint a helyi ÁVH feloszlataását annak parancsnokhelyettese írásban kérte a nemzeti bizottságtól. A feloszlataás kérdését megbeszéltek a megyei pártbizottságon még ott lévő Sebes Imrével és a megyei parancsnoki tiszteet betöltő ÁVH őrnaggal. Az ÁVH megyei parancsnoka nem értett egyet a szervezet feloszlataásával, és ezért München Ferenchez, a Nagy Imre kormány belügyminiszteréhez fordult telefonon, hogy tiltakozzon az eljárás ellen. Feltehetően arra számított, hogy a belügyminiszter nem hagyja helyben a Székesfehérvári Nemzeti Bizottság döntését. A telefonbeszélgetés során azonban München Ferenc kijelentette, hogy egyet ért a szervezet felszámoláásával, s így a megbízott honvédtisztek megkezdhették feladatuk végrehajtaását. Mindenekelőtt megbeszéltek az érintettekkel, hogy az ÁVH okmányait nem semmisítik meg, hanem a hadtestparancsnokság elhárító osztályán helyezik el és fogják őrizni azokat. Ezt követően összehívták az ÁVH személyi állományaát a rendőrséggel együtt. A feltehetőleg az ÁVH székházának egyik termében egybegyűltek előtt Koronc alezredes, a nemzeti bizottság által megbízott testület nevében közölte, hogy az Államvédelmi Hatóság beszüneti tevékenységét, s fegyvereit, egyéb anyagaait és épületét a rendőrség veszi át. Amint az átadás megtörtént, a volt ÁVH-katonák elhagyták az épületet, és hazamentek. Csak ezt követően érkezett meg Nagy Imre miniszterelnöknek az Államvédelmi Hatóság feloszlataására vonatkozó utasítása. A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy Székesfehérváron öntevékenyen, már a rendelet megjelenése előtt, szervezetten és atrocitásoktól mentesen hajtották végre ennek a népszerűségnek legkevésbé sem örvendő szervezetnek a feloszlataását. A feladat végrehajtaása után a bizottság újabb munkát kapott. Hankó János MDP megyei pártbizottsági másodtitkárral kiegészülve a szovjet parancsnokságra ment, hogy a szovjet csapatoknak a város területéről való teljes kivonáását szorgalmazza. A tárgyalások során a szovjet parancsnokság ígéretet tett a csapatok teljes visszavonására, de felpanaszolta, hogy a szovjet tisztek családtagjai élelem nélkül maradtak, mert a kialakult hangulat miatt nem mernek az utcára menni, s így bevásárolni sem tudnak. A magyar tárgyaló fél felajánlotta, ha szükséges, gondoskodni fog a civil szovjet állampolgárok élelmezéséről és ellátásáról.

A nap folyamán döntés született a nemzetőrség felállítáásáról is. A nemzeti bizottság intéző bizottsága, amelynek ülésén a fentebb már

felsorolt tiszteken kívül Mikes vezérőrnagy és Molnár őrnagy is részt vett, megbízta a hadtestparancsnokságot »fegyveres gyári munkásörsegek és a nemzetőrség»¹⁸ felállításával, és határozatot fogadott el, hogy a szovjetellenes provokációk elkerülése végett az újonnan felállítandó fegyveres testületekbe a diákok közül csak 18 éven felüliek kerülhetnek.¹⁹ Ebből arra következtetünk, hogy Székesfehérvár tanulóifjúsága tudott legkevésbé úrrá lenni érzelmein. A felfegyverzés időpontjául október 29-én 10.00 órát jelölték meg. Az intéző bizottság ülése alatt több ezer fős tömeg gyűlt össze a városi tanács épülete előtt, amelynek Mikes József vezérőrnagy beszédet mondott. Forrásunk nem ismerteti a beszéd tartalmát, de megemlíti a tömeg egyik követelését. Az egybegyűltek az előző napon Győrből érkezett és a hadsereg által őrizetbe vett fiatalok szabadon engedését követelték, amelyre Mikes vezérőrnagy ki is adta a parancsot.

A nap fontos eseményei közé tartozik Janza Károly honvédelmi miniszter »Tűzet szüntess!» parancsa, amely géptávírón érkezett a hadtestparancsnokságra, és a következőket tartalmazta:

»Harcosok, Tiszthelyettesek, Tisztek, Táborno­kok,
Eltársak!

A Magyar Népköztársaság Kormánya a vérontás megszüntetése és a békés kibontakozás érdekében elrendeli az általános tűzszünetet! Utasítsa a fegyveres erőket, csak akkor tüzeljenek, ha megtámadják őket. A magyar nép súlyos megpróbáltatásainak óráiban bízott meg a Népköztársaságunk Elnöki Tanácsa a Honvédség vezetésével. Érzem azt a felelősséget, amely Önöket is eltölti a testvérharc nehéz időszakában. Minden erőmmel azon leszek, hogy Önökkel együtt a legrövidebb időn belül helyre állítsuk a rendet, nyugalmat, a békét, begyógyítsuk a sebeket, és ifjúságunkat, a népünk fiait a békés munkára vezessük. Népünk bizalommal várja Önöktől nyugodt életfeltételeinek biztosítását. Álljanak helyt továbbra is szilárdan a népünk hatalmát féltő dolgozóinkkal és a munkástanácsokkal karöltve szólítsák fel megadásra, szereljék le azokat a felfegyverzett csoportokat, egyes elemeket, akik céltalanul ontva a magyar vért a munkások, parasz­tok és a néphez hű értelmiségiek szocialista jövőjét veszélyeztetik. A néphadsereg katonái eddigi küzdelmek során népünk többségének támogatásával helyt álltak a nép hatalmának védelmében, és a rend helyreállításában, a rend és a fegyelem érdekében eddig tett tevékenységükért ezúton mondok köszönetet népünk hű fiainak.

Janza Károly altábornagy s.k.
honvédelmi miniszter»²⁰

A miniszteri parancs mellett a vezérkari főnökségtől is érkezett egy utasítás, amely elrendelte a Budapestről nyugatra vezető fő közlekedési útvonalak lezárását. Erről a jelentés szerint nem maradt fenn semmilyen okmány, így a szerkesztők emlékezetből idézik, csakúgy, mint az elveszett parancsra fogatosított intézkedéseket. Mindenesetre a vezérkari főnökség fentebb idézett parancsa szerint az utakat megerősített lövészszakaszokkal zárták le három vonalban.

A délután folyamán járőrt kellett küldeni Gánt községbe, mert jelentették, hogy a faluban három katona lövöldözik. A helyszínre érkező járőr megfékezte a garázdálkodókat, akik a faluból egy 350-es Csepel tehergépkocsit, valamint egy Csepel és egy Pannónia motorke-rékpárt loptak. Az elfogott katonák valamennyien a balinkai bányász zászlóalj állományába tartoztak. Bekísérésük után lefegyverzésük alkalmával egyikük fegyverrel ellenállást kísérelt meg a 17-es laktanya udvarán, mire a járőr egyik tagja az ellenszegülőt egy lövéssel megsebesítette.

Ugyancsak ezen a napon küldtek ki a sárbogárdi gépkocsizó iskoláról egy újabb századot Dunapentele megerősítésére, ahol így már 200 ember működött a hadtest állományából Kerékgyártó főhadnagy parancsnoksága alatt.

A nap eseményeihez tartozik még, hogy Sebes Imre Fejér megyei és Dénes István Zala megyei MDP első titkárok, valamint az MDP pontos nevén meg nem nevezett kiküldöttje a hadtestparancsnokságon kapott menedéket.

Október 29-e tömegtüntetésekkel kezdődött. Az utcán vonuló tömegből a hadsereget elítélő jelszavak is hallatszottak. Dél előtt 10.00 óra körül mintegy 300--400 munkás, -- a Vadásztölténygyár és más fehérvári üzemek dolgozói -- a hadtestparancsnokság épülete előtt tüntetett, jelszavakat kiabálva. Később küldöttséget választottak, hogy követeléseiket átadhassák a hadtestparancsnoknak. A küldöttek a következő követeléseket adták elő:

1. Mikes vezérőrnagy mondjon le;
2. adjanak fegyvert;
3. a szovjetek a családtagjaikat is vigyék be a laktanyaiba.

A követelések alapján megállapítható, hogy Mikes vezérőrnagy nem lehetett népszerű a tüntetők szemében. Mikes vezérőrnagy a parancsnokság erkélyéről válaszolt a tüntetők követeléseire. Mindenekelőtt kijelentette, hogy ő nem mondhat le, mert a honvédelmi miniszter parancsa helyezte pozíciójába, s így elmozdításáról is csak ő dönthet. Ezt

követően felhívta a tüntetők figyelmét, hogy a másik két követelés már megvalósulófélben van, hiszen folyik a nemzetőrség és a gyári őrségek szervezése és felfegyverzése. Elmondta, hogy a gyárak írásos meghatalmazással érkező küldöttei a parancsnokságon vehetik át a fegyvereket, majd arról is tájékoztatott, hogy rövidesen befejeződik a szovjet katonák családtagjainak beköltöztetése a szovjet laktanyába. A tömeg, látva legfontosabb követeléseinek teljesülését, lassan oszlani kezdett. Ebben azonban szerepet játszhatott az is, hogy ebben az időben érkezett meg a parancsnokság megerősítésére már korábban odarendelt 3 harckocsi, amelyeket Várpalotáról vontak vissza.

A tüntetést követően a hadtestparancsnok fegyvernemi parancsnoki értekezletet tartott a járőrparancsnokok és a harckocsiszakasz parancsnokának bevonásával. A napirend a fegyverek kiadásának kérdése volt. A résztvevők egyöntetűen foglaltak állást a fegyverek kiadása ellen. Különösen a Várpalotáról érkezett harckocsik parancsnoka volt a fegyverek kiosztása ellen, és véleményét a várpalotai fegyveres harcokról szóló beszámolójával támasztotta alá.

A fegyvernemi értekezlet résztvevőinek véleménye ellentmondani látszott a nemzetőrség megszervezésére tett ígérettel. Ezt az ellentmondást úgy hidalták át, hogy a nemzetőrség megszervezésébe bevonták a hadtest politikai osztályának tisztjeit és a tisztiklub politikai tisztjeit, valamint a rendőrség részéről Vincze rendőrőrnagyot. A nemzetőrség parancsnokává az október 29-én Budapestről Székesfehérvárra visszaérkezett Papp Albert alezredest, a hadtest tüzérfőnökét nevezték ki. A nemzetőrségbe a munkástanácsok által írásos megbízólevéllel delegált küldötteket vették föl. A testület tagjai rendfenntartó és járőrszolgálatot láttak el. Fegyvert csak a járőrözés idejére kaptak, a szolgálat végeztével azokat a laktanyában le kellett adniuk. Így a nemzetőrséget is felállították, és fegyvereket sem adtak ki. A politikai tisztekből és a munkástanácsok küldötteiből álló nemzetőrrjárőrök «a rend fenntartásában, garázdálkodások, fosztogatások, provokációk megakadályozásában a honvédségnek és a rendőrségnek értékes segítséget nyújtottak.»²¹

A nemzetőrség megszervezésével kapcsolatos szükséges egy rövid történelmi kitérőt tennünk. Ugyanis a Népszabadság 1956. december 1-jei számában aláírás nélküli, tehát szerkesztőségi cikk jelent meg Fejér megyében is megértették a dolgozók: a munka a békés élet előfeltétele címmel, amely többek között a következőket tartalmazta: «A honvédségnél megalakult úgynevezett forradalmi katonai tanács a parancsnokot -- aki megtagadta a fegyverek kiosztását -- leváltotta, és nagymennyiségű fegyvert osztott ki... a nemzetőrség parancsnoka egy

Papp nevű horthysta tiszt lett, aki ezt a fegyveres erőt teljesen az ellenforradalom céljaira akarta felhasználni". Ezek az állítások viszont egyetlen ponton sem esnek egybe a jelentés szövegével, hiszen nem váltották le a parancsnokot, nem osztottak ki fegyvert, a nemzetőrség parancsnoka Papp alezredes a néphadsereg aktív tisztje volt, bár Ludovika Akadémiát végzett, de horthystának mondani nem felelt meg a valóságnak, és végezetül a közrend és közbiztonság fenntartását szolgáló néhány fős járőrt fegyveres erőnek nevezni szintén valótlan. Azt, hogy a hadtest politikai osztályának tisztjei mellé beosztott néhány emberből álló nemzetőrséget, amelynek tagjai csak alkalmanként kaptak fegyvert, aligha lehetett a cikk szerint »ellenforradalmi célok"-nak minősített feladatok végrehajtására felhasználni. A valóság ilyen elferdítését a hadtestparancsnokságon működő MSZMP szervezet vezetősége levélben utasította vissza, és felszólította a szerkesztőséget a tényeknek megfelelő tájékoztatására.²²

A nemzetőrség megszervezése tehát október 29-én megkezdődött Székesfehérváron. A szervezés befejezését azonban meg sem várva a nemzeti bizottság október 28-i határozata értelmében már október 29-től munkásokat és diákokat osztottak be a honvédjárőrökbe. A Könnyűipari Szerszámgépgyárból, a Megmunkáló Kovácsoló Vállalattól és a József Attila Gimnáziumból bevonuló 8-8 fő a déli órákban kezdte meg a szolgálatot. A munkások a járőrszolgálatához karabélyt adtak, ellenben a diákok nem kaptak fegyvert.

Október 29-én délelőtt a Honvéd Vezérkar Főnöke távbeszélőn parancsot adott a járőrözés kiterjesztésére, hogy a rendet vidéken is biztosítsák, és a tanácsok munkáját ezáltal is támogassák. A vezérkartól érkezett parancs végrehajtása érdekében a hadtestparancsnokság a következő utasítást küldte géptávírón az alárendelt egységeknek:

»Karhatalmi terv szerinti karhatalmi körzetében szervezze meg, hogy erős fegyveres járőrök járják a falvakat, városokat és segítsék a tanácsokat a rend helyreállításában a tanácsok munkájának megkezdésében. A járőrökbe lehetőleg osszon be a katonák mellé a nemzeti tanácsból polgári embereket, munkásokat, diákokat stb. A rend helyreállításáért egész karhatalmi körzetére vonatkozóan ön felelős mint karhatalmi körzet parancsnok. Jelen parancsom vételét jelentse vissza. A vezérkar főnöke távbeszélőn adott parancsa alapján:

Kemendi Béla ezredes s.k.

Pf.: 4815. törzsfőnök.²³

A nap említésre méltó eseményei közé tartozik még, hogy a hadtestparancsnokság szovjet tanácsadói, Belokurszkij vezérőrnagy és Ponomarjov ezredes délután elhagyták a parancsnokságot, és bevonultak a szovjet parancsnokságra. Koronczi alezredes Mikes vezérőrnagy parancsára tárgyalta a balinkai bányászok küldöttségével, akik a bányász-zászlóalj azonnali leszerelését, bányász munkásörsegek felállítását és a szovjet csapatok kivonását követelték. A tárgyalások eredményéről nem tudósít a jelentés. Elmondja viszont, hogy a 31. harckocsi ezredtől berendelt 4 harckocsi a hadtestparancsnokság megerősítésére Csucsek főhadnagy parancsnoksága alatt megérkezett Tatárról, és 22 leszerelt államvédelmis sorkatonát éjszakai szállásra a laktanyában helyezte el.

Október 30-a állandó tüntetések jegyében telt. A hadtesttörzs elengedhetetlennek ítélte, hogy befolyása legyen a tömeghangulatra, ezért több fontos intézkedést is tett. Már kora reggel megválasztották a Forradalmi Katonai Tanácsot, amelynek tagjai Mikes József vezérőrnagy, Kemendi Béla ezredes, Halász Antal alezredes, Hegedűs Ferenc százados és Éles István, valamint Taródi Sándor főhadnagy lett. A forradalmi tanácsot megválasztó tiszti gyűlést követő taggyűlés elhatározta, hogy megszünteti a laktanya elszigeteltségét, vagyis ahogy a jelentés fogalmaz „barikád jellegét”. Döntés született arról, hogy a kommunista tisztek fegyver nélkül menjenek a tömeg közé, és világosítsák fel az embereket. Győzzék meg őket arról, hogy térjenek vissza munkájukhoz, hiszen a kormány tűzszünetet rendelt el, és tárgyalásokat kezdeményezett a tömegek követeléseinek végrehajtásáról.

A forradalmi katonai tanács megalakulása után egy röplapot adott ki, amely a következőket tartalmazta:

„Székesfehérvári helyőrségben a Forradalmi Katonai Tanács újjáalakult és a következő határozatot hozta:

Mi, Székesfehérvári Helyőrség katonái kijelentjük, hogy a nép mellett, a szabadságharc mellett állunk. A népre nem lövünk, nem lövünk, és nem is fogunk löni. Munkás megbízottakat kérünk a Helyőrség Forradalmi Katonai Tanácsába. Követeljük, hogy: 1./ A kormányba vonják be a Forradalmi Tanácsot. 2./ A kormány adjon haladéktalanul választ a szovjet csapatok hazánkból való kivonásának kérdésében, egyben a tárgyalások menetéről adjon ki tájékoztatót. 3./ A szovjet csapatok kivonása után új választótörvényt, szabad választást. 4./ A szabadságharc befejezése után nyílt tárgyaláson vonják felelősségre azokat, akik megakadályozták a szabadságharc békés kibontakozását.

A székesfehérvári helyőrség vállalja, és feladatának tekinti a rend fenntartását a nemzetőrséggel és a rendőrséggel karöltve. Kérjük a munka megkezdését, mivel ha nem dolgozunk, akkor a gazdasági követeléseink megvalósítása veszélyben forog. A jelen határozatot a dunántúli alakulatoknak megküldjük.

A katonai tanács tagjai: Éles István főhadnagy, Hegedűs Ferenc százados, Koroncz László alezredes, Halász Antal alezredes, Kemendi Béla ezredes, Mikes József vezérőrnagy, Taródi Sándor főhadnagy.

Székesfehérvár, 1956. október 30-án

Forradalmi Katonai Tanács²⁴

A röplap szövege bizonyítja, hogy a 6. hadtest parancsnokságának forradalmi katonai tanácsa egyetértett a tömegek legfontosabb követeléseivel, és a kormányt tekintette az ország vezető szervének. Érdekes, hogy a röplapot aláíró katonai tanács tagok között ott szerepel Koroncz László alezredes neve is, akit a jelentés korábban nem említ a forradalmi katonai tanács tagjainak felsorolásakor. Feltehetően valamilyen tévedés miatt maradt ki a korábbi felsorolásból.

Az alegységeknek kiküldött röplapra rövidesen válasz érkezett a pápai helyőrségtől, melynek tartalma a következő volt:

«A pápai katonai forradalmi tanács csatlakozik a fehérvári felhíváshoz az alábbi követelésekkel kiegészítve:

- 1./ A kormány adjon haladéktalanul választ, de legkésőbb október 30-án 24.00 óráig a szovjet csapatok hazánkból való kivonásának kérdésében. Követeljük, hogy a kormány minden körülmények között azonnal lépjen ki a Varsói Szerződésből. Foglaljon állást a szocializmus építése mellett semleges politika alapján. Nem akarjuk a tőkés és földbirtokosok uralmát. A kormány azonnal mondja ki az ország semlegességét.
- 2./ Amennyiben a Székesfehérvári Forradalmi Katonai Tanács magáévá teszi követelésünket, és továbbítja azt alárendelt alakulatai felé, úgy azonnal elismerjük előljáró katonai forradalmi tanácsunknak, és minden utasítását teljesítjük
- 3./ A székesfehérvári katonai tanácstól 1956. október 30-án 15 óráig választ kérünk.

Pápai Helyőrség Forradalmi Katonai Tanácsa.²⁵

A pápai helyőrség forradalmi katonai tanácsa tehát a Varsói Szerződésből való kilépés és a semlegesség kinyilvánításának követelése-

sével egészítette ki a székesfehérváriak felhívását. Erről tájékoztatták Mikes vezérőrnagyot, aki egyetértett a pápaiak követeléseivel, és csatlakozott azokhoz. Ugyanakkor megbízta Moór Ferenc ezredest, a pápai 32. lövészhadosztály parancsnokát, hogy képviselőként vegyen részt Győrben a Dunántúli Nemzeti Tanács alakuló ülésén. Moór ezredes a megbízásnak eleget tett.

Október 30-án több fontos távirat érkezett Budapestről a hadtesttörzshöz. Ezek sorában az első a honvédelmi minisztertől, Janza Károlytól érkezett, és a forradalmi katonai tanácsok megalakításáról, valamint azok működési módjáról rendelkezett:

„A Magyar Néphadsereg Honvédelmi Miniszterének parancsa.

Az elmúlt súlyos napokban a magyar néphadsereg iránt népünk széles tömegeinek bizalma nyilvánult meg, hogy a továbbiakban a magyar néphadsereg még eredményesebben szolgálhassa a népet, szabadságának, nemzeti függetlenségének szent ügyét a nép erősödjön a hadseregünkben is a szocialista demokratizmus talaján.

A forradalmi fegyelem érdekében az alábbiakat parancsolom:

- 1./ Valamennyi honvédségi szervben és intézményben a magasabb egységek törzseiben és az egységekben ezredekben és önálló zászlóaljakban demokratikus formában a katonák és tisztek együttes gyűlésén haladéktalanul válasszák meg a forradalmi katonai tanácsokat. A forradalmi katonai tanácsokba 9-11 tagot célszerű választani, amelyekben képviselve legyenek mind a honvédek, tiszthelyettesek, mind a tisztek.
- 2./ A katonai tanácsok feladata minden fokozaton a honvédelmi miniszter által kinevezett parancsnokok fontosabb parancsainak, intézkedéseinek megvitatása és javaslatlétéle, tehát az ezredparancsnok parancsait az ezred katonatanács, a hadosztályparancsnok parancsait a hadosztálytörzs katonatanácsa vitatja meg és így tovább. Amennyiben a katonatanács többsége nem ért egyet a parancsnok parancsai-val, a parancsnok köteles haladéktalanul jelenteni előljáró parancsnokának, felsőbb parancsnokának. A megfelelő katonatanács által megerősített parancs feltétlenül kötelezően érvényesül a többi alárendelt egységekre.
- 3./ A halasztást nem tűrő intézkedések megerősítésére a katonatanács 3 tagú vezetőséget választ, amely a katonatanácsoknak felelős.
- 4./ A katonatanácsok ülését a parancsnok hívja egybe, az egységek életének megjavítását célzó kérdések megvitatására. A katonatanácsot össze kell hívni, ha azt a tanács többsége kívánja. A katonatanácsok

képviseltessek magukat a helyi munkás és paraszt forradalmi tanácsokban. A katonatanácsok jelenlegi helyzetben tekintsék legfőbb feladatuknak a közrend megteremtését, a forradalmi fegyelem megszilárdítását, kivívott forradalmi eredményeink, népi hatalmunk megvédelmezését. Aki a katonatanácsok által megerősített intézkedéseknek ellenszegül, az vét a forradalmi fegyelem ellen, és vele szemben törvényeink előírásainak szellemében kell eljárni.

Minden alárendelt alakulatát értesítse.

Budapest, 1956. október 30-án

Janza Károly altábornagy
Honvédelmi Miniszter¹²⁶

Távíratot küldött a néphadsereg vezetőségének katonai tanácsa is, amelyben tájékoztatta a hadsereget megalakulásáról, és programjáról:

„Magyar Testvéreim, Bajtársak!

A hadsereg vezetésének forradalmi katonai tanácsa megalakult. A Forradalmi Katonai Tanács a hadsereg valamennyi honvédje, tisztelyettese, tisztje és tábornoka nevében csatlakozik a munkás, ifjúság és értelmiség forradalmi tanácsai határozataihoz és követeléseire, és magáévá teszi azt.

A hadsereg a nép mellett áll a dicső forradalom vívmányainak megvédésében. A forradalom vívmányainak érdekében:

- 1./ Követeljük a szovjet hadsereg kivonulását Budapestről és legrövidebb időn belül hazánk területéről is.
- 2./ Kérjük a magyar nép legmesszebbmenő támogatását, a rend helyreállításában.
- 3./ Eltávolítottuk a hadsereg vezetéséből a szektás, visszahúzó erőket, pl.: Tóth Lajos vezérőrnagyot, Hazai Jenő vezérőrnagyot, Hidvégi Ferenc vezérőrnagyot, és Szabó István altábornagyot.
- 4./ Az ÁVH megfélemlítésben tartotta a honvédséget is. A hadsereg vezetés forradalmi katonai tanácsa elhatározta a még fegyverben lévő ÁVH-sok azonnali lefegyverzését.
- 5./ A hadsereg vezetésének forradalmi katonatanácsa és a hős határőreink a honvédségbe tartozzanak, egyben felhívja őket, hogy továbbra is védjék hazánk szent határait.

A Magyar Néphadsereg Vezetőségének Katonai Tanácsa¹²⁷

Ez a kiáltvány nem kevesebbet jelentett, mint a hadsereget irányító legmagasabb szervnek az azonosulását a forradalmi követelésekkel, s így elvben az egész hadsereg felsorakozását a Nagy Imre kormány mögött. Ugyanakkor az ÁVH feloszlásával megfosztotta a sztálinista erőket fegyveres bázisuktól, képviselőiket pedig eltávolította a hadsereg éléről. A hadsereg forradalmi katonai tanácsa két további táviratában elrendelte a szovjet tanácsadók eltávolítását a parancsnokságokról, akiket családtagjaikkal együtt a legközelebbi szovjet laktanyába rendelt, és megparancsolta, hogy minden telefonon, rádión vagy géptávírón érkezett parancsot ellenőrizni kell egy erre kijelölt vonalon a Honvédelmi Minisztérium hírközpontjában. A szovjet tanácsadókkal a hadtestparancsnokságon már nem akadt tennivaló, hiszen ők már az előző napon eltávoztak onnan. A parancsok ellenőrzése azonban, a jelentés tanúsága szerint minden esetben megtörtént.

A kapott parancsoknak megfelelően és a 30-án reggel hozott határozataik értelmében a törzs tisztjei két-három fős csoportokban a városba mentek és beszédbe elegyedtek a lakossággal, valamint az üzemek dolgozóival. A tömeg hangulatát azonban nem tudták befolyásolni, mert az emberekre sokkal nagyobb hatással voltak az üzemi munkástanácsok, és a Dunántúli Nemzeti Bizottság, amely október 30-án alakult meg Győrben. A munkástanácsok és a Dunántúli Nemzeti Bizottság pedig már több ponton túlment az addigi követeléseken, sőt az utóbbi a Nagy Imre kormányt is csak feltételesen ismerte el.²⁸ Ráadásul a győri, pápai, zalaegerszegi és sárbogárdi katonai egységek is Győrhöz csatlakoztak, és a hadtestparancsnokságtól nem fogadtak el többé parancsokat. Példának a jelentés a sárbogárdi egységet hozza fel, amely megtagadta azt a parancsot, hogy a megye élelmezésének biztosítására gépkocsikat küldjenek Székesfehérvárra. A várost fegyvertelenül járó tisztek nem tudták csillapítani a hangulatot, így a Vadásztölténygyár által szervezett tüntetésről nem sikerült lebeszélni az embereket. A tüntetők elégedetlenek voltak a Székesfehérvári Forradalmi Katonai Tanáccsal. Követelték Mikes vezérőrnagy, Kemendi ezredes és Halász alvezredes lemondását a bizottsági tagságról, és azt, hogy közkatonákat is válasszanak a testületbe. A katonai tanács délutáni ülésén a követeléseknek eleget téve az érintett tisztek lemondtak tanácstagságukról, ugyanakkor a tanács elhatározta, hogy demokratikus választások útján megújul. Mikes vezérőrnagy a nap folyamán helyőrségparancsnoki tiszteről is lemondott.

A katonatanács ülése közben érkezett az Országos Légoltalmi Parancsnokság távirata, amelyet helyességének ellenőrzése után kisebb

változtatással a székesfehérvári Vörösmarty rádióadó útján közzétettek. Intézkedtek arról is, hogy a pártbizottságra korábban kiszállított fegyvereket a pártmunkások személyi fegyvereivel együtt bevonják, és a parancsnokságon helyezték el. Ezzel elhárítottak egy esetleges ellenállás veszélyét.

Késő este mintegy 250–300 fő tüntetett a híradózászlóalj épülete előtt fegyvert követelve. A zászlóalj parancsnoka Sebők százados kiment a tüntetők közé, és igyekezett követelésükről lebeszélni őket. Később a helyszínre érkezett a nemzetőrség parancsnoka, Papp alezredez is, akinek hosszas rábeszélés után sikerült hazatérésre bírni a tömeget anélkül, hogy fegyvereket osztott volna.

Október 31-e ismét taggyűléssel kezdődött. A hadtestparancsnokságra összehívott rendezvényen párttag és párton kívüli tisztek egyaránt részt vettek. Ez a taggyűlés választotta újjá a forradalmi katonai bizottságot. Ez a Magyarországon 1957 és 1989 között megjelent, 1956 eseményeiről szóló írások alapján hihetetlennek tűnő esemény pedig nem jelent egyebet, mint hogy a 6. hadtest parancsnokságán 1956. október 23-a és 31-e között folyamatosan kommunista befolyás érvényesült, amelynek során a tömegek és a katonaság között Székesfehérváron összetűzés nem történt. A tömeget fegyvertelen tisztek agitációja útján remélte a törvényes Nagy Imre kormány politikájának megnyerni. Többek között ez lehet az oka annak, hogy a hadtest jelentéséből tudomásuk szerint az 1989 előtt történeti munkák nem idéznek, szemben például a Duna-Tisza köze néhány egységének történetével.

Az újjáválasztott forradalmi katonai tanács Mikes vezérőrnagy részvételével haladéktalanul ülést tartott, és a következő felhívást szerkesztette:

„FELHÍVÁS!

Székesfehérvár Dolgozó Népe és Forradalmi Ifjúsága!

A 6. Lövészhadtest Forradalmi Katonai Tanácsa határozatot hozott a következő kérdésekben:

- 1./ A Dunántúl területén elhelyezett munkás-építő zászlóaljakat azonnali hatállyal megszüntetjük, az egészségügyileg alkalmatlanokat leszereljük. Kérjük a forradalmi tanácsokat, hogy a fentmaradó személyi állományt vonják be a nemzetőrségbe és fegyverezzék fel.**
- 2./ Esetleges szovjet, vagy más külföldi támadás esetére a páncélelhárítást és légvédelmet megszerveztük. Felkérjük a tartalékállományban lévő légvédelmi és páncéltörő kezelőket, hogy jelentkezzenek a**

nemzetőrségek parancsnokainál. Utasítjuk az alárendeltségükben lévő összes alakulatokat, hogy hasonló intézkedéseket tegyenek.

- 3./ A székesfehérvári hadtest katonai forradalmi tanácsa csatlakozik a Dunántúli Nemzeti Tanácshoz, és küldöttségét útba indította. 4./ Az ÁVH laktanyáit és objektumait a hadtest területén a honvédség alakulatai folyó hó 31-én 22.00 óráig átveszik. Felkérjük a lakosságot, hogy a még szabadon lévő ÁVÓSOK tartózkodási helyét a legközelebbi fegyveres szervnek jelentsék. „A NÉPPEL TÚZÖN VÍZEN ÁTI”
A hadtest katonai forradalmi tanácsa”²⁹

A felhívás szövegének megfelelően Mikes vezérőrnagy parancsot adott Kiss őrnagynak, a hadtest légvédelmi parancsnokának a páncélcélhárítás és a légvédelem megszervezésére. Ugyanakkor mozgósításra, és új ütegek felállítására utasította a 63. légvédelmi tüzérosztály parancsnokát. Ennek megfelelően a 63. légvédelmi tüzérosztály megkezdte a lövegek zsírtalanítását. Hasonló parancsokat kaptak az alárendelt egységek is.

A katonatanács megtárgyalta a Dunántúli Nemzeti Tanácshoz való csatlakozás kérdését is. Megállapította, hogy a győriek követelése folytán az alárendelt egységek vezetése kicsúszott a hadtestparancsnokság kezéből, mint azt a körábban már ismertetett sárbogárdi példa mutatja. Határozat született egy tárgyaló delegáció felállításáról, akik Győrbe utaznak a csatlakozás körülményeit megbeszélni. A delegáció vezetésével Kemendi ezredest bízták meg. Javasolta a tanács a hadtestparancsnoknak, hogy az elhárító osztály tisztjeit tartóztassa le, amit Mikes vezérőrnagy el is rendelt.

A katonatanács ülésének befejezése után Mikes vezérőrnagy bejelentette lemondását a parancsnoki tisztről. Visszahívta a teremből már eltávozott Kemendi ezredest és közölte vele, hogy ráruházza a parancsnoki teendőket. Kemendi ezredes a lemondást csak abban az esetben volt hajlandó tudomásul venni, ha azt a parancsnok telefonon közli a honvédelmi miniszterrel. Mikes vezérőrnagy felhívta Janza honvédelmi minisztert, és bejelentette lemondását, amivel a miniszter egyetértett. A jelentés ezen a ponton ellent mond Mikes vezérőrnagynak a Honvédségi Szemlében közölt visszaemlékezésével, amelyben többek között az szerepel, hogy a hadtestparancsnok felkereste a minisztert és személyesen adta át lemondását.³⁰ Bonyolította a helyzetet, hogy a katonatanács olyan tájékoztatót adott ki, amelyben a lemondást úgy tüntette fel, mintha ez a testület javaslatára történt volna, pedig erről a je-

lentés szerint szó sem volt. Mindenesetre a miniszter jelezte, hogy bizottságot küld ki az ügy kivizsgálására.

Délután a hadtest küldöttsége elutazott Győrbe, ahonnan másnap hajnalban tért vissza.

A székesfehérvári események a hadtestparancsnokság jelentős figyelmét kötötték le, ami megnehezítette a hadtest vezetését. Ezért elhatározták, hogy Helyőrségi Forradalmi Katonai Tanácsot hoznak létre, ami lehetővé teszi a feladatok egészséges megosztását. Az új testületben Papp alezredes és Janák törzsoficer képviselte a hadtestparancsnokságot. Feladat még ezután is akadt bőven. Például a 75. híradó zászlóalj követelte a hadtest katonatanácsától a zászlóalj parancsnokának leváltását.

Ezen a napon, október 31-én kezdődött meg a helyőrségi karhatalmi munkásszázad felállítása is. A Fatér hadnagy parancsnoksága alá rendelt 94 főből álló századot 41 katona és 53 polgári személy alkotta. A századparancsnok és a szakaszparancsnokot a 75-ik híradó zászlóaljból nevezték ki, amíg a helyetteseket a század legénysége választotta a század polgári állományából, akiket az üzemi munkástanácsok delegáltak az egységbe. A nap folyamán a Fejér Megyei Honvéd Kiegészítő Parancsnokság Forradalmi Tanácsa is bejelentette, hogy csatlakozik a Dunántúli Nemzeti Bizottsághoz. A helyzet konszolidálódására utal, hogy szintén október 31-én rendelték vissza helyőrségeikbe a korábban a hadtestparancsnokság megerősítésére Székesfehérvárra irányított tatai és tapolcai harcokocikat, valamint a veszprémi lövészzászlóaljat.

A városban ezen a napon az a hír keltett nyugtalanságot, hogy a szovjet parancsnokság felvette az addig a Nemzeti Banknál elhelyezett 15 millió forintját. A lakosság azt hitte, hogy a szovjet parancsnokság a pénzt vásárlásra fordítja, és ezzel az amúgy is nehézkes közellátást katasztrofálissá változtatja. A szovjet parancsnokságot felkereső küldöttséget azonban megnyugtatták, hogy nem áll szándékukban a szóban forgó összeget felvásárlásra fordítani. A hírt hangosbemondó útján közölték a lakossággal, hogy a nyugtalanságot lecsillapítsák.

November 1-jén összeült a forradalmi katonai tanács, hogy a kommandáns század és a parancsnokságra beosztott legénységi állomány fegyelmi helyzetét megtárgyalja, valamint személyi kérdésekben döntsön. A napirenden szerepelt Kemendi ezredes beszámolója is a győri tárgyalásokról. Az ülésen nem vett részt Nyári alezredes, aki Kemendi ezredes parancsára Budapestre utazott, hogy tájékoztassa a honvédelmi minisztert a „Győri Nemzeti Tanács működésének nyugtalanító momentumairól”.³¹ Nyári alezredes tehát a Honvédelmi Minisz-

tériumba utazott, és frásban kihallgatást kért a minisztertől, aki nem fogadta. Így feladatának nem tudott eleget tenni, s ezért dolgvégezetlenül tért vissza Székesfehérvárra.

A jelentés nem tartalmazza, hogy a kommandáns század, illetve a parancsnokság légénységi állományú beosztottjaival kapcsolatosan milyen intézkedések foganatosítását tartotta szükségesnek a katonatanács, sőt Kemendi ezredes győri tárgyalásairól szóló beszámolóját sem ismerteti. Azonban a személyi kérdéseket feljegyezte. Így megtudhatjuk, hogy a 75. híradó zászlóalj parancsnokát a zászlóalj katonatanácsa leváltotta, és a leváltást a hadtest tanácsa megerősítette, hangsúlyozva azonban, hogy nem volt szerencsés a hadtest tanácsát kész tények elé állítani. Javaslat érkezett a személyügyi osztály vezetőjének és a vezető katonai ügyésznek a leváltására is, ezekkel azonban Kemendi ezredes nem értett egyet, és úgy döntött, hogy az ügyet a Honvédelmi Minisztérium elé terjeszti. Addig is, amíg döntés születik az érintettek ne járjanak be dolgozni, hanem maradjanak otthon. A tanács döntést hozott arról -- több beérkező javaslat alapján --, hogy a hadtestparancsnokság pártbizottságának volt titkára egyelőre szintén ne járjon be dolgozni.

A katonatanács ülésének befejezése után Kemendi ezredes, Koroncz alezredes és a győri küldöttség polgári tagjai -- minthogy Nyári alezredes küldetése nem járt sikerrel -- Budapestre utazott, hogy jelentést tegyen a honvédelmi miniszternél. A küldöttség ezenkívül tisztázni akarta a miniszterrel a parancsnoki teendők ellátásának kérdését (ezt Mikes vezérőrnagy lemondása tette szükségessé) és azokat az irányelveket, melyeket az elkövetkezendőkben érvényesítenie kell Janza Károly miniszter és Kovács István vezérőrnagy, vezérkari főnök fogadta a küldöttséget, és hosszasan tárgyalt velük. A tárgyalások során a Székesfehérvárról érkezettek elmondták, hogy aggodalommal tölti el őket a Győri Nemzeti Tanács működése, mert annak tevékenysége alkalmas arra, hogy megossza a hadsereget, sőt a néptömegeket is. Ugyanis a Győri Nemzeti Tanács, amely kezdetben azonosult az egész országban hangoztatott követelésekkel, most három ponton is eltér attól. Nevezetesen, hogy a Nagy Imre kormányt csak feltételesen ismeri el, amely ha nem teljesíti követeléseiket, úgy majd Győrben szerveznek új nemzeti kormányt, de kifejezésre juttatták azt is, hogy a Dunántúlt egységes területnek tekintik, amelyet egységes katonai parancsnokság alá akar rendelni. A Dunántúli katonai parancsnokának egyébként Kemendi ezredest kérték fel. A székesfehérvári küldöttség kifejtette a miniszternek, hogy véleménye szerint a Győri Nemzeti Tanács személyi összetétele és kör-

nyezete egyaránt bizalmatlanságra ad okot. Az előadottakat a miniszter és a vezérkari főnök is aggályosnak tartotta.

A vezérkari főnök kifejtette a küldöttségnek, hogy véleménye szerint a kormány már minden olyan követelésnek eleget tett, amelyek egy demokratikus és szocialista Magyarország felépítéséhez szükségesek. Minden további lépés jobbrafordulást jelent, és kapitalista restaurációhoz vezet. Ezzel ő nem ért egyet, és ha a jobbratolódat nem tudja megakadályozni, inkább lemond beosztásáról.³² A miniszter a parancsnok személyében beállt változásról szólva helytelenítette a forradalmi katonai tanács döntését, amely leváltotta Mikes vezérőrnagyot. A küldöttek elmondták, hogy Mikes vezérőrnagyot nem leváltották, hanem ő maga mondott le a parancsnokságról. A miniszter kijelentette, hogy korábbi elhatározásának megfelelően bizottságot küld ki az ügy kivizsgálására, egyébként Kemendi ezredes személye ellen nincs kifogása. A székesfehérvári küldöttség a tárgyalás befejeztével azt kérte, hogy a miniszter rendeljen melléjük a minisztérium forradalmi katonai tanácsából egy tábornokot és néhány tagot, akikkel Győrbe utazhatnak a nemzeti tanács ülésére, ahol így kellőképpen tudják reprezentálni a központi akaratot.³³ A jelentés nem tartalmazza, hogy Kemendi ezredes Janza honvédelmi miniszter küldte volna Győrbe, de az tény, hogy Kána vezérőrnagyot és egy főhadnagyot a minisztérium forradalmi katonai tanácsából a küldöttség mellé rendelt azzal a feladattal, hogy Győrbe utazzanak. A küldöttség a budapesti ifjúság néhány képviselőjét is magával akarta vinni a Győri Nemzeti Tanács ülésére, hogy ott képviselhessék a budapestieknek a sztrájk kérdésében kialakított véleményét. Ezért a küldöttség Kána vezérőrnaggyal a harcoló fiatalok egyik szálláshelyére, a Tűzoltó utcába ment, hogy képviselőikkel a delegációt kiegészíthessék. A Tűzoltó utcaiak azt kérték a Győrbe készülők küldöttségétől, hogy ne induljanak, mert éppen Kádár Jánost várják, aki most a Nagybudapesti Munkástanács ülésén vesz részt, de megígérte, hogy utána eljön hozzájuk. Az ülés azonban „elhúzódt”, ezért a küldöttség úgy döntött, nem vár tovább, hanem elindult Győrbe. Budapestről azonban nem tudtak kijutni. A sikertelen elutazási kísérlet után a Honvédelmi Minisztériumba mentek, ahol megtudták, hogy a Győri Nemzeti Tanács ülése már véget ért. Ez már éjfél után történt. Tehát a Dunántúli forradalmi Katonai Tanács Kemendi ezredes távolléte miatt nem alakult meg.

Amíg a küldöttség a Honvédelmi Minisztériumban tárgyalt, illetve a Tűzoltó utcában tartózkodott, addig a Székesfehérvári Helyőrségi Forradalmi Katonai Tanács felhívást adott ki, amelyben utasította a Székesfehérvár helyőrségben tartózkodó alakulatok forradalmi katonai ta-

nácsait, hogy a magasabb forradalmi katonai tanács határozata nélkül senkit ne váltsanak le. A helyőrségben állomásozó műszaki építő zászlóaljait, amelytől korábban bevonták a fegyvereket, most felfegyverezték, és őr- valamint karhatalmi szolgálatra osztották be. Az október 31-i felhívásra 20 légvédelmi, illetve páncéltörő tüzér szakképzettségű tartalékos katona jelentkezett önként szolgálattételre.

November 2-án kevés esemény történt. Ezen a napon juttatták el géptávírókn az alárendelt egységekhez a forradalmi katonai tanácsok ideiglenes határozványát, amely a tanácsok választásának módjáról és működéséről rendelkezett; 20 főt rendeltek ki a Vadásztölténygyár óbaroki és verebi lőszer- és robbanóanyag-raktárának őrizetére, mert az őrszolgálatot addig ellátó ÁVH-egységek szétszéledtek, és a fontos objektumok őrizetlenül maradtak. Koroncz László alezredes részt vett a Budapesti Forradalmi Katonai Tanács ülésén. A híradó eszközök egy részét pedig a hadtestparancsnokság pincéjébe helyezték, ott tartalék harcálláspontot berendezve.³⁴

November 3-án reggel Kemendi ezredes tiszti gyűlést hívott egybe. A gyűlés napirendjén a kialakult helyzet elemzése, és helyzetértékelésből fakadó teendők meghatározása szerepelt. A helyzetelemzést a Székesfehérvárra és környékére érkező szovjet csapatok tették szükségessé, amelyek a már amúgy is szovjetellenes hangulatot még tovább fokozták. A légkör mind a polgári lakosság körében, mind a hadsereg katonái között nagyon feszült volt. A hadtesttörzs számára is felvetődött a kérdés, milyen teendők vannak az új helyzetben, milyen események várhatóak az elkövetkezendő napokban, milyen lesz az újonnan beérkezett szovjet csapatok magatartása? A szovjet csapatok mozgásáról már november 1. óta vezették az ún. felderítő-térképet, amelyen feltüntették a Honvédelmi Minisztériumból és saját egységeiktől kapott tájékoztatókat, és polgári személyekből egy felderítőszakaszt is szerveztek a legfrissebb adatok beszerzésére. Így a törzs tisztában volt a szovjet csapatok hozzávetőleges számával és elhelyezkedésével. A rendelkezésre álló adatokból Kemendi ezredes három lehetséges helyzetet állított föl. Az egyik elképzelés szerint a beérkező szovjet csapatok feladata a repülőterek védelme, hogy ezáltal csapataikat, technikai eszközeiket és egyéb hadfelszerelésüket, valamint a tiszték családtagjait zavartalanul elszállíthassák az országból, ugyanakkor a kivonás időtartamára az itt levőknek megfelelő utánpótlást biztosítsanak, amely az utak biztonsága miatt szintén csak légi úton lehetséges. A szovjet erők nagysága azonban jelentősen meghaladja azt a mértéket, amelyet ezek a feladatok szükségessé tesznek, ezért az sem kizárt, hogy egy feltételezhetően nyugatról

érkező légideszant támadás ellen biztosítják a reptereket a csapatkivonás végéig, vagy erőik átcsoportosításáig. Végül fennáll a lehetsége annak is, hogy a szovjet csapatok jelenléte az ország megszállását célozza. Megszállás esetén nem képzelhető el, hogy a Magyar Néphadsereg felvegye a harcot a szovjet hadsereggel. Helyi jellegű, öntevékeny partizánharcok előfordulhatnak, de a hadsereg még a polgári lakossággal együttműködve sem képes szembeszállni a megszálló erővel. Végezetül Kemendi ezredes kijelentette, a maga részéről bízik a szovjet nagykövet nyilatkozatában, amely szerint a szovjet csapatoknak nincs támadó szándékuk, és jelenlétük kizárólag a csapatkivonások biztosítását szolgálják.

Mikes József fentebb már idézett visszaemlékezésében elmondta, hogy neki tudomása volt a szovjet hadsereg akciójáról. «Az öreg Beloszkurszki vezérőrnagy, a hadtest tanácsadója mondta el, hogy a különleges hadtest törzsparancsnoka, Scselbanyin vezérőrnagy közölte vele, a hadsereg már úton van. Csak azt nem tudta megmondani, hogy melyik.»³⁵ A jelentésből nem derül ki, hogy Mikes vezérőrnagy ezt az információját közölte volna parancsnoktársaival.

A tiszti gyűlés után Kemendi ezredes a következő táviratot küldte az alárendelt csapatokhoz:

«Bajtársak!

A magyar néphadseregünkkel közösen győzelemre vitte a forradalmat. Győzött az a szabadságharc, melyet hős népünk legbátrabbjainak vére hullatásával született meg. (Sic!) Néphadseregünk a forradalom mellett áll ki a nép oldalán. Biztosítanunk kell azonban, hogy forradalmunk kivívott eredményei megszilárduljanak. Ezért fel kell lépni minden olyan jelenség ellen, mely magasabb egységünk szilárdságát, fegyelmét és egységét aláásná. A forradalmi katonai tanácsok biztosítsák, hogy a parancsnok parancsai a forradalom és a szabadságharc érdekeit szolgálják, ugyanakkor a forradalmi katonai tanácsok tekintsék elsőrendű fontos feladatnak az egyszemélyi parancsnoki tekintély megszilárdítását, segítsék a parancsnoki ténykedés végrehajtását. Tartsák magukat ahhoz, hogy a parancsnokok leváltása csak az eggyel magasabb forradalmi katonai tanácsoknak van joguk a magasabb parancsnokokkal egyetértésben. Tudnunk kell, hogy harckészültségünk alapja a forradalmi fegyelem. A parancsnokok iránti bizalom a parancsok maradéktalan végrehajtása. Minden egyes szabadságharcos kiöntött vére erősítsen

bennünket még nagyobb szervezettségre, bátorságra és elszántságra, a győzedelmes forradalom vívmányainak megvédésére, függetlenségünk kivívására.

Székesfehérvár, 1956. november 3-án.

Kemendi Béla ezredes s.k.

4815. parancsnok.³⁶

Felhívást adott ki a Helyőrségi Forradalmi Katonai Tanács is, amelyet az Új Fehérvár lapban tett közzé:

„Tartózkodjunk minden törvénytelenségtől!

A FORRADALMI KATONAI TANÁCS FELHÍVÁSA!

Polgártársak!

Ne szennyezzük be a forradalom vívmányait törvényellenes, a nemzetközi jogszabályokat is sértő cselekedetekkel. Felhívjuk Fejér megye és Székesfehérvár lakosságát, hogy semmiféle önkényeskedést (lakás elfoglalást, lakáscsere, elhagyott javak birtokba vétele, letartóztatott személyek hozzátartozóinak megfélemlítése) ne engedjen meg. Ilyesmitől mindenki tartózkodjék, mert az önkényeskedőkkel szemben a törvény szigorával fogunk fellépni.

A HELYŐRSÉGI FORRADALMI KATONAI TANÁCS.³⁷

A parancsnokság a kiáltványok kiadása mellett foglalkozott az államvédelmi katonák elbocsátásával is, akiket új igazolvánnyal látták el. Ugyanakkor átszervezték a parancsnokság két épületének őrzését, mivel a korábban Székesfehérvárra rendelt egységek zömét visszairányították eredeti helyőrségeikbe, s így a szolgálatot csökkentett erővel kellett biztosítani. Az átszervezés nyomán megszűnt az épületek erőd jellege.

18 órakor megérkezett a Honvédelmi Minisztérium vizsgáló bizottsága Penczi ezredes vezetésével. A bizottság feladata -- mint azt a miniszter korábban már többször is jelezte -- kivizsgálni Mikes vezérőrnagy lemondásának körülményeit. A vizsgálat a forradalmi katonatanács jelenlétében meg is kezdődött. A bizottsági munka végeztével Penczi ezredes közölte Mikes vezérőrnaggyal a határozatot, miszerint javasolja a miniszternek a lemondás jóváhagyását, egyben indítványozni fogja más beosztásba helyezését. A minisztérium forradalmi katonatanácsa részéről jelen lévő Tóth főhadnagy azonban kijelentette, nem ért egyet a határozattal, és mindent meg fog tenni annak érdekében, hogy Mikes vezérőrnagyot fokozzák le. Mikes vezérőrnagy a bizottság előtt kijelen-

tette, egyet ért a forradalommal és a nép követeléseivel, de későn döb-
bent rá, hogy hibákat követett el. Kérte, adjanak neki lehetőséget hibái
kijavítására. A vizsgálat 22 óra körül ért véget. Távozás után Mikes ve-
zérőrnagy azt közölte az ülésről távolmaradó Kemendi ezredessel, hogy
a bizottság leváltotta, lefokozta, és tartalékos honvéd állományba he-
lyezte, majd elbúcsúzott a hadtestparancsnoktól.

Ezen az estén a tiszteket megfelelő váltással hazaengedték.
Október 23-a óta először tölthették otthon az éjszakát. Éjjel körül a
Honvédelmi Minisztériumból riasztották az ügyeletes tiszteket, hogy Vár-
palotán 3 szovjet harckocsi legénysége felszólította a lakosságot, ha a
városban eltűnt 3 szovjet katonát nem adják ki, löni fogják a települést.
Azonnal fel kell venni a kapcsolatot a szovjet parancsnoksággal, -- akik
szintén elítéltek minden öntevékeny akciót -- és meg kell kérni, fékezze
meg az önkényeskedőket. Kemendi ezredes a már állandóvá vált és
fentebb név szerint is ismertetett összekötő bizottságot rendelte ki a
szovjetekkel való tárgyalásra, de csak Papp alezredest, a tolmácsot és a
bizottság polgári tagját sikerült gyorsan elérni, s így ők indultak a szovjet
parancsnokságra. Hogy a tárgyalásokon mi történt, nem tudni. Feltehe-
tően erre nem is került sor. A bizottság két tagja másnap visszatért, Papp
alezredest azonban -- aki a nemzetőrség parancsnoka is volt -- letartóz-
tatták, és csak 1957. január 5-én helyezték szabadlábra, miután a had-
test MSZMP szervezete kiállt mellette.

1956. november 4-én a szovjet csapatok megszállták a várost.

JEGYZET

1. Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökének Vezérkar titkárság útján.
Tárgy: Az október 23-án kezdődő eseményekről jelentés.
2. Jelentés 1. l.
3. Uo. 3. l.
4. Uo.
5. Uo. 3-4. l.
6. Uo. 4. l.
7. Új Fehérvár I. évf. 2. szám 4. l.
8. Jelentés 4. l.
9. Uo. 5-6. l.
10. Uo. 6-7. l.
11. Új Fehérvár I. évf. 2. szám 4. l.

12. Jelentés 8. l.
13. Uo.
14. Uo.
15. Uo. 11. l.
16. Uo. 9. l.
17. Uo. 10. l.
18. Uo. 12. l.
19. Uo. 12. l.
20. Uo. 12-13. l.
21. Uo. 14. l.
22. A Honvédség Pf.: 4815 MSZMP pártszervezet vezetőségének 1956. december 4-én a Népszabadság szerkesztőségéhez írott levele (a szerző tulajdonában lévő fénymásolat).
23. Jelentés 14-15. l.
24. Uo. 16. l.
25. Uo. 16-17. l.
26. Uo. 18. l.
27. Uo. 18-19. l.
28. Uo. 19-20. l.
29. Uo. 22-23. l.
30. Dr. Gosztonyi Péter-dr. Györkei Jenő: Kerekasztal beszélgetés 1956 katonai eseményeiről. Új Honvédségi Szemle, 1991 10. sz., 66.
31. Jelentés 23. l.
32. Jelentés 27. l.
33. Gosztonyi-Györkei i.m. 66. l.
34. Jelentés 29. l.
35. Gosztonyi-Györkei i.m. 66. l.
36. Jelentés 31. l.
37. Uo.

ANDREJ BOGOLJUBSZKIJ EGYHÁZPOLITIKÁJA

ABSTRACT: *(Die Kirchenpolitik von Andrej Bogoljubszkij)* In den 50-er und 60-er Jahren des 12. Jhs. gerieten die Stadtbevölkerung und der Fürst im Fürstentum "Vladimir-Susdal" mit den Bischöfen im Nordosten oft in Konflikt. Deswegen, und wegen des Planes, ein vom Kiewer kirchlichen Zentrum unabhängiges Bischoftum in Vladimir zu gründen, war das Verhältnis zwischen dem Kiewer Metropoliten, der die Schritte des Fürsten Andrej (1157-1174) missbilligte, und dem Patriarchen in Konstantinopel gespannt. Da die vorhandenen Quellen die Ereignisse nicht ausreichend darstellen, bediente sich der Verfasser auch der in der sowjetischen Geschichtswissenschaft der letzten Jahrzehnte vertretenen Meinungen, obwohl er sich mit keinem von diesen vollkommen identifizieren konnte. Nach dem vorliegenden Aufsatz war die Kirchenpolitik des Fürsten im grossen und ganzen erfolglos.

Bogoljubskijs Politik zeichnete sich auf dem Gebiet der Kirchenorganisation durch grosse Unflexibilität aus. Er ergriff mehrmals vergeblich - auch auf ziemlich umstrittene Weise - Massnahmen und erreichte sein Ziel nicht: der Patriarch in Byzanz drohte ihm mit Bann; Bogoljubskijs Erwartungen der Tätigkeit Bischofs Fjodor gegenüber erfüllten sich nicht, sondern der von ihm vertriebene Bischof Leo kehrte wahrscheinlich in die Diözese zurück, und ein Teil der so grosszügig unterstützten Geistlichkeit war mit der Ermordung des Fürsten einverstanden.

A Kijevi Rusz egyik utódállamában, a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemségben a XII. század 50--60-as éveiben a városok lakossága és a fejedelmi hatalom több alkalommal összeütközésbe került az északkeleti püspökökkel. Emiatt, valamint a kijevi egyházi központtól független Vlagyimiri Érsekség létrehozásának terve miatt feszült volt a viszony az Andrej fejedelem (1157--1174) lépéseit helytelenítő kijevi metropolita és konstantinápolyi pátriárka között is. Sajnos, a rendelkezésünkre álló források nem teszik lehetővé, hogy Bogoljubszkij egyházpolitikájáról minden tekintetben elfogadható következte-

tésekre jussunk. Mégis meg kell próbálnunk értelmezni és értékelni a legfontosabb eseményeket. Ennek érdekében jelentős mértékben támaszkodtunk a szakirodalomban fellelhető nézetekre.

Attól kezdve, hogy Jurij Dolgorukij fia, Andrej Visgorodból a Szuzdali Fejedelemségbe ment, uralkodása végéig három északkeleti püspököt említenek a források. Legkevesebbet a görög Nesztorról tudunk, mert az 1156. évnél a Lavrentyij-évkönyv mindössze annyit közöl vele kapcsolatban, hogy Ruszba, vagyis Dél-Oroszországba ment, ahol megfosztották a püspökségétől.¹ Nyilván a kijevi metropolita volt elégedetlen a tevékenységével, de ennek az okát csak találgatni lehet, ahogyan azt is, vajon a fejedelemnek volt-e része Nesztor eltávolításában.

1158-ban² új püspök érkezett a Rosztovba, az ugyancsak görög Leo (Leon), akit a rosztoviak és a szuzdaliak a következő évben már el is űztek.³ Az ellene való fellépést a Lavrentyij-évkönyv azzal magyarázza, hogy a főpap megnövelte a templomok számát, illetve a szöveg így is értelmezhető, és kifosztotta a papokat.⁴ Azonban Ny. Ny. Voronyin megállapította, hogy Leo püspök a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemségben nem építtetett templomokat, viszont valószínűleg hasonlóan járt el, mint a novgorodi érsek a XV. század végén: minden toldaléképületet számbavétetett, amivel megnövelte a püspöki adóval terhelt létesítmények számát, csapást mérve nemcsak az alsópapságra, hanem a magasabb tisztséget betöltő egyházi személyekre is. Voronyin úgy vélte, lehetséges, hogy Leo mohóságának közvetlen oka méltóságának szimónia útján való megszerzése volt, mert ez esetben arra törekedett, hogy minél gyorsabban kárpótolja magát a nagy kiadásokért, ami viszont a rosztoviak és a szuzdaliak ellenállását váltotta ki.⁵ A forrás Bogoljubzskijnak a főpap elűzésében játszott szerepére nem utal, de a későbbi események ismeretében aligha képzelhető el, hogy a rosztoviak és a szuzdaliak a beleegyezése nélkül cselekedtek volna.

Bizonyosra vehető, hogy a püspök rövidesen visszatért a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemségbe -- ha egyáltalán elhagyta annak területét --, hiszen 1161-ben ismét elűzték őt. Az Ipatyij-évkönyv ezt az eseményt Andrej Bogoljubzskij fivéréi eltávolításával együtt közli, néhány sorral lejjebb viszont azt adja hírül, hogy Bogoljubzskij gyorsan visszahívta Leót, aki négy hónapig még maradhatott tisztségében.⁶

A püspök újabb "tündöklését" ezúttal is gyors bukás követte: 1163-ban egyrészt azzal vádolták meg, hogy nem jogszerűen lett szuzdali főpap, hanem Nesztor méltóságát ragadta el, másrészt mivel nem fogadták el a böjttel kapcsolatos álláspontját, miszerint a szerdára és péntekre eső ünnepnapokon tilos húst enni, Leónak ismét távoznia kellett. A fejedelem ezúttal is elűzte. Ekkor

Szvjatoszlav Olgovics csernyigovi és Rosztyiszlav Msztyiszlavics kijevi fejedelemtől kért segítséget, majd (1164-ben) Bizáncba indult.⁷

Az utóbb ismertetett és meglehetősen nehezen áttekinthető események némi magyarázatot igényelnek. Ny. Ny. Voronyin szerint a rosztoviakkal és a szuzdaliakkal történt összeütközést követő elűzés után Leo nyilván Jurij Dolgorukij özvegyének, Andrej Bogoljubszkij mostohaanyjának, egy görög származású fejedelemasszonynak a szuzdali udvarában gyülekező és a vlagyimiri uralkodóra nézve veszélyt jelentő csoportosulást erősített. Andrej rokonságának és apja előkelő embereinek száműzése csak időben esett egybe Leo száműzésével. Őt külön távolították el, de Bogoljubszkij gyorsan visszahívta. Valószínűleg belátta, hogy a püspök elűzésére nem volt elégséges ok, ugyanis semmiféle vádat nem hoztak fel ellene. Ennek a baklövésnek a korrigálására hívták vissza Leót. A fejedelem biztosan jól ismerte a főpap véleményét a börtökkal kapcsolatban. Az utóbbi vita tárgyát képezte az órosz államokban, de még Bizáncban is. A pátriárka a szigorúbb rendet támogatta, míg például a kijevi Barlang-kolostorban az enyhébb gyakorlatot védelmezték. Leo a nagyon szigorú felfogást támogatta, túllicitálva magát a pátriárkát is, és Vlagyimirban ezt kihasználva, eretneknek nyilvánították.⁸ Voronyin fentebb ismertetett koncepciója kétségkívül jól hangzik, és logikusnak tűnik. Azonban egy része -- megfelelő bizonyítékok hiányában -- a levegőben lóg.

Az órosz évkönyvek kiváló szakértője, Ny. G. Berezskov is foglalkozott a kérdéssel. Figyelmét elsősorban Leo püspök tevékenységének datálása kötötte le. Abból indult ki, hogy az Ipatyij-évkönyv szerint Leót háromszor, míg a Lavrentyij-évkönyv szerint csak kétszer űzték el. Két kronológiát készített, melyek közül az egyik a püspök kétszeri, míg a másik háromszori elűzését feltételezi. Megállapította, hogy az első évkönyvi feljegyzések, úgy a dél-oroszok, mint a vlagyimiriak Leónak csak két eltávolításáról tudtak. A háromszori elűzésről szóló adatok csak a XIV. századi dél-orosz redakcióban jelentek meg. Elképzelhetőnek tartotta, hogy az Ipatyij-évkönyv által említett egyik 1161 (1161--62.) évi elűzés megegyezik azzal, amelyet 1159-nél (1159--60-nál) ugyanezen forrás is említ. Ez esetben azonban a börtökről folytatott vitának az Ipatyij-évkönyvben található datálását (1161--62) nehezen tudta egyeztetni Leo Bizáncba való utazásának datálásával (1164--65), mert a kettő között hosszú és megmagyarázhatatlan időközlet kapott. Berezskov ezt az ellentmondást a következő hipotézissel oldotta fel: lehetséges, hogy az Ipatyij-évkönyv által egy évnél említett két elűzés nem egy évben történt. Mindkét tény az elsőnek az événél (vagyis 1161--62-nél) helyezték el, hogy később ne kelljen visszatérni a Leóval kapcsolatos eseményekre.⁹

Ha a szerzőnek a legapróbb részletekre is ügyelő fejtegetéseit átgondoljuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy -- mivel az Ipatyij-évkönyvben

az 1159. évi elűzés nem azonosítható egyértelműen az 1161. évvel -- a püspököt minden bizonnyal háromszor (1159-ben, 1161-ben és 1163-ban) fosztották meg tisztségétől és távolították el egyházmegyéje éléről. Mindamellet a kétszeri elűzés sem zárható ki teljesen.

Kezdetben Leo a Bizánci Birodalomban sem járt több szerencsével. Mánuel császárt egy folyóparton felállított táborban találta meg, ahol a kijevi, a szuzdali, a perejaszlavli és a csernyigovi fejedelmek követői is megjelentek. Itt Leo a bizánci uralkodó jelenlétében a böjtök kérdésében vitába szállt Adorján bolgár püspökkel, de alulmaradt. Úgy tűnik, a rosztovi főpap a disputa hevében megsértette Mánuelet, mert a császár szolgálói nyakon ütötték, sőt a folyóba akarták fojtani.¹⁰

Leo nem adta fel a harcot, és a pátriárkához fordult jogorvoslatért. A pátriárka nem volt hajlandó a püspök panaszát a kijevi metropolita bíróságának megkerülésével kivizsgálni, és az ügyet az utóbbinak a hatáskörébe utalta. Az 1165-ben kinevezett metropolita gyorsan intézkedett: Leót felmentették a vádak alól. Andrej Bogoljubszkij azonban nem vette figyelembe a bíróság határozatát, mivel nem fogadta vissza a püspököt.¹¹ Leo ekkor ismét a pátriárkához fordult, aki a vlagyimiri fejedelemhez írt levelében követelte, hogy Bogoljubszkij engedélyezze a régi püspök visszatérését. Mindössze annyi engedményt volt hajlandó tenni, hogy elvileg beleegyezett a püspök Vlagyimirba való költözésébe, következésképpen az egyházi székhely áthelyezésébe.¹² Andrej Bogoljubszkij viszont ekkor sem változtatott korábbi elutasító álláspontján.

Bogoljubszkij és Leo konfliktusa nem szűkíthető le az egyház belső ügyeibe radikálisan beavatkozó órosz uralkodó és a bizánci befolyást közvetítő görög püspök párharcára, mert azzal összefüggésben az évkönyvek egy Fjodor (Feodor) nevű férfőről is tartalmaznak adatokat. Fjodor nem tartozott sem a szerzetesek, sem a világinak nevezett papok közé, a Jurij Dolgorukijhoz és Andrejhez közel álló kijevi bojár, Pjotr Boriszlavics lánytestvérének a fia volt.¹³ A Lavrentyij-évkönyvben az 1164. évi szövegben bukkan fel először a neve. Úgy tűnik, Bogoljubszkij akkor¹⁴ egy világiak és egyháziak részvételével megtartott tanácskozást hívott össze, hogy a böjtökkel kapcsolatos álláspontja miatt, vagy inkább azt kihasználva, Leót eretnekké nyilvánítsa, és megszabaduljon tőle. Éppen Fjodor érvelése volt a meggyőzőbb a kialakult vitában, melyet követően Leónak ismét távoznia kellett.¹⁵ A forrás Fjodort az adott helyzetben csak püspökként értelmezhető "vladiká"-nak nevezi. Ez valószínűleg a krónikás hibája, mivel a Rosztovi Püspökség élén akkor még Leó állt.

A görög püspök elűzése után a fejedelem saját pártfogoltjára bízta az egyházmegye irányítását. A pátriárka viszont, amint láttuk, kitarott Leo mellett, és az 1160-as évek végén Bogoljubszkijhoz írt levelében kitért Fjodor

ügyére is. Úgy vélte, Andrej csak Fjodor érdekében űzte el a korábbi püspököt, követelte a fejedelem kreatúrájának leváltását és püspökéhez (nyilván a kijevi metropolitához) való küldését.¹⁶

A Lavrentyij-évkönyvben az 1169., az Ipatyij-évkönyvben pedig az 1172. évnél a fenti adatoknak szinte teljesen ellentmondó szövegrészeket találhatók Fjodor püspöki ténykedéséről, eltávolításáról és haláláról,¹⁷ melyek tartalma a következő: Isten és a Szent Istenanya új csodát tett Vlagyimirban: elűzte a gonosz, rafinált és büszke csalót, a hamis püspököt, Fjodort Vlagyimirból és az egész Rosztovi Fejedelemségből. Fjodor nem akart áldást kapni és nem akart engedelmeskedni a Krisztust szerető Andrej fejedelemnek, aki megparancsolta neki, hogy menjen el beiktatásra a metropolitához Kijevbe. Isten, amikor végezni akar egy emberrel, elveszi az eszét. Vele is így tett. A fejedelem csak jót akart neki, ő viszont nem akarta, hogy a metropolita felszentelje, hanem az összes vlagyimiri templomot bezáratta, magához vette a kulcsokat, és nem hallatszott az egész városban sem harangszó, sem énekszó. A székesegyházat, melyben a csodatevő Istenanya-ikon és más szent tárgyak vannak, is bezáratta. Ezáltal megharagította Istent és a Szent Istenanyát, és május 11-én elűzték. Kormányzása idején sokat szenvedtek tőle az emberek, falvaikat, fegyvereiket, lovaikat elvesztették, mások rabok lettek, börtönbe kerültek, és kifosztották őket. Fjodor nem csak az egyszerű embereket, de a szerzeteseket, az apácákat és a papokat is kíméletlenül kínozta: egyeseket lefejeztetett vagy levágatta a szakállukat, másoknak kisüttette a szemét és kivágatta a nyelvét, másokat pedig a falra feszítettett, szívtelenül kínozva őket, arra törekedett, hogy megszerezze egész vagyonukat, mellyel a pokolhoz hasonlóan nem tudott eltelni. Andrej elküldte őt Kijevbe, ahol Konstantin metropolita parancsára kivágták a nyelvét, mint gonosztevőnek és eretneknek levágták a jobb kezét és megvakították, mivel szidalmazta a Szent Istenanyát. A bűnösök úgy pusztulnak el a Földön, mintha nem is éltek volna. Ugyanúgy Fjodor sem lelt nyugalmat utolsó leheletéig, mint a gonosz, megátalkodott eretneknek, elpusztította lelkét és testét. Az ezt követő, jórészt moralizáló gondolatok egyrészt folytatják Fjodor befeketítését, másrészt igyekeznek tisztázni a fejedelemnek az eseményekben játszott szerepét.¹⁸

Annak ellenére, hogy az ismertetett évkönyvi feljegyzésekből csak úgy árad a gyűlölet Bogoljubszkij pártfogoltja iránt, azok mégis lehetőséget adnak néhány következtetés levonására. Fjodor ellentmondhatott a fejedelemnek, vitatkozhatott vele, de Andrej, aki oly sokáig kitartott mellette, aligha szolgáltatta ki őt könnyen. Fjodor azért utasította el kitartóan a Kijevbe való utazást, mert nyilván teljesen tisztában volt azzal, hogy a Leo püspököt felmentő metropolita még hatalmas pénzüsszegért sem lesz hajlandó őt felszentelni. Ráadásul az ügy olyan sokáig okozott feszültséget Oroszországban, hogy

a sikerre semmiféle remény nem volt. A fejedelem viszont nem azért ragaszkodott a kijevi úthoz, mert meg akart szabadulni Fjodortól, inkább nem számolt azzal, hogy az ügy már elveszett. Fjodor az uralkodó döntése elleni tiltakozásul folyamodott az interdiktumhoz. Lehetséges, hogy Bogoljubszkij ezután alkalmazott erőszakot, és küldte a védencét Kijevbe.¹⁹

A metropolita radikális fellépése válasz volt Fjodor hosszas ellenállására. Az utóbbit csak a fejedelem nevezte ki püspökké, de sem a metropolita, sem a pátriárka nem szentelte fel. A kijevi érsek szemében Bogoljubszkij pártfogoltja nem volt egyházi személy. Olyan világitként ítélték el, aki rendkívüli tiszteletlenséggel sértette meg az egyházi hagyományokat és szabályokat. Innen ered kivégzésének kegyetlensége. Azonban a vádak nyilván nem bizonyultak elegendőnek a szörnyű leszámolás igazolására, ezért tették bele a szövegbe Fjodor gatzetteinek leírását.²⁰

A témával foglalkozó szerzők egy része Fjodor (valamint Leo) és Andrej Bogoljubszkij konfliktusát a megerősödött egyházi arisztokrácia és a szintén erős fejedelmi hatalom összetűzéseként értelmezte.²¹ Ennek a nézetnek az egyik legmarkánsabb interpretációja Ja. Ny. Scsapov nevéhez fűződik. A szovjet történész egy 1969-ben megjelent publikációjában úgy vélte, hogy Oroszországban az egyházszervezetet a fejedelmi hatalom kezdeményezésére hozták létre, és azt a fejedelem látta el a rendelkezésére álló anyagi javakból. A XI. század utolsó negyedéig terjedő időszakig nem talált bizonyítékokat arra vonatkozóan, hogy az egyháznak feudális földtulajdona lett volna, amely a fejedelmi hatalomtól függetlenné tette volna. Szerinte az egyház feudális földtulajdona az évkönyvi híradásokban először a XI. század végén szerepel, s a kolostorok és a püspökségek a XII. században váltak földbirtokosokká. Az egyház feudális földtulajdonának kialakulása, valamint a termelők bizonyos csoportjainak egyházi joghatóság alá való kerülése megváltoztatta az egyház helyzetét. Scsapov arra a következtetésre jutott, hogy nyilvánvalóan a püspökségek ezen gazdasági és politikai megerősödésének folyamatával van kapcsolatban az 1160-as évek ismert konfliktusa Vlagyimir és Kijev, majd pedig a püspök és a fejedelem között Vlagyimirban.²²

Ezzel szemben olyan megközelítés is publicitást kapott, amely az említett püspökök harácsolását a már elnyert vagy a megszerzeni kívánt méltósággal kapcsolatos anyagi nehézségekre (végeredményben a szimóniára) vezette vissza. Ez utóbbi, Ny.Ny. Voronyin által képviselt nézet -- legalább is Fjodort illetően -- meglehetősen ellentmondásos, mert mint arra már utaltunk, Voronyin egyrészt elismerte, hogy Fjodor egyáltalán nem bízott a Kijevben való felszentelésben, ugyanakkor feltételezte, hogy a főpap mohósága a metropolitának szánt pénzüsszegek megszerzése miatt erősödött fel.²³ Figyelemre méltóbbnak érezzük viszont Voronyinnak azt a megállapítását, mely szerint

Fjodor püspöknek a vlagyimiri társadalom jómódú tagjaival folytatott küzdelme nemcsak a nagyhatalmú egyházfejedelemnek "osztályos társaival" az anyagi javakért folytatott harca volt, hanem Bogoljubszkij elvrokonának Bogoljubszkij ellenfeleivel folytatott harca is.²⁴ Kár, hogy a szerző nem fejtette ki részletesen ezen álláspontját.

A fenti nézetkülönbség ellenére Scsapov és Voronyin koncepciója a vlagyimiri állam és az egyház XII. századi viszonyát illetően alapvetően megegyezik, minthogy kiindulópontjuk (a feudális viszonyok létrejöttének elismerése) azonos. A választóvonal a feudális, illetve az obscsinai jelleg hirdetői között húzódik. Az utóbbiak, nevezetesen az ún. leningrádi iskolához tartozók egyik képviselője, Ju. V. Krivosejev az 1980-as évek végén teljesen eltérő koncepciót vallott. Szerinte a városok lakossága Északkelet-Oroszországban a XII. században az egyházban és annak szolgálóiban nem látott az obscsina felett álló felépítményt. Az archaikus tudat a kereszténységet a korábbi szemlélet alapján fogadta be, olyan dologként értelmezve, amely a pogány kultuszokat felváltotta, és a helyébe került. Az egyház viszont igyekezett erőszakkal érvényesíteni és védelmezni saját érdekeit. Mindez egyáltalán nem békés egyház-obscsina viszonyt idézett elő. Krivosejev arra a megállapításra jutott, hogy a XII. században az előkelő egyházi személyek jelentős mértékben függtek az obscsinától, különösen választásuk és elűzésük vonatkozásában. Az ilyen döntést nyilván a vecsén fogadták el, a fejedelem pedig nem mint "egyeduralkodó", hanem mint az obscsina hivatalos személye lépett fel. A szerző úgy vélte, az egyház és az obscsina ellentétei a vagyoni és az ideológiai szférában is megjelentek. A böjtökről folytatott, legfőképpen szakmai vita ily módon terebélyesedett az obscsina (élén a fejedelemmel) és a püspök közötti konfliktussá. Azonkívül az egyház vagyonát, még a templomot is, az akkori idők emberei az egész obscsina tulajdonának tekintették. Az egyháziak ellenben a templom vagyonában ha nem is személyes tulajdont, de csak egyházi tulajdont láttak. Krivosejev szerint ebben a vonatkozásban jellemzőek voltak a Leo és Fjodor püspökök ellen felhozott vádak.²⁵

Bogoljubszkij fő egyházpolitikai céljának eléréséhez, az érsekség létrehozásához -- a fejedelem szempontjából megbízható főpapon kívül -- fényűző székhelyre, illetve főtemplomra is szükség volt. Mivel Bogoljubszkij Vlagyimirt tette meg politikai központnak, ha jelentős befolyást kívánt gyakorolni az egyházi ügyekre, ajánlatos volt az egyházmegye központját szintén oda helyezni. Ennek megfelelően már 1158-ban elkezdődött az Uzpenszkij (az Istenanya mennybemeneteléről elnevezett) -- székesegyház építése, amelynek az uralkodó sok birtokot, szlobodákat és legjobb falvait adományozta, sőt az állatállományából és a kereskedelmi forgalomból származó tizedet is. A külföldi mesterek bevonásával folyó építkezés 1160-ban, a belső

díszítés pedig 1161-ben fejeződött be. A munkálatok során az volt a célkitűzés, hogy az épület a többi templomnál szebb legyen. Ezt nem csak a méretekkel és az aranykupolával, hanem a berendezés pompájával is érzékeltették, s eléréséhez többek között értékes kegytárgyakra, drágakövekre, freskókra és ikonokra volt szükség.²⁶

A székesegyházban helyezték el a hagyomány szerint Lukács evangélista által festett Istenanya-ikont is, amelyet korábban hajón vittek Konstantinápolyból az Orosz Földre. A Kijev szomszédságából, Visgorodból magával hozott ereklyét a fejedelem igen nagy becsben tartotta: 30 grivna arannyal, valamint ezüsttel, drágakövekkel és igazgyöngyökkel díszíttette.²⁷ Az Uspzenszkij-székesegyházon kívül az uralkodó Vlagyimirban és a szomszédos Bogoljubovban számos templomot emeltetett, illetve építtetett át. Az 1160-as évek közepére a nagy munkálatok következtében a fejedelemség politikai központja teljes mértékben megfelelt az egyházi központtal szemben támasztott követelményeknek is. Igaz, az érsekség megteremtésének kérdésében távolról sem ez döntött.

A Nyikon-évkönyv szerint 1160-ban, az Uspzenszkij-székesegyház építésének befejezése után Andrej Bogoljubszkij egy nagy tanácskozást hívott össze, amelyen bejelentette az érsekség létrehozásával kapcsolatos szándékát,²⁸ s ezt ideológiai síkon is igyekezett alátámasztani. A XII. század 60-as éveiben a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemségben az uralkodó által irányított intenzív irodalmi tevékenység folyt. Ez az egyházi irodalmi munka, melynek nagy alakja egy Visgorodból érkezett pap, Andrej fejedelem gyóntatója és tanácsadója volt, vlagyimiri szentségek létrehozására irányult és arra, hogy bizonyítsák, a kereszténység Északkelet-Oroszországban régi múltra tekint vissza. Így jött létre a Vlagyimiri Istenanya-ikon kultusza, s az ereklye csodatetteiről külön művet írtak, Vlagyimir és Bogoljubov mészkötemplomait az Istenanyának szentelték, a pátriárka és a metropolita jóváhagyása nélkül bevezették az Istenanya takarójának ünnepét. Leo (Leontyij) rosztovi püspök hamvainak a fejedelem és a papok által 1160-ban megszervezett kihantolása lehetőséget teremtett arra, hogy legendájának első megfogalmazásában mítoszt hozzanak létre Északkelet-Oroszország X. század végén történt kereszténnyé válásáról és első püspökeiről.²⁹

Andrej Bogoljubszkij az érsekség létrehozására vonatkozó kérésével valószínűleg még 1160-ban elküldte Jakov Sztanyiszlavics nevű követét a pátriárkához.³⁰ Bizáncban azonban hallani sem akartak a tervről, és a pátriárka évek múlva, a már említett levelében elutasította azt. A szintén a Nyikon-évkönyvben található dokumentum szerint az egyházfő nem járult hozzá Vlagyimir érseki székhellyé válásához. Ragaszkodott ahhoz, hogy az északkeleti egyházmegyében továbbra is egy püspök legyen, s őt a kijevi metropolita,

az utóbbit pedig a mindenkori pátriárka nevezze ki. Úgy tűnik, Bizáncban ismerték Bogoljubszkij egyik legfontosabb jellemvonását, önfejűségét, mert a levél -- az egyházirányítási rendszer további megsértése esetére -- nyíltan kiközösítést helyezett kilátásba.³¹

Andrej Bogoljubszkijnak az érsekség megteremtéséért folytatott harcát I.U. Budovnyic az Oroszországban már teljesen kialakult feudális szétagoltság tükröződéseként fogta fel, és úgy vélte, ekkor a politikai szempontból Kijevtől teljesen elkülönült oblasztyok arra törekedtek, hogy vallási téren is lerázzák a régi fővárostól való függést.³² G.G. Litavrin és V.L. Janyin véleménye szerint "Andrej Bogoljubszkij arra törekedett, hogy Vlagyimirban érsekséget hozzon létre, amely közvetlenül az egyetemes pátriárka alá lett volna rendelve. Andrej szándékának lényege ugyanaz, mint a novgorodiaknál: a Kijevtől való függetlenség a világi kormányzat rendszerében támaszt keres a helyi egyház Kijevvel való egyenjogúsításában. Ebben az esetben a Kijev ellen való fellépés szemmel látható jele az egyetemes pátriárka presztízse támogatásának". A két szerző közösen írt tanulmányában teljes egészében megerősítette Budovnyic következtetését, amikor azt írta, hogy a novgorodi és a vlagyimiri törekvések az óorosz állam feudális szétagolódásának objektív folyamatát fejezték ki.³³

Ny.Ny. Voronyin viszont különösnek nevezte a Budovnyic által adott értékelést. Szerinte Bogoljubszkij egyházpolitikai harca nem a feudális szétagoltság tükröződése volt, hanem ellenkezőleg, leküzdésének egyik eszköze, valamint annak eszköze, hogy ne Vlagyimirnak Kijevtől, hanem Oroszországnak Konstantinápolytól való egyházi függetlensége szilárduljon meg.³⁴ Számunkra viszont amellet, hogy a szétagoltság feudális jellegét is megkérdőjelezzük, úgy tűnik, Voronyin nézete szó szerint megalapozatlan, mert a források a függetlenség igényével kapcsolatban nem tartalmaznak megbízható adatokat. A fejedelem az érsekség megteremtését a pátriárka segítségével kívánta elérni. Voronyin elképzelése abból a szempontból fontos, hogy rávilágít: Andrej Bogoljubszkij nemcsak fejedelemsége önállóságának megőrzésére törekedett. Azonban nem Oroszország Bizánctól való egyházi függetlenségét akarta megszilárdítani, amely egyébként nem is létezett, hanem a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemség és leginkább saját maga oroszországi hegemoniáját kívánta megvalósítani. Ebben nagy segítséget jelentett volna a már csak Konstantinápolytól (s nem Kijevtől) függő vlagyimiri egyház is. Végül a csak a pátriárkának alárendelt érsekség megteremtését sem tudta megvalósítani, mert Bizáncban nyilván túlságosan veszélyesnek ítélték meg a törekvését.

Mint arra már utaltunk, Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikájának értékelése igen nehéz feladat, s helyzetünket a szovjet történészek fentebb ismertetett nézetei sem könnyítik meg. Az Ny.Ny. Voronyin, Ja. Ny. Scsapov és mások által képviselt irányvonal számos megállapításával nem tudunk azo-

nosulni, mert a források egészen egyszerűen nem teszik lehetővé a feudalizáció XII. századi északkelet-oroszországi szintjének feltárását. Az I. Ja. Frojanov, Ju. V. Krivosejev és mások által kidolgozott koncepció teljes támogatását szintén a kevés bizonyíték teszi lehetetlenné. Példának okáért elvileg elfogadható Krivosejev azon állítása, miszerint a főpapok megválasztásáról és elűzéséről a XII. században a vecsén döntöttek,³⁵ csak éppen nem bizonyítható, hogy a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemségben az 1157 és 1174 közötti időszakban ez így történt. Ráadásul Krivosejev a valóságosnál kisebbnek tüntette fel a vlagyimiri uralkodó szerepét, sőt a fivéreit elűző, idősebb druzsinája tagjainak véleményét semmibe vevő, saját sérelmei miatt Kijev ellen két koalíciós hadsereget felvonultató Bogoljubszkijról feltételezte, hogy az egyházzal kapcsolatos ügyekben mindössze egy obscsinai hivatalnok volt.

Véleményünk szerint Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikája, amely -- pozitív és negatív vonásainak arányát, valamint a megvalósításával kapcsolatos lépéseket tekintve -- szinte tükrözi egész tevékenységének, sikertelen volt. Bogoljubszkij az egyházszervezés terén nagyfokú rugalmatlanságról tett tanúbizonyságot. Hiába tett több szempontból is meglehetősen vitatható intézkedéseket, céljait nem érte el: a pátriárka kiközösítéssel fenyegette meg, s -- bármilyen furcsának tűnik a gondolat -- ezt végül kegyence, Fjodor püspök valósította meg, amikor a templomkulcsokat magához vette. Andrej fejedelem Fjodor szerepléséhez fűzött várakozásai teljesen meghiúsultak: vagy elvesztette a fölötté gyakorolt ellenőrzést, és azért küldte Kijevbe, a biztos halálba, vagy egyszerűen nem tudta őt megvédeni, vagy az is elképzelhető, hogy illúziókat táplált a kijevi metropolita döntésére vonatkozóan. Az általa elűzött Leo valószínűleg visszatért egyházmegyéjébe, az oly bőkezűen támogatott papság egy része pedig egyetértett a fejedelem meggyilkolásával. Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikáját két szóval megfelelően lehet jellemezni: totális kudarc. Paradox módon Bogoljubszkij tevékenységének valószínűleg mégis ez a leginkább időtálló területe, minthogy az általa emeltetett templomok egy része máig fennmaradt, magas szintű XII. századi vlagyimiri építészetről téve tanúbizonyságot.

JEGYZETEK

1. Polnoje Szobranijje Russzkih Letopiszzej (a továbbiakban: PSZRL). T.I, M., 1962, 347.
2. A Leo püspökkel kapcsolatos események datálása: Ny. G. Berezskov: Hronologija russzkovo letopiszanyija. M., 1963, 333.
3. PSZRL. T. I, 348, 349.
4. PSZRL. T. I, 349.
5. Ny. Ny. Voronyin: Andrej Bogoljubszkij i Luka Hrizoverg. Vizantijjszkij vremennyik. T. XXI, M., 1962, 34--35. Ugyanakkor Ja. Ny. Scsapov szerint Leót a templomok gazdagításával vádolták: Ja. Ny. Scsapov: Cerkov i sztanovlenyije drevnyerusszkoj goszudarsztvennosztyi. Voproszi isztorii, 1969, 11, 59.
6. PSZRL. T. II, M., 1962, 520.
7. PSZRL. T. I, 351--352; T. II, 520.
8. Ny. Ny. Voronyin, i.m. 36--37.
9. Ny. G. Berezskov, i.m. 66, 175, 333--334.
10. PSZRL. T. I, 352.
11. Ny. Ny. Voronyin, i.m. 38--41.
12. PSZRL. T. IX, M., 1965, 224--225.
13. Ny. Ny. Voronyin, i.m. 34.
14. Ny. G. Berezskov szerint a böjtökről folytatott vitára az 1163--64. évben került sor: Ny.G. Berezskov, i.m. 174. Az akkor zajlott eseményeket figyelembe véve a vita 1163-ra tehető.
15. PSZRL. T. I, 352.
16. PSZRL. T. IX. 225, 228.
17. Ny. G. Berezskov megállapította, hogy Fjodor püspök elűzésére az 1169--70. évben került sor, tehát a Lavrentyij-évkönyv datálását fogadta el: Ny.G. Berezskov, i.m. 165. B.A. Ribakov viszont 1168-ra tette a püspök kivégzését: B.A. Ribakov: Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva XII--XIII. vv. M., 1982, 550. Ebből az következik, hogy Ribakov a főpap eltávolítása évének is 1168-at fogadta el, hiszen a két esemény (elűzés, kivégzés) valószínűleg gyorsan követte egymást.
18. PSZRL. T. I, 355--357; T. II, 551--554.
19. Ny. Ny. Voronyin, i.m. 45.
20. Uo. 46.
21. V.T. Pasuto: Ocserki po isztorii Galicko-Volinszkoj Ruszi. M., 1950, 157. Dolmányos István: A Szovjetunió története. Kossuth, 1971, 23.
22. Ja. Ny. Scsapov, i.m. 58--59.

23. Ny. Ny. Voronyin, i.m. 35, 45--46.
24. Uo. 47.
25. Ju. V. Krivosejev: Szocialnaja borba i problema Genyezisza feodalnih odnosenyij v Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XI-nacsala XIII. veka. Voproszi isztorii, 1988/8, 57--58.
26. PSZRL. T. I, 348, 352.
27. PSZRL. T.IX. 220--221.
28. PSZRL. T. IX, 222.
29. Ny. Ny. Voronyin, i.m. 31--32.
30. PSZRL. T. IX, 222.
31. PSZRL. T. IX, 223--224.
32. I.U. Budovnyic: Obscsesztvenno-polityicseskaja miszl Drevnyej Ruszi (XI--XIV. vv.). M., 1960, 248.
33. G.G. Litavrin, V.L. Janyin: Nyekotorije problemi russzko-vizantijszkih odnosenyij IX--XV. vv. Isztorija SZSZSZR, 1970/4, 46,47.
34. Ny.Ny. Voronyin, i.m. 50.
35. Ju. V. Krivosejev, i.m. 57.

VISSZHANGOK, KORTÁRS-VÉLEMÉNYEK LISZT FERENC OROSZORSZÁGI KONCERTJEIRŐL

ABSTRACT: (*Meinungen von Zeitgenossen über Franz Liszt's Konzerte in Russland*) In den 20-er und 40-er Jahren des 19. Jahrhunderts waren im russischen musikalischen Leben tiefgehende Veränderungen eingetreten. Musikalische Zirkel wurden gegründet, die russische Nationaloper wurde geschrieben, das Konzertleben wurde reger als früher.

In der Entfaltung, bzw. Belebung des musikalischen Lebens spielten auch bekannte, ausländische Sänger und Musikkünstler eine wichtige Rolle. In den 1840-er Jahren war Franz List auch mehrmals in Petersburg, Moskau und in anderen russischen Städten. Seine Orgelkonzerte ernteten auch hier - wie in anderen Ländern Europas - grossen Beifall.

Über Liszt's Konzerte, bzw. über sein überwältigendes, virtuosos Spiel, berichtete nicht nur die zeitgenössische russische Presse mit grosser Anerkennung, sondern auch die hervorragenden Vertreter des russischen geistigen Lebens. Der Komponist A. Serow, der Kunstkritiker V. Stasow, der Schriftsteller-Publizist A. Herzen und der Literatur-historiker S. Sewirjow schätzten Liszt's Kunst alle hoch.

Die Zeitgenossen wollten List auch dafür Anerkennung, dass er für die russische Musik und deren eminente Vertreter (M. Glinka, V. Odojevszkij, M. Vielgoszkij) aussergewöhnliches Interesse zeigte. Das Verhältnis zwischen den russischen Komponisten und List, bzw. die Wirkung des Letzteren auf die russische Musik der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde später noch tiefer und intensiver.

A XIX. század első évtizedeiben a klasszikus zene még meglehetősen szűk körben hatott Oroszországban. A hivatalos zenei életet a nyugat-európai, elsősorban a francia, az olasz opera, német muzsika uralta. A műkedvelői házi zenélés, a szalonok nem nagyszámú közönsége, hallgatósága is e nyugat-európai zenét részesítette előnyben. A színház-, zenekedvelő földbirtokosok job-

bágytársulatai is vállalkoztak időnként zenés-énekes darabok előadására (ezek között ismert európai művek is akadtak), többnyire azonban e színtársulatok zenei programja megmaradt a népdalnál, cigányzenénél, a korban divatos, érzelmes románcnál.

Az 1820-as évektől némi változás tapasztalható e területen, ami azzal volt összefüggésben, hogy ismert költők, írók, gondolkodók (köztük Delvig, Gribojedov, Odojevszkij) hatékony közreműködésével zenei körök alakultak, melyek meglehetősen rendszerességgel előadóesteket tartottak, s a zenélést, a zenehallgatást művészeti témájú beszélgetések követték.¹

Elgondolkodtató, további kutatást érdemlő kérdésként vehető fel, hogy milyen okokkal, indítékokkal magyarázható a nagyfokú zenei érdeklődés az orosz irodalom jeles képviselői, a korban is számottevő, napjainkban is értékelt orosz gondolkodók körében. A fent említetteken kívül Puskin, Ogarjov, Venyevityinov, Gogol, majd Turgenyev, Tolsztoj is különleges vonzódást mutatott a zene iránt. Gribojedov kiváló zongorajátékos, a korban elismert zeneszerző volt, Turgenyev nemcsak rendszeres koncertlátogató, de -- főként külföldi tartózkodása idején -- operettlibrettókat is írt, házi operett előadásokon szívesen, szinte gyermeki örömmel lépett fel, ami csak részben magyarázható a Viardot-asszonyhoz fűződő barátsággal, szerelemmel. Tolsztoj zeneszeretete is közismert, ezen túlmenően a "Luzern" (1857) és a "Kreutzer-szonáta" c. elbeszéléseiben a zene a mű egyik alapmotívumaként jelenik meg. A Beethoven-szonáta címét is átvevő elbeszélésében komoly gondolatokat, filozófiai eszmefuttatásokat találunk a zene és az emberi pszichikum kapcsolódásáról, s nagyon messze vezető, már-már a zeneszerző művével a másik ember lelki, érzelmi világára gyakorolt jogosságát is megkérdőjelező mélységéig jut el. Ismeretes továbbá az is, hogy a Sztankevics-körben, -- mellyel olyan kiválóságok tartottak kapcsolatot, mint Belinszkij, Granovszkij, Botkin, Bakunyin, Herzen -- a filozófiai, társadalmi, politikai, irodalmi viták kísérőjeként zenével kapcsolatos, zenefilozófiai beszélgetések is folytak.²

E kitérő után, visszatérve a XIX. század első felének orosz zenei életéhez, elmondhatjuk, hogy a 30-as, 40-es években jelentős változás volt észlelhető. Megjelent, igaz, először még külföldi mű átdolgozásaként, az orosz meseopera, majd megszületett, kibontakozott az orosz népzene is magábaötvöző orosz nemzeti opera Glinka munkássága révén (1836. december 9-én a pétervári Nagy Színházban mutatták be az "Ivan Szuszanyin"-t -- "Életünket a cárért" címmel --, majd 1842. december 9-én ugyanott a "Ruszlán és Ludmila" c. operát.

A 40-es évektől már a szó szoros értelmében vett hangversenyéletről is beszélhetünk Oroszországban. E hangversenyélet kibontakoztatásában olyan kiemelkedő külföldi előadóművészek játszottak fontos szerepet, léptek fel vi-

szonylag nagyobb számú közönség előtt, mint a brüsszeli, párizsi opera ünnepektől mezzoszoprán énekesnője, Pauline Viardot; a belga csellista A. Servais, akit a zenei világ a "gordonka Paganinije"-ként tartott számon; a romantikus zenei, előadói irányzat egyik legjelesebb hegedűművésze, a francia hegedűvirtuóz Vieuxtemps, vagy a milánói Scala énekesnője Chestalotti, majd Berlioz, s a kor viszonyai közepette magától értetődően Liszt Ferenc, akinek az 1838--47 közötti, fergeteges sikert hozó európai koncert körútjainak emlékezetes állomásai voltak Pétervár, Moszkva, Kijev, Odessza, Jelizavetgrad.

Liszt tehetségének, virtuóz zongorajátékának híre már évekkel korábban eljutott Oroszországba is, ő maga 1842. április 3-án érkezett először az orosz fővárosba, Pétervárra. A fogadás pompája talán minden eddigit felülmúlt. A rangjára érzékeny, életvitelére büszke orosz előkelőség fővárosi képviselői, maga a cár, I. Miklós is, kiténtető kegynek tartották, ha megtisztelte őket látogatásával, az előkelő hölgyek virágfüzérékkel kedveskedtek.

Öt nappal Pétervárra érkezése után, április 8-án került sor első fellépésére. A nemesi kaszinóban háromezernél többen gyűltek össze; közöttük, bizonyára, sznobok, dilettánsok is akadtak, de jelen voltak a korabeli orosz zenei élet kiválóságai is. A koncerten ott szorongott két -- a hangverseny idején még pályakezdő később ismertté vált -- művészeti kritikus V. Sztaszov (1824--1906) és A. Szerov (1820--1871) is. Ifjonti, romantikus hévvel fogadták meg, hogy a látottakról, hallottakról írásban cserélik ki gondolataikat, benyomásaikat. E véleményekből, levelekből idézünk elismerő, rajongással teli sorokat.

"A nemesi gyűlés termében egyszerre csak zsvaj támadt, mindenki egy irányba fordult és megpillantottuk Lisztet, ... Nagyon sovány volt, kissé görnyedten járt, s bár sokat olvastam híres "firenzei profiljáról", amely állítólag Dantéhoz tette hasonlóvá, az arcát nem találtam szépnak. A termen tompa moraj futott át, a jelenlevők kicserélték benyomásaikat... A művész az órájára tekintett, lejött az erkélyről, átfurakodott a tömegen, és a dobogóhoz sietett; de ahelyett, hogy a lépcsőn ment volna fel, oldalról egy ugrással fenn termett az emelvényen, szinte letépte kezéről fehér kesztyűjét és a zongora alá dobta a padlóra, mélyen meghajolt mind a négy irányba, eközben olyan tapsvihar támadt, amelyet Pétervár bizonyára alapítása, 1703 óta nem látott, majd leült a zongorához. A teremben egy szempillantás alatt olyan csend lett, mintha a jelenlevők mindannyian megdermedtek volna..."³ -- írta Sztaszov. (Liszt ezen a koncerten a Tell Vilmos-nyitányt, Donizetti Lammermoori Lucia-jából az Andantet, Mozart Don Juan-jára írt saját fantáziáját, Beethoven Adelaida-ját, Schubert Erlkönig-jét, s saját Galop chromatique-ját adta elő.)

"A hangverseny után Szerovval olyanok voltunk, mint a megszállottak, ... megesküdtünk, hogy az a nap, 1842. április 8-a, máától fogva örökre szent marad nekünk, s hogy a sírig nem felejtjük el ennek a napnak egyetlen

pillanatát sem. Olyanok voltunk, mint a szerelmesek, mint akik eszüket veszítették. Nem is csoda, hiszen ehhez hasonlót nem hallottunk életünkben, s még soha nem volt alkalmunk szemtől szembe találkozni egy ilyen zseniális, szenvedélyes démoni természetű emberrel, aki hol viharként száguld, hol meg a szépség és báj gyengéd áradatait zúdítja ránk..."⁴

A. Szerov, barátjának írt levelében, talán még érzékletesebben ad hangot elragadtatásának: "Már csaknem két órája, hogy eljöttem a hangversenyre és még mindig nem tértem magamhoz: hol vagyok? Valóban Lisztet hallgattam? Be kell vallanom: sokat vártam a leírások alapján, ... de a valóság messze felülmúlta minden várakozásomat! Szerencsés, igazán szerencsés emberek vagyunk, hogy 1842-ben élünk, amikor egy ilyen előadóművész van a világon, s hogy ez az előadóművész eljött a mi fővárosunkba, és nekünk alkalmunk nyílt meghallgatni... Ó, de boldog vagyok, mekkora ünnep ez a mai nap, mintha az egész világ megváltozott volna! S mindez egyetlen ember fellépésének a műve! Ó, mily hatalmas erő rejlik a zenében!... -- egész lényem valami különös feszültségben, valami kimondhatatlan elragadtatásban, valami boldog mámorban él..."⁵

Az első hangverseny sajtóvisszhangja is a mámoros csodaérzés hangulatát sugallta. A kor nagy hírű újságírója, kritikusa, a Belinszkij-Gogol irodalmi vonal elleni fellépése miatt azóta is sokat vitatott F. Bulgarin lapjának (Szevernaja Pcsela) április 11-i számában az alábbiakat írta: "Liszt játéka ugyanazt jelenti a zenei világban, mint Victor Hugo drámái a francia irodalomban, ami Goethe Faust-ja a német irodalomban... Van benne minden: félelmetesség és báj, mennydörgés és napfényes reggel, halál és rózsák... Liszt Don Juan-jának duettjét valósággal *elénekli* az ujjával, az Erlkönig német ballada tartalmát *elmeséli az ujjával*. Valami csoda! Látni kell Liszt arcát, szemét, amikor játszik! Benne tükröződik egész lelke! Indulatai olyanok, mint a derült égen átsuhanó felhők... s már villámlik is ... kitör a vihar ... majd ismét napsütés! Ha még sohasem láttak zsenit alkotás közben, akkor nézzék meg a zongorázó Lisztet, még akkor is, ha nem szeretik a zenét!"⁶

Érdekességként megemlíthető, hogy Bulgarin a kirobbanó sikert azzal is magyarázta, hogy a zongora a nők kedvelt hangszere, Liszt játékát elsősorban a nők értették meg, szerinte a férfiak többsége csupán a szebbik nem lelkesedését utánozta.

Az sem kerülheti el figyelmünket, hogy Bulgarin az elismerés hangjai mellett tett egy kritikai megjegyzést is, mely Lisztnek egy Chopin-mű interpretációjával kapcsolatos, amit viszont Sztaszov -- megkérdőjelezhetően -- utasított vissza, mondván Bulgarin nem értett a zenéhez.⁷

Néhány héttel később O. Szenkovszkij folyóirata, a Bibliotyeka dlja cstyenija az időbeli eltávolodás adta higgadtsággal, de még mindig felsőfokon

írt a koncertekről: (1842. április 11-én Liszt másodszer is fellépett Pétervár zenekedvelő közönsége előtt) "Liszt ittléte elhomályosít minden más hasonló jellegű eseményt. A zenei tárgyú beszélgetések és viták mind egy téma -- Liszt köré csoportosulnak ... a vélemények egybehangzóan elismeréssel adóznak a művész csodálatos tökéletes játékának, ... Liszt úr az egyetlen valamennyi zongoraművész között, aki teljesen ura tud lenni ennek a tekintélyes nagyságú, bonyolult, esetlen és lélektelen hangszernek, ...Ő az egyetlen, aki megértette, akaratának alárendelte a zongorát, aki tudja, hogy mi az, amit jól el lehet mondani rajta, s ezt ésszel, érzéssel, ügyesen, tisztán, erőteljesen, finoman és kimondhatatlanul érthetően el is mondja. Szellemi gazdagság és pompa árad belőle mindenkor... Játéka valóságos muzsikáló festmény, amelyet okosan, ügyesen, finom ecsetvonásokkal festett meg mestere..."⁸ A részletekben lehet vitatkozni, pl. esetlen hangszer-e a zongora?, vagy még inkább megkérdőjelezhető lélektelensége, de az összbenyomás, a rendkívül szemléletes kép, hasonlat arra enged következtetni, hogy O. Szenkovszkij teljes mélységekig felfogta, megértette, elfogadta Liszt zongorajátékát.

Az irodalomkritikus, irodalomtörténész egyetemi professzor Sz. Seviryov (1806--1864) azon magát szerencsésnek mondható kevesek közé tartozott, aki külföldi tartózkodása idején, nevezetesen 1839-ben Rómában, már láthatta, hallgathatta Lisztet. A Moszkvityanyin folyóiratban közölt összehasonlítás egyértelműen arról tanúskodott, hogy Liszt ... "rendkívül sokat fejlődött... Akkor még kialakulatlanul forrongott benne az erő, s játékát szertelenség, gyakori féktelen érzelmi kitörések jellemezték... Egyesek a látomásoktól megszállott Cassandrához hasonlították; mások dühöngő őrlüthöz; ... Azóta közhellyé vált, hogy Liszt játékában mindig találjanak valami démoni vonást, ami pedig akkor sem volt meg nála, s még kevésbé mondható el a mai Lisztről, aki fejlődésének virágzásában, zsenijének teljében érkezett hozzánk"⁹

A nagysikerű, szinte kivétel nélkül csak elismerést, dicséretet kiváltó első hangversenyek után csaknem pontosan egy év múlva, 1843. április 16-án Liszt újból Pétervárra érkezett, majd még ugyanebben a hónapban a másik fővárosban, Moszkvában is közönség elé lépett. A moszkvai koncerteket ugyanaz a felfokozott várakozás előzte meg, illetve kísérte, mint az első pétervárit.

E nagy érdeklődés kísérte koncertsorozatnak A.I. Herzen is többször szem- és fültanúja volt. Liszt tehetsége, virtuóz előadásmódja őt is lelkesedésre, csodálatra készítette. 1843. április 26-án barátjához, az ismert nyugatos történészhez Granovszkijhoz frott levelében jegyezte meg: "Liszt tegnap remekül játszott, ... Báthori Istvánon és Attilán kívül nem volt még ilyen magyar."¹⁰ (Az elragadtatás szavai némiképpen a pontatlanságot is feledtetik, s mintegy egy évtizeddel később -- ismerve Herzennek az 1848-as magyar emigrációhoz

fűződő kapcsolatait, olvasva memoárjában a remek Kossuth-portrét -, Attila helyett bizonyára Kossuth neve szerepelt volna.)

Néhány nappal később (1843 május 1.; május 6.) Herzen naplójában is megörökítette élményét. "Az elmúlt héten hallgattam néhányszor Lisztet. Amikor annyit de annyit hallasz előzőleg, isten tudja mit vársz, és gyakran csalódsz -- éppen azért, mert az elvárások túlzottak, teljesíthetetlenek. De az igazi tehetségnek nem árt a népszerűség, a dicsőség... Ilyen Liszt is, akit ha hallgatsz időnként könny szökik a szemedbe. Bámulatraméltóan lenyűgöző talentum."¹¹ --, vagyis Herzen úgy ítélte meg, hogy Liszt még a felfokozott várakozást is felülmúlta, ami ritkaságszámba megy, s ilyenre csak az igazán nagy művész-egyéniségek képesek. Ugyanezen a napon jegyezte be naplójába azt is, hogy Liszt cigánykoncerten vett részt, s ez elbűvölte, magával ragadta a sikeres művészt. Az 1843 május 6-i naplóbeírás már arról is tanúskodik, hogy Herzen az ünnepélyes fogadások sűrűke színpalái mögé is nézett, bár ez semmivel sem csökkentette sem Liszt érdemeit, sem Herzen rajongását. "Liszt fogadása ... kifejezte társadalmunk valódi jellegét, minden éretlenségét... Szomorú voltam. De Liszt kedves és okos". -- vallotta meg naplójának a magának tevékenységi teret, hazájának, népének utat kereső Herzen.

Az 1842-es, 1843-as hangversenyeken túlmenően Liszt még 1847-ben is tett egy koncert-körutat Oroszországban, pontosabban Kijevben, Odesszában és Jelizavetgradban, vagyis ukrán városokban. Nagy általánosságokban azt mondhatjuk, hogy e koncerteket is kirobbanó siker kísérte, s zenetörténeti tény, hogy ezek a hangversenyek Liszt utolsó fellépései között tarthatók számon, hiszen 1847 után nagyobb nyilvánosság előtt csak kivételes alkalmakkor szerepelt.

Az idézett vélemények írói koruk, képzettségük, politikai nézeteik, hovatartozásuk tekintetében igen tarka képet mutatnak. V. Sztaszov, aki a későbbiekben -- időnként túlzott egyoldalúsággal -- a művészetekre a realista esztétika nézőpontjából tekintett, az első koncertek idején még jogakadémiai hallgató. A Szerov, éppencsak befejezve tanulmányait ugyanazon intézményben, jogi, belügyi pályán dolgozott; zeneszerzői, zenekritikusi munkássága csak később bontakozott ki. Sz. Sevírjov professzor szlavofil körökhöz állt közel, illetve a hivatalos népiesség felé sodródott. F. Bulgarin a haladó körökben vitatott publicista, némelyek tudni vélték, hogy a cári rendőrség besúgója. O. Szenkovszkij a l'art pour l'art művészet szószólója, A Herzen pedig a 40-es évek elején még a szlavofilekkel is tartott kapcsolatot, de az alapvető kérdéseket már a nyugatosok szemszögéből ítélte meg. Zenei műveltségük -- legalábbis ekkor még -- átlagszintje talán azt is magyarázza, hogy többnyire nem az előadott zeneművek felől közelítettek, inkább Liszt, kétségtelen nem min-

dennapi egyénisége, a virtuozitás, a látvány, a külsőségek ragadták meg a megnyilatkozókat.

Joggal vethető fel akkor a kérdés: minek köszönhető, mivel magyarázható, hogy egyöntetűen szuperlatívuszokban beszéltek, írtak Lisztről? (Kivételt csupán az 1843-as pétervári hangversenyek képeznek, amikor is hűvösebb volt a fogadtatás, mérsékeltebb az érdeklődés, ami mögött, Liszt lengyel szimpátiája miatt, egyesek politikai okokat sejtenek.)

Az elragadtatás szavai természetesen Liszt Ferenc zseniális, tökélyre fejlesztett zongorajátékának szóltak, s e vonatkozásban "a zongoristák királya" (Berlioz szavai) éppen úgy lázas izgalomba hozta Párizs, London, Róma közönségét, mint a pétervárit, vagy a moszkvait.

Az ünneplés melegségét kétségtelenül fokozta az is, hogy Liszt Oroszországban, eddig szokatlan módon, koncertjei sorába jótékony célú fellépéseket is beiktatott gyermekkórusok, gyermekkórházak, tűzkárosultak, rászoruló művészek megsegítésére.

Az egybehangzó lelkesültség legfőbb okát azonban abban kell látnunk, hogy a kortársak felismerték, nagyra értékelték Liszt kivételes érdeklődését az orosz zene iránt, azt, hogy megismerkedett, személyes kapcsolatokat épített ki az orosz zenei élet nagyjaival, M. Vielgorszkijjal, V. Odojevskijjal, M. Glinkával, (1843 április 18-án a pétervári Nagy Színházban a "Ruszlán és Ludmila" c. operát is látta, s sokakkal ellentétben ő megértette, méltón értékelté azt.) Már ezeken a koncerteken is nemegyszer improvizált Aljabjev-, Glinka-művek motívumaira, a Csernomor-indulót, s egyéb részleteket is, gyakran játszotta hangversenyein, így az orosz zene népszerűsítésében már a 40-es években is múlhatatlan érdemeket szerzett.

Túlmutat témánkon, de megjegyzendő, hogy az orosz zene európai propagálása, a zeneszerzők és Liszt kapcsolata a század második felében még inkább kiteljesedett. Szinte egyetlen olyan orosz zeneszerző, előadóművész sincs, akinek munkásságát, valamilyen formában ne inspirálta volna Liszt. Hatása kimutatható Balakirevnél, Muszorgszkijnál éppen úgy, mint Csajkovszkijnál. Kjui zongoraművet ajánlott Lisztnek, A. Rubinstein, Borogyin, A. Szerov, A. Glazunov személyesen is megismerkedehettek vele, az ő ajánlására vették fel 1880-ban a Baden-Baden-i zenei fesztivál műsorába Borogyin I. szimfóniáját, valamint Glazunov I. szimfóniáját a Weimari ünnepségek 1884-es programjába.

JEGYZETEK

1. Niederhauser Emil-Sargina Ludmilla: Az orosz kultúra a XIX. században, Bp., 1970., 165.
2. Herzen, A. I.: Szobranijje szocsinyenij v tridcatyi tomah, Moszkva, 1954-65, T. IX. 20.
3. Sztaszov, V.V.: Izbrannije szocsinyenija v trjoh tomah T. Tretyij, M., 1952. 412--413.
4. Sztaszov, V.V.: I.m. 413.
5. Sztaszov, V.V.: I.m. 414.
6. Sztaszov, V.V.: I.m. 415.
7. Sztaszov, V.V.: I.m. 415.
8. Sztaszov, V.V.: I.m. 418.
9. Sztaszov, V.V.: I.m. 420.
10. Herzen, A.I.: Szobr. szocs. T. XXII, 147.
11. Herzen, A.I.: Szobr. szocs. T. II., 279.

Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola
Tudományos Közleményeinek kötetei

Amerikanisztikai tanulmányok
Angol filológiai tanulmányok
Francia filológiai tanulmányok
Germanistische Studien
Szláv filológiai és metodológiai tanulmányok
Tanulmányok a biológiai tudományok köréből
Tanulmányok a filozófia köréből
Tanulmányok a fizikai tudományok köréből
Tanulmányok a földrajztudomány köréből
Tanulmányok az irodalomtudomány köréből
Tanulmányok a kémia köréből
Tanulmányok a közgazdaságtudomány köréből
Tanulmányok a magyar nyelvről
Tanulmányok a matematikai tudományok köréből
Tanulmányok a neveléstudomány és pszichológia köréből
Tanulmányok az oktatástechnológia és informatika köréből
Tanulmányok a politikatudomány köréből
Tanulmányok a számítástechnika köréből
Tanulmányok a testnevelés- és sporttudományok köréből
Tanulmányok a történelemtudomány köréből